

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ДИМОВ КИРИЛО БОРИСОВИЧ

УДК: 341.231.14-054.73

ДИСЕРТАЦІЯ

**«МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ЗАХИСТУ БІЖЕНЦІВ В
УМОВАХ МІГРАЦІЙНОЇ КРИЗИ»**

галузь знань – 29 Міжнародні відносини

спеціальність – 293 Міжнародне право

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ **К. Б. Димов**

Науковий керівник:

Грушко Мальвіна Валеріївна

кандидат юридичних наук, доцент

Одеса - 2025

АНОТАЦІЯ

Димов К. Б. Міжнародно-правові механізми захисту біженців в умовах міграційної кризи. – Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 293 Міжнародне право (галузь знань 29 Міжнародні відносини). – Національний університет «Одеська юридична академія», МОН України, Одеса, 2025.

У дисертації простежується історичний розвиток поняття «біженець» та формування правових механізмів захисту осіб, які змушені покидати свої країни через переслідування, конфлікти або інші форми загроз. Досліджується генеза міжнародно-правових механізмів захисту прав біженців, які мають давнє походження і спершу виникли у вигляді морально-релігійного обов'язку захисту вразливих осіб, що згодом набуло правового змісту та оформлення в нормах.

Особливу увагу приділено трансформації підходів до захисту біженців упродовж історії – від неформальних традицій до інституціалізованих норм права. Вивчено етапи поступового визнання потреби в особливому правовому статусі для людей, що залишили свої країни через загрозу життю, свободі або гідності.

Детально проаналізовано становлення сучасних міжнародно-правових механізмів захисту біженців, що сформувалися у відповідь на глобальні виклики XX-XXI століть: збройні конфлікти, політичні переслідування та гуманітарні катастрофи. Зосереджено увагу на розвитку міжнародних норм, ролі ключових інституцій, еволюції міжнародної та національної практики у сфері притулку.

Репрезентовано цілісну картину історичного й сучасного становлення системи механізмів міжнародно-правового захисту біженців, простежуючи її шлях від морального імперативу до унормованого інституту міжнародного права.

Простежується формування міжнародних механізмів захисту осіб без громадянства та біженців, починаючи з 1920-х років, коли в межах Ліги Націй запроваджуються перші паспорти для осіб без громадянства – т. зв. «Нансенівські документи». Аналізуються Женевська конвенція про міжнародний статус біженців 1933 року, Угода про видачу посвідчень особи російським біженцям, укладена в

Женеві 5 липня 1922 року, Угода про видачу посвідчень особи вірменським біженцям, укладена в Женеві 12 травня 1926 року, і Угода щодо правового статусу російських і вірменських біженців, укладена в Женеві 30 червня 1928 року, які закладали основи правового регулювання статусу біженця. Визначається, що вже в цей період вперше закріплюється принцип невислання, а також формується практика документального визнання особи як біженця. Осмислюється порядок формування Лігою Націй системних рішень, які хоча і мали обмежений обсяг, однак послужили основою для післявоєнного етапу формування міжнародного міграційного права. Аналізується, як Женевська конвенція про міжнародний статус біженців 1933 року значно деталізувала правовий статус біженців, остаточно закріпивши принцип невислання, задекларувавши право на доступ до судової системи, рівність у трудових правах та інші права. Порівнюється підхід цієї Конвенції з попередніми документами 1920-х років, де переважали здебільшого адміністративно-гуманітарні аспекти без достатнього правового підґрунтя. З'ясовується, що саме ця Конвенція стала фундаментом, на який згодом спиралися положення Конвенції про статус біженців 1951 року та Протоколу щодо статусу біженців 1967 року.

Детальніше розкривається історична роль Ліги Націй у формуванні первинних механізмів захисту прав біженців. Наголошується, що запровадження Нансенівського паспорта мало важливе значення не лише як адміністративний захід, а як перша міжнародна спроба формалізувати поняття захисту особи, яка залишилася без громадянства. Вивчається процес поступового розширення дії цього документа на нові категорії біженців, що демонструє зростання усвідомлення проблеми міжнародною спільнотою.

Особлива увага приділяється аналізу Конвенції про статус біженців 1951 року, що визначається як перший універсальний міжнародно-правовий механізм, який системно закріплює статус біженця та способи захисту його прав. З'ясовується її структура, критерії визнання особи біженцем, основні принципи – зокрема принцип невислання, заборона дискримінації, право на притулок, доступ до освіти, охорони здоров'я, працевлаштування, правосуддя тощо. Досліджується

доповнення у вигляді Протоколу щодо статусу біженців 1967 року, який усунув часові та географічні обмеження Конвенції, відкривши шлях до її універсалізації. Разом з тим, зокрема, розкривається зміст статті 1(F) Конвенції про статус біженців 1951 року, що визначає винятки із захисту для осіб, які скоїли злочини проти людяності, однак на практиці реалізація цієї статті виявляється проблематичною. З'ясовується, що частина принципів, викладених у вищезазначеній Конвенції, залишаються декларативними без належного механізму впровадження, перевірки та контролю.

Крім цього, дослідження також зосереджене на аналізі інституційної системи захисту прав біженців та основних міжнародних та регіональних нормативних актів. Вивчається діяльність Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй у справах біженців (далі – УВКБ ООН), Міжнародної організації з міграції (далі – МОМ), регіональних агентств, таких як Агенція Європейського Союзу з питань притулку (далі – EUAA), Агентство Європейського Союзу з охорони зовнішніх кордонів (далі – Frontex), Агенція Європейського Союзу з основоположних прав, а також неурядових організацій. Оцінюється роль цих структур у підтримці біженців, наданні гуманітарної допомоги, формуванні правових стандартів і співпраці з державами. Визначається, що діяльність організацій часто обмежується політичними факторами, фінансовою залежністю від донорів, відсутністю доступу до окремих територій, в тому числі тимчасово окупованих територій України, або ж формальними обмеженнями мандату. Водночас пропонуються шляхи покращення: розширення мандатів, незалежний моніторинг, інтеграція до системи Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН), впровадження механізмів участі самих мігрантів.

Крім цього, діяльність зазначених міжнародних і регіональних інституцій розглядається також у контексті України, яка в умовах міжнародного збройного конфлікту стала країною походження мільйонів біженців. Вивчається, яким чином Управління Верховного комісара у справах біженців, Міжнародна організація з міграції, агенції Європейського Союзу та неурядові структури взаємодіють з українськими інституціями, забезпечують гуманітарну підтримку, сприяють

розвитку національної системи притулку та реагують на виклики, пов'язані з тимчасовою окупацією частини територій і масовим переміщенням населення.

Демонструється, як у межах Європейського Союзу формується єдина система захисту прав біженців. Описується функціонування Загальноєвропейської системи надання притулку, зокрема на рівні нормотворчості, процедури розгляду заяв, процедур прийому та захисту. Вивчаються поточні виклики, зокрема криза відповідальності у рамках Дублінського регламенту III (Регламент (ЄС) № 604/2013 Європейського Парламенту та Ради від 26 червня 2013 року), різні підходи держав-членів до питання інтеграції та захисту. У роботі також досліджено європейський підхід до регулювання питань притулку та міграції, зокрема впровадження Нового пакту щодо міграції та притулку, його основні положення та можливий вплив на систему міжнародного захисту прав біженців, зокрема, біженців з України.

У межах дослідження вивчено практику Європейського суду з прав людини щодо захисту прав біженців та інших категорій вимушених переселенців. Розглянуто ключові рішення Суду, що стосуються принципу невислання, права на ефективний засіб правового захисту, заборони колективного вислання, а також гарантій від жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження відповідно до статті 3 Європейської конвенції з прав людини. Особливу увагу приділено аналізу справ *M.S.S.* проти Бельгії та Греції (2011), *Tarakhel* проти Швейцарії (2014) та інших, що вплинули на формування міжнародних стандартів захисту біженців у Європі. Оцінено вплив рішень Європейського суду з прав людини на політику держав-членів Ради Європи у сфері надання притулку, включаючи гармонізацію правозастосовної практики з нормами міжнародного права прав людини та розвиток європейської судової доктрини у сфері міжнародного міграційного права.

Висвітлюється діяльність регіональних механізмів захисту, зокрема системи Організації Американських Держав. У міжамериканському контексті поглиблюється аналіз судової практики: вивчаються справи, що встановлюють обов'язковість попередньої оцінки ризиків при висланні, зобов'язання держав надати юридичну допомогу, а також заборону дискримінації вимушених

переселенців. Підкреслюється роль міжамериканських органів як джерела зразкової практики для інших регіональних систем. Розглядається практика Міжамериканського суду з прав людини, включаючи рішення *Pacheco Tineo v. Bolivia* (2013) та консультативний висновок ОС-21/14 (2014), у яких наголошується на пріоритетності принципу невислання, захисту прав дитини, правовій визначеності процедур надання притулку. Визначається нормативний і трансформаційний вплив цих рішень.

У частині про інституційний вимір захисту акцент робиться на необхідності посилення співпраці між міжнародними організаціями та регіональними структурами. З'ясовується можливість гармонізації мандатів Міжнародної організації з міграції, Управління Верховного комісара ООН у справах біженців, Міжамериканської комісії з прав людини та відповідних європейських структур для створення узгодженого механізму реагування на кризові ситуації.

Окремо підкреслюється потреба в розширенні самого визначення поняття «біженець». Аналізується, що чинна дефініція Конвенції про статус біженців 1951 року не охоплює осіб, переміщених через збройні конфлікти, а також з економічних, екологічних причин тощо. Зазначається, що це створює прогалини в захисті мільйонів осіб, які перебувають у стані вимушеного переміщення.

Визначаються ключові виклики сучасності: зростання кількості переміщених осіб через нові фактори – кліматичні катастрофи, економічний крах, нестабільність; звуження національного законодавства у сфері міграції; відсутність у Конвенції про статус біженців 1951 року визнання нових категорій переміщених осіб; потреба в реформуванні системи притулку. Пропонується модернізація міжнародних правових норм, створення механізмів розмежування осіб, що вчинили злочини проти людяності і жертв, впровадження системи незалежної перевірки та захисту прав різних категорій вимушених переселенців.

Пропонується авторське визначення поняття «міграційна криза». Аналізується еволюція міжнародного права у частині захисту прав біженців, розкривається значення історичних документів і сучасних інституцій, оцінюється ефективність існуючих механізмів та визначається вектор подальших реформ.

Підкреслюється важливість поєднання юридичних, політичних та гуманітарних підходів для забезпечення належного захисту прав мільйонів переміщених осіб у глобальному світі.

Оцінюється також імплементація міжнародно-правових механізмів у правові системи та правозастосовну практику окремих держав. Визначається, що навіть за наявності формально прогресивного законодавства, у практичному вимірі реалізація прав біженців залишається обмеженою через структурні, процесуальні та ресурсні чинники. Разом з цим, ключовим критерієм ефективності системи визнається не лише відповідність нормативно-правовим актам, а й реальний доступ біженців до правосуддя, соціальних послуг та засобів інтеграції.

Наводиться приклад Республіки Польща, як держави, яка оперативно адаптувала своє законодавство до умов гуманітарної кризи після ескалації міжнародного збройного конфлікту та агресії російської федерації в Україні. Вивчається Закон від 12 березня 2022 року про допомогу громадянам України у зв'язку зі збройним конфліктом на території цієї держави, який створив правові умови для надання тимчасового захисту громадянам України, зокрема доступ до медичної допомоги, освіти, ринку праці, житла та програм інтеграції. Підкреслюється важливість такого правового підходу як зразка швидкого реагування в умовах кризового навантаження на національні системи притулку.

Оцінюється досвід Сполучених Штатів Америки, зокрема в межах програми *Uniting for Ukraine*. Визначається, що механізм гуманітарного пароллю в американському міграційному праві дозволяє оперативно забезпечити захист прав біженців без проходження класичних процедур надання притулку. Разом з тим, наголошується на тимчасовості такого захисту та відсутності автоматичного переходу до постійного статусу, що створює правову невизначеність та вимагає запровадження нових стабілізаційних механізмів для інтеграції біженців.

З'ясовується також сучасний стан реалізації програми *Uniting for Ukraine*, зокрема призупинення її застосування для нових заявників у контексті загального перегляду гуманітарних механізмів адміністрацією Сполучених Штатів Америки у 2025 році. Вказується, що така динаміка створює додаткову правову невизначеність

для українців, які перебувають під гуманітарним паролем, і вимагає розробки довгострокових рішень у сфері інтеграції та захисту переміщених осіб.

Особливу увагу приділено практиці реалізації законодавства України у сфері притулку, зокрема вивчається Закон України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту». Визначається, що хоча закон нормативно закріплює основні міжнародні стандарти, його практичне застосування залишається ускладненим через тривалі строки розгляду заяв, відсутність ефективного механізму правового оскарження та нестачу кваліфікованої допомоги для заявників. Підкреслюється необхідність реформування процедурної частини механізмів захисту в Україні. Аналізується імплементація міжнародно-правових механізмів захисту біженців у національну правову систему України, зокрема положень Конвенції 1951 року про статус біженців, Протоколу 1967 року, регіональних актів Ради Європи та Європейського Союзу. Окрема увага приділяється тому, як міжнародні стандарти інтегруються у практику діяльності українських державних органів, процедур надання притулку, забезпечення принципу невислання, доступу до соціальних послуг та правової допомоги. Визначається, що попри формальне приєднання до основних міжнародних актів, ефективність їх реалізації залишається фрагментарною та залежною від інституційної спроможності та зовнішніх чинників, пов'язаних із безпековою ситуацією в країні.

Окремо осмислено міжнародно-правові наслідки міжнародного збройного конфлікту в Україні, що спричинив одну з найбільших міграційних криз сучасності. Загалом в роботі досліджено правовий статус українських біженців у країнах Європейського Союзу та особливості реалізації механізмів тимчасового захисту, передбачених Директивою Ради 2001/55/ЄС від 20 липня 2001 року про мінімальні стандарти надання тимчасового захисту у разі масового напливу переміщених осіб і заходів щодо сприяння збалансуванню зусиль держав-членів у прийомі таких осіб та реагуванні на наслідки цього прийому.

Підкреслюється нагальність уніфікації підходів до тимчасового захисту на рівні Європейського Союзу, розробки стратегій для осіб, які тривалий час

перебувають у приймаючих державах, а також налагодження системного діалогу між міжнародними організаціями, регіональними та національними інституціями щодо питань захисту прав біженців.

Ключові слова: міжнародне міграційне право, біженці, міграція, Директива 2001/55/ЄС, шукачі притулку, вимушені переселенці, кліматичний біженець, особи без громадянства, права людини, УВКБ ООН, внутрішньо-переміщені особи, міжнародне право, нелегальна міграція, міграційна криза, міжнародні договори.

SUMMARY

Dymov K. B. International and Legal Mechanisms for Protection of Refugees During the Migration Crisis. - Doctoral thesis for the degree of the Doctor of Philosophy in the specialty 293 International law (branch of knowledge 29 – International relations). – National University “Odesa Law Academy”, Ministry of Education and Science of Ukraine, Odesa, 2025.

The dissertation traces the historical development of the concept of a “refugee” and the evolution of legal mechanisms for the protection of individuals compelled to flee their countries due to persecution, armed conflicts, or other forms of threat. It examines the genesis of international legal mechanisms for refugee protection, which originate in early moral and religious duties to assist the vulnerable – obligations that gradually evolved into codified legal norms embedded in various legal systems.

Particular attention is devoted to the transformation of protection frameworks throughout history – from informal traditions to institutionalized legal standards. The study explores the gradual recognition of the need for a distinct legal status for individuals who have left their countries due to threats to life, liberty, or dignity.

The research offers a detailed analysis of the formation of modern international legal mechanisms for refugee protection, which emerged in response to the global challenges of the 20th and 21st centuries, including armed conflicts, political persecution, and humanitarian crises. It focuses on the development of international norms, the role of key institutions, and the evolution of both international and domestic practices concerning asylum and temporary protection.

The dissertation presents a comprehensive overview of the historical and contemporary development of the international legal system for refugee protection, charting its progression from a moral imperative to a recognized institution of international law. It examines the formation of protection mechanisms for stateless persons and refugees, beginning with the 1920s, when the League of Nations introduced the first identity documents for stateless individuals – so-called “Nansen passports”. The study analyzes the 1933 Geneva Convention relating to the International Status of

Refugees, the Agreement of 5 July 1922 on the issuance of identity certificates to Russian refugees, the Agreement of 12 May 1926 on the issuance of certificates to Armenian refugees, and the Agreement of 30 June 1928 on the legal status of Russian and Armenian refugees. These early instruments laid the foundation for refugee status regulation. It is established that during this period, the principle of non-refoulement was articulated for the first time and that the practice of documenting individuals as refugees began to emerge.

The research details how the League of Nations adopted systemic decisions that, while limited in scope, served as a foundation for the post-war development of international migration law. It is shown that the 1933 Geneva Convention significantly advanced the legal definition of refugee status by affirming the principle of non-refoulement and recognizing rights such as access to courts and labor equality. The approach of this Convention is compared with earlier documents from the 1920s, which primarily focused on administrative-humanitarian aspects lacking a strong legal basis. The study confirms that the 1933 Convention served as a legal cornerstone for the subsequent 1951 Convention Relating to the Status of Refugees and the 1967 Protocol.

The historical role of the League of Nations in developing the initial protection mechanisms is thoroughly explored. It is emphasized that the introduction of the Nansen passport was significant not only as an administrative measure but also as the first international attempt to formalize the concept of protection for stateless persons. The gradual expansion of the passport's application to new refugee categories is examined, demonstrating the growing awareness of the issue by the international community.

Special focus is given to the 1951 Refugee Convention, recognized as the first universal international legal instrument that systematically enshrines refugee status and associated rights. The Convention's structure is analyzed, including criteria for refugee recognition and its core principles – such as the principle of non-refoulement, non-discrimination, the right to asylum, access to education, healthcare, employment, and justice. The study also considers the 1967 Protocol, which removed the Convention's temporal and geographic limitations, thus contributing to its universalization. In addition, the analysis addresses Article 1(F) of the 1951 Convention, which excludes certain

individuals – such as those who have committed crimes against humanity – from protection. However, the practical implementation of this provision is shown to be problematic. The study reveals that many principles laid out in the Convention remain declarative in the absence of effective enforcement and oversight mechanisms.

Furthermore, the dissertation analyzes the institutional framework for refugee protection and the core international and regional legal instruments. It reviews the activities of the UN High Commissioner for Refugees (hereafter – UNHCR), the International Organization for Migration (hereafter – IOM), and regional entities such as the European Union Agency for Asylum (hereafter – EUAA), the European Border and Coast Guard Agency (hereafter – Frontex), the European Union Agency for Fundamental Rights (hereafter – FRA), and various non-governmental organizations. These institutions' roles in providing humanitarian assistance, establishing legal standards, and cooperating with states are assessed. It is observed that the effectiveness of these organizations is often limited by political constraints, donor dependency, restricted access to territories (including temporarily occupied territories of Ukraine), or formal limitations of their mandates. The study proposes avenues for improvement, including mandate expansion, independent monitoring, integration into the UN system, and the introduction of mechanisms for migrant participation.

The activities of the aforementioned international and regional institutions are also examined in the context of Ukraine, a country of origin for millions of refugees due to international armed conflict. The interaction between UNHCR, IOM, EU agencies, and Ukrainian institutions is assessed, along with their contributions to humanitarian support, development of the national asylum system, and responses to displacement caused by territorial occupation, displacement, and forced migration

The study explores the formation of a common European asylum system within the European Union. It describes the functioning of the Common European Asylum System (hereafter – CEAS), including legislative frameworks, procedural standards, and protection mechanisms. Current challenges - such as the accountability gap under the Dublin III Regulation (Regulation (EU) No 604/2013) – and the differing approaches of member states to refugee integration and protection are analyzed. The implementation of

the New Pact on Migration and Asylum is also reviewed, along with its core elements and potential implications for refugee protection, particularly in the context of displaced persons from Ukraine.

The case law of the European Court of Human Rights (hereafter – ECtHR) on refugee and forced displacement protection is thoroughly examined. The study reviews key judgments concerning the principle of non-refoulement, the right to an effective remedy, the prohibition of collective expulsion, and safeguards against inhuman or degrading treatment under Article 3 of the European Convention on Human Rights. Special attention is given to landmark cases such as *M.S.S. v. Belgium and Greece* (2011), and *Tarakhel v. Switzerland* (2014), which significantly shaped the European standards for refugee protection. The study evaluates the impact of ECtHR decisions on member states' asylum policies, including the harmonization of national practices with international human rights norms and the development of a European legal doctrine in migration law.

The dissertation also examines regional protection mechanisms, particularly within the Organization of American States (hereafter – OAS). Judicial practice in the Inter-American system is analyzed, including rulings that mandate risk assessments before deportation, states' obligations to provide legal aid, and the prohibition of discrimination against displaced persons. The Inter-American Court of Human Rights' jurisprudence, including *Pacheco Tineo v. Bolivia* (2013) and advisory opinion OC-21/14 (2014), is reviewed, highlighting the primacy of the non-refoulement principle, child rights protection, and procedural safeguards. The transformative legal influence of these rulings is underscored.

Institutional cooperation is identified as a priority for improving refugee protection, with emphasis on aligning the mandates of IOM, UNHCR, the Inter-American Commission on Human Rights (hereafter – IACHR), and relevant European bodies to create a coordinated crisis response mechanism.

The study argues for expanding the current legal definition of a “refugee.” It demonstrates that the 1951 Convention's definition excludes individuals displaced by armed conflict, economic collapse, or environmental degradation, resulting in protection

gaps for millions of forcibly displaced persons. Key contemporary challenges are identified, including rising displacement due to new drivers – climate disasters, economic instability, shrinking national asylum laws, and the Convention’s failure to address emerging categories of displaced persons. Reforms are proposed, such as modernization of legal standards, clearer distinctions between victims and perpetrators of crimes against humanity, and the implementation of independent review systems.

An original definition of the term “migration crisis” is proposed. The evolution of international refugee law is explored in the dissertation, along with the role of historical documents and modern institutions. The effectiveness of existing mechanisms is evaluated, and directions for future reform are outlined. It emphasizes the importance of integrating legal, political, and humanitarian approaches to ensure adequate protection for millions of displaced individuals in today’s globalized world.

The implementation of international legal mechanisms in domestic legal systems is also examined. Despite the formal alignment of national legislation with international standards, actual realization of refugee rights is often hindered by structural, procedural, and resource-based limitations. Effective protection is defined not only by legal conformity, but by real access to justice, social services, and integration opportunities.

The case of Poland is presented as an example of a country that rapidly adapted its legal framework in response to the humanitarian crisis triggered by the Russian Federation’s invasion of Ukraine. The Act of 12 March 2022 on Assistance to Citizens of Ukraine is analyzed as a legal instrument that facilitated access to medical care, education, employment, housing, and integration programs. The Polish approach is considered a model of swift legal response in times of asylum system strain.

The experience of the United States, particularly the “Uniting for Ukraine” program, is examined. The study finds that the humanitarian parole mechanism under U.S. immigration law provides a rapid form of temporary protection without requiring the standard asylum procedure. However, it also stresses the legal uncertainty resulting from the temporary nature of such status and the lack of a clear pathway to permanent residence. The recent suspension of new applications under this program in 2025 is analyzed in the context of the U.S. administration’s broader review of humanitarian

admission policies, which further increases legal uncertainty for Ukrainians under humanitarian parole and highlights the need for long-term integration solutions.

Finally, the implementation of Ukrainian asylum legislation is assessed, including the Law of Ukraine “On Refugees and Persons in Need of Complementary or Temporary Protection”. While the law formally incorporates key international standards, its practical application is hindered by lengthy procedures, the absence of effective legal remedies, and the shortage of qualified legal aid. The research evaluates the integration of international legal instruments – including the 1951 Convention, the 1967 Protocol, and European regional acts – into Ukraine’s legal and institutional framework. Despite formal accession to major instruments, implementation remains fragmented and dependent on institutional capacity and security conditions.

The dissertation also addresses the legal consequences of the international armed conflict between the Russian Federation and Ukraine, which has resulted in one of the largest displacement crises of the modern era. It examines the legal status of Ukrainian refugees in the European Union and the functioning of the Temporary Protection Directive (Council Directive 2001/55/EC of 20 July 2001), which aims to ensure a coordinated EU response to mass influx situations.

The study underscores the need for unified approaches to temporary protection across the EU, long-term integration strategies, and institutionalized dialogue between international, regional, and national actors in refugee protection.

Keywords: *international migration law, refugees, migration, Directive 2001/55/EC, asylum seekers, internally displaced persons, climate refugees, stateless persons, human rights, UNHCR, internally displaced persons, international law, illegal migration, migration crisis, international treaties.*

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Грушко М. В., Димов К. Б., Гармонізація норм міжнародного права щодо захисту українських біженців у правових системах США і Канади. *Академічні візії*. 2023. № 26. С. 1-5. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.15341223>
2. Димов К. Б. Реформування міграційного законодавства ЄС: Міжнародно-правовий аналіз ключових аспектів Нового пакту щодо міграції та притулку. *Академічні візії*. 2024. № 27. С. 1-5. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.10889995>
3. Димов К. Б. Міжнародно-правовий аналіз забезпечення прав і свобод вимушених мігрантів у країнах Європейського Союзу. *Вісник Маріупольського державного університету*. 2024. № 28. С. 49-55. DOI: <https://doi.org/10.34079/2226-3047-2024-14-28-49-55>
4. Димов К. Б. Еволюція судової практики ЄСПЛ щодо захисту прав біженців та шукачів притулку: сучасні тенденції та виклики. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2024. № 72. С. 156-159. DOI: <https://doi.org/10.32782/2307-1745.2024.72.31>
5. Димов К. Б., Вишнякова А. О. Проблеми статусу біженців хуту після геноциду в Руанді: міжнародно-правовий аспект. *Держава та Регіони*. Серія : Право. 2024. № 4. С. 266-271. DOI: <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2024.4.43>

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації та додатково відображають її наукові результати:

6. Димов К. Б. Гібридна війна на Донбасі як чинник міграційних процесів в Україні. *Сталий розвиток суспільства та держави: сучасні виклики та перспективи розвитку* : матер. Всеукр. наук. конф. молодих вчених (м. Одеса, 17 грудня 2021 р.). Одеса : Фенікс, 2021. С. 12-15.
7. Димов К. Б. Правове забезпечення статусу внутрішньо-переміщених осіб та біженців в умовах російсько-української війни. *Українське суспільство в умовах*

воєнного стану: сучасні виклики та напрямки розвитку : матеріали Всеукр. наук. конф. молодих вчених (м. Одеса, 6 червня 2022 р.). Одеса : Фенікс, 2022. С. 63-66.

8. Димов К. Б., Грушко М. В. Uniting for Ukraine як ефективна регіональна програма прийому українських біженців в Сполучених Штатах Америки. *Права людини в період збройних конфліктів* : Зб. матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції присвяч. 25-річчю Національного університету «Одеська юридична академія» (м. Одеса, 18 листопада 2022 р.). Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.» ; каф. Міжнар. та європ. права .). Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.» : у 2 т. Одеса, 2022. С. 294-297.

9. Димов К. Б. «Тимчасовий захист» як альтернатива статусу біженця у країнах Європейського Союзу. *Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття» (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права)* : у 2 т. : матеріали Міжнар.наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 черв. 2022 р.). Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. Т. 1. С. 476-478.

10. Димов К. Б. Примусова депортація як різновид геноциду в міжнародному праві. *«Сучасний розвиток державотворення та правотворення в Україні: проблеми теорії та практики»* : зб. матеріалів X міжнародної науково-практичної конференції. (м. Київ, 23 черв.2022 року). Київ : Маріупольський державний університет, 2022. С. 244-248.

11. Димов К. Б. Розвиток міжнародних та національних механізмів захисту права на житло біженців та вимушених мігрантів внаслідок міжнародного збройного конфлікту в Україні. *Європейські орієнтири розвитку України в умовах війни та глобальних викликів XXI століття: синергія наукових, освітніх та технологічних рішень*: у 2 т.: матеріали Міжнар. наук.- практ. конф. (м. Одеса, 19 трав. 2023 р.). Одеса : Видавництво «Юридика», 2023. Т. 1. С. 397-400.

12. Грушко М. В., Димов К. Б. Особливості функціонування правового статусу тимчасового захисту в Республіці Польща. *Трансформація правових систем в умовах збройних конфліктів* : матеріали круглого столу (м. Одеса, 10 лютого, 2023

р.). Одеса : НУ «ОЮА», кафедра міжнародного та європейського права, 2023. С. 31-35.

13. Димов К. Б. Підлив Каховської ГЕС як фактор впливу на міграційну кризу в Україні в контексті норм міжнародного гуманітарного права. *«Права людини в період збройних конфліктів»: Міжнар. наук-практич. конф., присвяч. 75-й річниці ухвалення Загальної декларації прав людини 1948 р., (м. Одеса , 3 листоп. 2023 р.)* : зб. матер. конф.; НУ «ОЮА»; Кафедра міжнародного та європейського права. Одеса. 2023. С. 525-534.

14. Димов К. Б. Міжнародно-правові виклики стосовно надання гуманітарної допомоги біженцям та вимушеним переселенцям під час збройних конфліктів. *«Права людини в період збройних конфліктів»: Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 75-річчю прийняття Женевських конвенцій про захист жертв війни 1949 року та Міжнародному дню прав людини* : зб. матеріалів конф. (1 листоп., 2024 р., м. Одеса). Одеса : НУ «ОЮА», 2024. С. 392-399.

15. Димов К. Б., Грушко М. В. До питання реформування національних законодавств України та Республіки Молдова у сфері міграції в контексті європейської інтеграції. *Вступ України, Республіки Молдова та Грузії до Європейського Союзу: сучасні виклики* : матеріали міжнар. кругл. столу (м. Одеса, 5 берез. 2024 р.). Одеса, 2024. С. 81-84.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	3
ВСТУП.....	4
 РОЗДІЛ 1. МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗАХИСТУ ПРАВ БІЖЕНЦІВ В УМОВАХ МІГРАЦІЙНОЇ КРИЗИ.....	16
1.1. Становлення та розвиток механізмів захисту прав біженців у міжнародному праві.....	16
1.2. Поняття і структура статусу біженців у міжнародному праві.....	34
 РОЗДІЛ 2. МІЖНАРОДНІ ТА РЕГІОНАЛЬНІ МЕХАНІЗМИ ЗАХИСТУ ПРАВ БІЖЕНЦІВ ПІД ЧАС МІГРАЦІЙНОЇ КРИЗИ.....	43
2.1. Інституційні механізми захисту прав біженців.....	43
2.2. Міжнародні та регіональні норми, що забезпечують захист прав біженців.....	58
2.3. Міграційна криза як фактор трансформації системи захисту прав біженців...	91
 РОЗДІЛ 3. ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ МЕХАНІЗМІВ ЗАХИСТУ ПРАВ БІЖЕНЦІВ В НАЦІОНАЛЬНИХ ЗАКОНОДАВСТВАХ ДЕРЖАВ В УМОВАХ МІГРАЦІЙНОЇ КРИЗИ.....	97
3.1. Порівняльна характеристика національних нормативних та інституційних механізмів захисту прав біженців.....	97
3.2. Імплементация міжнародно-правових механізмів захисту біженців в національному законодавстві України.....	112
3.3. Перспективи вдосконалення механізмів захисту прав біженців.....	128
 ВИСНОВКИ.....	137
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	146
ДОДАТКИ.....	170

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

CEAS – Common European Asylum System (Спільна європейська система притулку)

ECRE – European Council on Refugees and Exiles (Європейська рада у справах біженців та вигнанців)

EUAA – European Union Agency for Asylum (Агенція Європейського Союзу з питань притулку)

FRA – Fundamental Rights Agency (Агенція ЄС з основоположних прав)

Frontex – European Border and Coast Guard Agency (Агентство ЄС з охорони зовнішніх кордонів)

IACHR – Inter-American Commission on Human Rights (Міжамериканський суд з прав людини)

MPP – Migrant Protection Protocols (Протоколи захисту мігрантів)

OAS – Organization of American States (Організація американських держав)

OC-21/14 - Advisory Opinion №21/14 of the Inter-American Court of Human Rights (Консультативний висновок №21/14 Міжамериканського суду з прав людини)

U4U – Uniting for Ukraine (Програма «Єднання заради України»)

ВПО – внутрішньо переміщена особа

ЄСПЛ – Європейський суд з прав людини

ЄКПЛ – Європейська конвенція з прав людини

ЗУ – Закон України

МЕРКОСУР – Економічний союз держав у Південній Америці

МКПЛ – Міжамериканська комісія з прав людини

МОМ – Міжнародна організація з міграції

МС ООН – Міжнародний суд ООН

ОАД – Організація американських держав

ООН – Організація Об'єднаних Націй

РЄ – Рада Європи

УВКБ ООН – Управління Верховного комісара ООН у справах біженців

УВКПЛ ООН – Управління Верховного комісара ООН з прав людини

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Проблематика міжнародно-правового захисту біженців має тривалу історію розвитку та залишається актуальною у сучасних умовах глобальних міграційних процесів. Питання біженців та правового регулювання їхнього статусу активніше почали обговорювати на міжнародному рівні у XX столітті, зокрема під час діяльності Ліги Націй та її органів, зокрема в межах діяльності Верховного комісара у справах біженців Ліги Націй, Міжурядового комітету у справах біженців, який був створений після Евіанської конференції 1938 року тощо. Згодом, із заснуванням ООН проблема захисту біженців набула особливого значення, що зумовило розроблення ключових міжнародно-правових актів у цій сфері, таких як Конвенція про статус біженців 1951 року та Протокол щодо статусу біженців 1967 року. Прийняття зазначених документів стало основою для формування міжнародної системи захисту осіб, які вимушено покинули свої країни через переслідування, збройні конфлікти чи системні порушення прав людини. Однак, незважаючи на створення відповідних міжнародно-правових механізмів, ефективність їхнього застосування постійно ставиться під сумнів у контексті змінюваної міжнародної ситуації.

У сучасних умовах міжнародне право постає перед новими викликами, зумовленими масштабними міграційними кризами, що виникають внаслідок збройних конфліктів, економічних проблем, політичної нестабільності, екологічних катастроф та інших глобальних загроз. Хоча більшість держав імплементували міжнародні стандарти у свої національні правові системи, багато з них потребують оновлення та адаптації до сучасних реалій. Низка міжнародних організацій, зокрема ООН, ЄС, ОАД, Африканський Союз, РЄ тощо активно працюють над розробкою нових механізмів захисту та вдосконаленням чинних міжнародно-правових інструментів. Це обумовлено тим, що сучасні виклики, зокрема, загострення міжнародного збройного конфлікту та країни-агресора в Україну у 2022 році, суттєво вплинули на існуючі міжнародно-правові механізми захисту біженців та прямо вплинули на гармонізацію національних законодавств з

актами міжнародного права. Як наслідок, для реагування на нову реальність було вдосконалено вже існуючі механізми, зокрема Директиву ЄС про тимчасовий захист, яка стала важливим інструментом правового реагування на масову хвилю вимушених переселенців з України та альтернативою конвенційного статусу біженця для сотень тисяч мігрантів, створено такі механізми як *U4U* в США, адаптовано під сучасні виклики національні правові системи Республіки Польща, Федеративної Республіки Німеччина, інших європейських держав, Канади тощо.

Подібним чином міграційні потоки на мексикано-американському кордоні актуалізували проблему балансу між державним суверенітетом і зобов'язаннями у сфері прав людини, зокрема щодо умов утримання мігрантів, доступу до процедур отримання статусу біженця та запобігання порушенням принципу невислання.

Серйозні виклики для міжнародного права становить також хронічна нестабільність на Близькому Сході, насамперед збройний конфлікт у Сирії, який призвів до однієї з найбільших гуманітарних катастроф сучасності та міграційної кризи як у межах країни, так і за її межами. Цей конфлікт оголив низку проблем – від надмірної концентрації відповідальності на кількох приймаючих державах до неефективності механізмів перерозподілу біженців у межах ЄС та обмеженості процедур тимчасового захисту. Сукупність цих та інших криз доводить, що питання міжнародно-правових механізмів захисту біженців не лише зберігає свою актуальність, а й потребує нового концептуального підходу, який враховуватиме виклики сучасності – зокрема міжнародні та неміжнародні збройні конфлікти, економічні проблеми, гібридні війни, кліматичні катастрофи, нестабільність державних інституцій тощо.

У цьому контексті дослідження міжнародно-правових аспектів захисту біженців набуває стратегічного значення для розробки рекомендацій щодо вдосконалення правового регулювання статусу цих осіб. Необхідним є не лише уточнення дефініцій, а й пошук ефективних моделей співпраці між міжнародними та регіональними інституціями і державами, а також пошук нових моделей гармонізації національних законодавств з міжнародними та регіональними нормативними актами. Такий підхід має забезпечити не лише формальне визнання

прав біженців, а й реальний доступ до процедур, гарантій і правових інструментів, що забезпечують гідне та безпечне перебування в приймаючих країнах.

Дослідження міжнародно-правових механізмів захисту біженців також є надзвичайно важливим у контексті захисту прав станом на зараз, а також повернення українських вимушених переселенців з-за кордону після закінчення бойових дій. Масштабна міграційна криза, спричинена бойовими діями, призвела до того, що мільйони громадян України отримали статус біженця або інші правові статуси в країнах ЄС та за його межами. Однак повернення цих осіб до України після нормалізації ситуації потребуватиме не лише створення відповідних соціально-економічних умов, а й належного правового регулювання, зокрема забезпечення юридичних гарантій реінтеграції, відновлення втрачених документів, визначення правового статусу осіб, які тривалий час перебували за кордоном, та вирішення питань, пов'язаних із подвійним громадянством, соціальними виплатами та правом на житло. Досвід міжнародного права у сфері реінтеграції вимушених переселенців, напрацьований внаслідок інших міграційних криз, може стати основою для розробки ефективної правової політики України щодо повернення своїх громадян. Таким чином, дослідження цієї теми має не лише теоретичне, а й практичне значення, адже його результати можуть бути використані для формування стратегії правового реагування на виклики постконфліктного періоду та сприяння стабільному поверненню громадян України.

Дослідження питань міграції та захисту прав біженців займає важливе місце в сучасній правовій науці, і значний внесок у його розвиток зробили українські та зарубіжні науковці.

Серед вітчизняних вчених: Х. Н. Бехруз, Л. Р. Біла-Тіунова, М. В. Буроменський, Т. Букіна, Н. М. Грабар, Я. О. Грабова, М. В. Грушко, В. М. Завгородня, Н. Зленко, К. О. Крахмальова, Т. О. Кортукіна, К. В. Мануїлова, О. Р. Поєдинок, С. М. Ратушний, А. Л. Свяшук, І. О. Сорока, О. О. Сурілова, Т. В. Дракохруст, Ю. В. Чайковський, В. І. Чуєнко, Р. Ф. Харитонов та ін.

Серед зарубіжних науковців значний внесок зробили Д. Довергне, Г. С. Гудвін-Гілл, Дж. К. Гетевей, В. Келін, К. Костелло, Х. Ламберт, Дж. Мак-Адам,

Б. Рутинва, В. Шетайль та інші дослідники, чії праці сприяли глибшому розумінню міжнародно-правових механізмів захисту біженців, їхньої ефективності та необхідності адаптації до сучасних викликів.

Наукові праці цих вчених стали важливим підґрунтям для формування концептуальних підходів до правового регулювання статусу біженців, забезпечення їхніх прав та вдосконалення національного законодавства у відповідності до міжнародних стандартів. Їхні дослідження відіграють ключову роль у розробці нових нормативно-правових ініціатив та рекомендацій щодо оптимізації системи захисту біженців у сучасних умовах міграційних криз.

Мета дослідження полягає у комплексному аналізі міжнародно-правових механізмів захисту біженців та їхньої ефективності в умовах міграційних криз.

Для досягнення цієї мети поставлено такі **завдання**:

- простежити історичне становлення та еволюцію міжнародно-правових механізмів захисту біженців (від морально-релігійних практик до інституційних форм міжнародного права);
- розкрити поняття «біженець» та проаналізувати структуру правового статусу біженців у міжнародному праві, обґрунтувати необхідність оновлення правового підходу до визначення статусу біженця;
- розкрити інституційні механізми міжнародного захисту біженців, зокрема діяльність ключових міжурядових і регіональних організацій, оцінити ефективність їхніх механізмів реагування в умовах міграційних криз;
- оцінити ефективність міжнародних та регіональних норм захисту біженців у контексті сучасних міграційних криз, з урахуванням викликів масового переміщення, практики тимчасового захисту та необхідності вдосконалення правових механізмів реагування на масову міграцію;

- сформулювати авторське визначення міграційної кризи як правового феномена та надати їй правову характеристику з метою виявлення викликів для міжнародних, регіональних і національних механізмів захисту біженців;
- провести порівняльний аналіз національних нормативних та інституційних механізмів захисту прав біженців, зокрема в частині імплементації міжнародно-правових норм, для виявлення ефективних підходів і типових проблем;
- осмислити процес імплементації міжнародно-правових механізмів захисту біженців у національну правову систему України та оцінити ефективність їх практичного застосування;
- визначити напрями вдосконалення механізмів захисту прав біженців з урахуванням сучасних викликів, міжнародного досвіду та потреб забезпечення балансу між безпекою і правами людини.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до плану науково-дослідної роботи кафедри міжнародного та європейського права Національного університету «Одеська юридична академія» «Міжнародне право та захист прав людини в цифрову еру» на 2021-2025 роки, що є складовою теми науково-дослідної роботи Національного університету «Одеська юридична академія» «Правове та соціальне життя України у людиноцентристському вимірі в цифрову еру» на 2021-2025 роки (державний реєстраційний номер 0122U000266).

Тема дисертації затверджена Вченою радою НУ «ОЮА» 04.11.2021 р. (протокол № 3 від 04.11.2021 р.) та уточнена 25.11.2024 р. (протокол № 3 від 25.11.2024 р.).

Об'єкт дослідження – міжнародно-правові відносини, що виникають у сфері захисту прав біженців.

Предмет дослідження – міжнародно-правові механізми захисту прав біженців в умовах міграційної кризи.

Методологія дослідження сформована відповідно до визначеної мети, завдань, а також специфіки об'єкта та предмета дослідження. Основу роботи

становить сукупність загальнонаукових і спеціалізованих методів, які застосовуються для комплексного вивчення правових явищ.

У ході дослідження використано комплексний підхід, який передбачає поєднання **наукових методів**, узгоджених зі структурою дисертації.

Концептуальною основою дисертаційного дослідження виступає *діалектичний метод*, що дозволяє вивчити ключові явища в їх цілісності, динаміці та взаємозв'язку, як на теоретичному, так і на практичному рівні (підрозділи 1.1, 1.2, 2.3, 3.2). Крім цього, використано *історико-правовий метод* для реконструкції етапів формування міжнародно-правового захисту біженців (підрозділи 1.1, 1.2.). *Формально-юридичний метод* дозволяє проаналізувати зміст, структуру та термінологію нормативних актів, які були прийняті в різні часи, а також дослідити імплементацію міжнародно-правових механізмів захисту прав біженців у національні законодавства, зокрема, України, а також таких держав, як Федеративна Республіка Німеччина, Республіка Польща, Королівство Швеція та США (підрозділи 1.1, 2.2, 3.1, 3.2, 3.3), а *порівняльно-правовий* – зіставити універсальні та регіональні підходи до визначення статусу біженця, а також для аналізу механізмів захисту прав біженців (підрозділи 1.2, 2.1, 2.2, 3.1). *Системно-структурний метод* забезпечує виявлення внутрішніх зв'язків між нормами та їхнього впливу на формування міжнародних механізмів захисту прав біженців, а також дозволяє оцінити ефективність діяльності міжнародних, регіональних та національних інституцій та їхню взаємодію одне з одним (підрозділи 1.1, 1.2, 2.1, 2.2, 2.3, 3.1, 3.2, 3.3).

Крім цього, використані також *емпіричний метод* і *метод case study* для аналізу конкретних випадків порушень прав біженців (наприклад, шукачі притулку з Афганістану в Україні після 2021 р., застосування тимчасового захисту для українців у ЄС, застосування гуманітарного пароллю в рамках програми U4U тощо) (підрозділи 1.2, 2.1, 2.2, 2.3, 3.1, 3.2, 3.3). *Прогностичний метод* слугує для моделювання перспектив удосконалення вже наявних механізмів (підрозділи 2.3, 3.3).

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що вперше в сучасній українській юридичній науці здійснено всебічне монографічне дослідження міжнародно-правових механізмів захисту біженців з урахуванням специфіки їх застосування в умовах міграційних криз. Це дало змогу сформулювати низку нових наукових положень, висновків і практичних рекомендацій, а саме:

вперше:

запропоновано власне визначення поняття «міграційна криза» як процесу масового переміщення осіб, спричиненого збройними конфліктами, структурною економічною дестабілізацією з наслідками для фізичного виживання населення, систематичними порушеннями прав людини, екологічними катастрофами або політичною дестабілізацією, який унеможливорює звичайне функціонування механізмів надання захисту та вимагає невідкладного реагування з боку національних і міжнародних правових інституцій;

сформульовано «правову специфіку» поняття «міграційна криза» через об'єктивну невідповідність чинної системи міжнародно-правового регулювання та наявних механізмів захисту прав людини, новітнім викликам, що виникають внаслідок масштабних і комплексних міграційних процесів. Обґрунтовано необхідність нормативного перегляду існуючих правових підходів і адаптації міжнародно-правових інструментів до умов кризової мобільності, характерної для останніх двох десятиліть;

здійснено ґрунтовне вивчення міграційної кризи в Україні в контексті міжнародного збройного конфлікту на території України внаслідок військової агресії російської федерації, у межах якого виявлено нові виклики у сфері надання міжнародного захисту, пов'язані з масовим переміщенням цивільного населення. Окреслено проблеми правової невизначеності, обмеженого доступу до процедур надання захисту, нестачі ефективних засобів оскарження рішень міграційних органів, відсутності адаптованих до умов війни механізмів обліку та супроводу вразливих категорій осіб, а також неузгодженості між національним

законодавством та міжнародними стандартами, а також практиці недотримання принципу невислання;

проведено порівняльно-правовий аналіз інституту гуманітарного пароллю в імміграційному праві США (зокрема програми *U4U*), а також систем захисту біженців у Республіці Польща, Французькій республіці та Королівстві Швеція, що дало змогу визначити структурні відмінності у процедурних гарантіях і ступені доступу до соціальних прав порівняно з українською моделлю. Враховано останні зміни міграційної політики США, зокрема призупинення прийому нових заявників за програмою *U4U* у 2025 році, що безпосередньо вплинуло на правовий статус та рівень захисту українських біженців, які перебувають у США.

удосконалено:

науково-практичний підхід до оцінки ефективності міжнародних механізмів захисту біженців через аналіз діяльності ключових міжнародних та регіональних організацій з урахуванням їх мандату, доступу до кризових територій, фінансової автономії та впливу на імплементацію міжнародних стандартів у національних системах. Запропоновано нову логіку порівняльного аналізу, що охоплює не лише нормативну базу, а й реальні механізми доступу до захисту, інтеграції та правової визначеності статусу біженців;

підходи до інституційної трансформації Міжнародної організації з міграції шляхом розширення її мандату у сфері захисту прав біженців. Запропоновано закріплення правозахисного компонента, посилення процесуальної автономії та інтеграцію механізмів моніторингу МОМ до системи ООН. Така реформа сприятиме більш ефективній взаємодії з УВКБ ООН та підвищенню здатності МОМ до оперативного реагування в кризових ситуаціях;

теоретико-правове розуміння поняття «біженець» шляхом обґрунтування доцільності його розширеного тлумачення з урахуванням сучасних глобальних викликів - зокрема збройних конфліктів, економічних проблем, екологічних катастроф, колапсу державних інституцій тощо. Визначено, що таке розширення дозволить заповнити нормативну прогалину між реальними потребами захисту та

формальною правовою рамкою, передбаченою Конвенцією про статус біженців 1951 року;

змістовне тлумачення підстав для надання додаткового та тимчасового захисту в українському законодавстві. Обґрунтовано необхідність доповнення дефініції «особа, яка потребує додаткового захисту» (ст. 1 Закону України «Про біженців та осіб, що потребують тимчасового або додаткового захисту») орієнтовним переліком типових ризиків, які мають враховуватись під час індивідуальної оцінки ситуації заявника.

подальшого розвитку набули:

концепція узгодження міжнародних і національних стандартів захисту прав біженців - через аналіз впливу рішень ЄСПЛ (справи *M.S.S., Tarakhel*) на практику країн ЄС та адаптацію цих стандартів у правову систему України;

підхід до інституційної взаємодії міжнародних, регіональних та національних органів у контексті формування механізму реагування на міграційні кризи, зокрема, на міграційну кризу внаслідок агресії РФ проти України;

принцип невислання – через уточнення його процесуальних гарантій: права на доступ до процедури притулку, ефективного засобу правового захисту та оцінки ризиків у змішаних міграційних потоках;

осмислення положень регіональних актів щодо біженців - шляхом дослідження їх імплементації в Латинській Америці, зіставлення з європейськими й африканськими моделями та обґрунтування їх потенціалу для інтеграції в Конвенцію про статус біженців 1951 року;

підхід до оцінки національної процедури розгляду заяв про притулок в Україні – з фокусом на процесуальні гарантії та відповідність міжнародним стандартам.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що викладені в дисертації висновки і пропозиції можуть бути використані:

у навчальному процесі – під час викладання курсів з міжнародного публічного права, міжнародного захисту прав людини, міжнародного гуманітарного права та

міжнародного міграційного права (лист підтримки щодо впровадження результатів дисертаційного дослідження № 119/25 від 01 травня 2025 року);

у практичній діяльності – органами державної влади, зокрема, міграційними службами, прикордонними органами, а також судовими інституціями, міжнародними та неурядовими організаціями (зокрема УВКБ ООН, МОМ, інституціями ЄС, іншими організаціями) при оцінці ризиків, реалізації процедур скринінгу та застосуванні механізмів захисту біженців (лист підтримки результатів дисертаційної роботи № 01/03-1 від 01 березня 2025 р.);

у науково-дослідній роботі – як база для подальших досліджень у галузях міжнародного міграційного права та міжнародного права захисту біженців, у тому числі щодо концептуалізації міграційної кризи як окремої правової категорії, удосконалення механізмів визначення правового статусу вимушених переселенців, а також взаємодії міжнародних і національних структур під час міграційних криз;

у сфері правотворчості – для розробки змін до національного законодавства України у сфері притулку, зокрема щодо скорочення процедурних строків, посилення процесуальних гарантій, створення незалежного апеляційного органу, впровадження правового механізму оцінки ризиків та імплементації стандартів ЄСПЛ щодо забезпечення принципу невислання.

Особистий внесок здобувача. Дисертаційне дослідження є самостійною завершеною науковою роботою, у якій отримано нові науково обґрунтовані результати. Усі положення, висновки та пропозиції, винесені на захист, сформульовані особисто. У співавторстві опубліковано дві наукові статті, у яких здійснено суттєвий внесок. У статті «Гармонізація норм міжнародного права щодо захисту українських біженців у правових системах США і Канади», розроблено концептуальні підходи до порівняльного аналізу правових механізмів захисту біженців, проведено дослідження імплементації у законодавства США та Канади міжнародних стандартів, а також сформульовано висновки щодо перспектив адаптації окремих правових рішень до українського контексту. Крім цього, у статті «Проблеми статусу біженців хуту після геноциду в Руанді: міжнародно-правовий аспект», здійснено вивчення правового статусу біженців хуту в контексті

міжнародного міграційного та міжнародного гуманітарного права, опрацьовано вітчизняні та зарубіжні джерела та практику, а також сформульовано висновки щодо правових викликів і можливих підходів до їх вирішення.

Апробація результатів дослідження. Дисертація обговорювалась на засіданнях кафедри міжнародного та європейського права Національного університету «Одеська юридична академія». Дослідження також активно ставало предметом фахової дискусії на низці міжнародних та всеукраїнських наукових конференцій. Зокрема, питання гібридної війни та її впливу на міграцію презентувалося на Всеукраїнській науковій конференції молодих вчених «Сталий розвиток суспільства та держави: сучасні виклики та перспективи розвитку» (м. Одеса, 17 грудня 2021 року). Аналіз правового статусу внутрішньо переміщених осіб та біженців у контексті російсько-української війни став предметом дискусії на Всеукраїнській науковій конференції молодих вчених «Українське суспільство в умовах воєнного стану: сучасні виклики та напрямки розвитку» (Одеса, 6 червня 2022 року). Регіональні програми прийому біженців обговорювалися під час Міжнародної науково-практичної конференції «Права людини в період збройних конфліктів», присвяченої 25-річчю Національного університету «Одеська юридична академія» (Одеса, 18 листопада 2022 року). Особливості тимчасового захисту в Європейському Союзі стали темою обговорення на Міжнародній науково-практичній конференції «Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття», присвяченій 25-річчю Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчю Одеської школи права (Одеса, 17 червня 2022 року). Проблеми примусової депортації та її кваліфікації у міжнародному праві досліджувалися на X Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасний розвиток державотворення та правотворення в Україні: проблеми теорії та практики» (Київ, 23 червня 2022 року). Захист права на житло біженців у контексті міжнародного збройного конфлікту в Україні був розглянутий на Міжнародній науково-практичній конференції «Європейські орієнтири розвитку України в умовах війни та глобальних викликів XXI століття: синергія наукових,

освітніх та технологічних рішень» (Одеса, 19 травня 2023 року). Правовий статус тимчасового захисту в Польщі став темою круглого столу «Трансформація правових систем в умовах збройних конфліктів» (Одеса, 10 лютого 2023 року). Вплив підриву Каховської ГЕС на міграційну кризу в Україні розглядали на Міжнародній науково-практичній конференції «Права людини в період збройних конфліктів», присвяченій 75-й річниці ухвалення Загальної декларації прав людини 1948 року (Одеса, 3 листопада 2023 року). Проблеми гуманітарної допомоги біженцям під час збройних конфліктів стали предметом обговорення на Міжнародній науково-практичній конференції «Права людини в період збройних конфліктів», присвяченій 75-річчю прийняття Женевських конвенцій про захист жертв війни 1949 року та Міжнародному дню прав людини (Одеса, 1 листопада 2024 року). Реформування національних законодавств у сфері міграції в контексті європейської інтеграції обговорювали на Міжнародному круглому столі «Вступ України, Республіки Молдова та Грузії до Європейського Союзу: сучасні виклики» (Одеса, 5 березня 2024 року).

Публікації. Основні теоретичні положення і висновки, що були сформовані в дисертаційному дослідженні, викладено в п'ятнадцятьох публікаціях, у тому числі п'ятьох наукових статтях, опублікованих у фахових виданнях, перелік яких затверджений МОН України, а також в десятих тезах доповідей на міжнародних та всеукраїнських наукових і науково-практичних конференціях.

Структура та обсяг. Відповідно до мети і завдання дослідження дисертаційна робота складається з анотації, вступу, трьох розділів, що містять вісім підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг дослідження становить 185 сторінок, з яких 145 сторінок – обсяг основного тексту. Список використаних джерел становить 202 найменування і розміщений на 24 сторінках. Крім цього, у дисертації подано 8 додатків загальним обсягом 16 сторінок.

РОЗДІЛ 1. МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗАХИСТУ ПРАВ БІЖЕНЦІВ В УМОВАХ МІГРАЦІЙНОЇ КРИЗИ

1.1. Становлення та розвиток механізмів захисту прав біженців у міжнародному праві

Міжнародна спільнота пройшла тривалий еволюційний шлях у вдосконаленні механізмів реагування на глобальні кризи, що охоплювали як збройні конфлікти, так і спричинені ними гуманітарні катастрофи, зокрема масові міграції. Проблематика захисту прав осіб, змушених залишати свої країни через переслідування, насильство чи природні катастрофи, існувала задовго до формалізації міжнародного міграційного права у XX столітті. Хоча до появи Ліги Націй не існувало кодифікованих міждержавних угод, що прямо регламентували б статус біженця, окремі елементи правового захисту осіб, які шукали притулку, простежуються в релігійних, філософських і правових традиціях багатьох історичних епох.

У період Античності функціонували соціальні та релігійні інститути, що виконували роль притулку. В. Сміт зазначає, що у давньогрецьких полісах поняття притулку (*ἄσυλον*) асоціювалося з храмами, жертовниками, священними гаями та статуями богів, які надавали захист рабам, боржникам і злочинцям, що шукали там порятунку. Водночас, не всі священні місця мали офіційне право притулку – лише окремі, яким держава надала статус *ἀσυλία* (*jus asyli*). У Афінах, зокрема, найбільш відомим місцем притулку був храм Тесея (*Θησεῖον*), де переховувалися пригноблені раби. Потрапивши туди, вони могли домогтися продажу себе іншому власнику. Серед інших афінських місць з правом надання притулку – жертовник Милосердя на агорі, жертовники Дванадцяти богів, Зевса Агорейського, Евменід на Ареопазі, а також жертовники в Піреї та Муніхії [181].

У Греції загалом відомими місцями притулку були храм Посейдона на мисі Тенар (Лаконіка), храм Посейдона в Калаврії, храм Афіни Алейської в Тегеї. Навіть ті святині, які формально не мали державного визнання, часто розглядалися як

притулки на практиці, хоч і без юридичного імунітету. В такому разі до втікачів могли застосовувати тиск (наприклад, дим чи вогонь), аби змусити їх вийти з притулку, але не фізичну силу [181].

Каван В. Конканнон натомість у своїй статті «*Immigration: How ancient Rome dealt with barbarians at the gate*» аналізує політику Римської імперії щодо прийому та інтеграції варварських племен, зокрема готів, які у 376 році звернулися до Риму з проханням про притулок, рятуючись від гунів. Римська влада, погодившись на їхній прийом, не змогла ефективно реалізувати свою звичну політику інтеграції, що призвело до серйозних наслідків, включаючи повстання готів і поразку римської армії в битві при Адріанополі у 378 році [140].

Зазвичай Римська імперія мала гнучку систему управління міграцією: новоприбулі племена розселялися в малонаселених регіонах, роззброювалися, їхні члени залучалися до римської армії, а лояльність до племінних вождів замінювалася на вірність імперії. Це сприяло економічному зростанню, збільшенню податкових надходжень та зміцненню армії. Однак у ситуації з готами ці заходи були реалізовані неналежним чином: через корупцію та недбалість місцевих чиновників готи не отримали обіцяної допомоги, що призвело до повстання і битви при Адріанополі в 378 році, де римська армія зазнала поразки [140].

Приклад взаємодії Римської імперії з варварськими племенами, зокрема з готами, демонструє, що ефективність міграційної політики залежить не лише від наявності нормативно закріплених процедур інтеграції новоприбулих, але й від належного рівня їх практичної реалізації. Успішне розселення, роззброєння та поступове включення мігрантів до соціально-економічної та військової системи держави зазвичай сприяло укріпленню державного устрою. Натомість недотримання задекларованих гарантій, зумовлене корупцією або адміністративною неефективністю, може мати дестабілізаційні наслідки, що підтверджується повстанням готів та поразкою римських військ у битві під Адріанополем 378 року.

За словами П. Хезера, міграційна політика Римської імперії, що передбачала інтеграцію варварських племен шляхом їх розселення, роззброєння та залучення до армії, загалом могла бути ефективною за умов належної адміністративної реалізації. Проте у випадку з готами у 376 році, імперські чиновники проявили недбалість і допустили численні випадки корупції, що призвело до фактичного ігнорування елементарних потреб переселенців, включно з постачанням продовольства. У результаті ці порушення домовленостей стали не лише джерелом міграційної кризи, а й безпосереднім чинником збройного конфлікту. П. Хезер вважає, що саме неспроможність державної адміністрації виконати узяті зобов'язання стала фатальним провалом імперської міграційної політики у ті часи. Історичний досвід засвідчує, що системний підхід до міграційної політики має включати як юридичні гарантії, так і адміністративну спроможність її втілення на місцях [186].

У правовій традиції середньовічної Англії слід відзначити наявність інституту церковного притулку, який виступав однією з ключових форм захисту особи від переслідування з боку світської влади. У дослідженні А. Йозуе детально простежено, як притулок функціонував не лише як форма милосердя, а й як гнучкий правовий механізм, що дозволяв балансувати між інтересами Церкви, Корони та громад [163].

Церковне право в Англії визнавало за кожною особою, яка вчинила тяжкий злочин, право звернутися до місця святині, де вона могла перебувати протягом 40 днів. Протягом цього терміну особа мала можливість або постати перед судом, або здійснити так зване *abjuration of the realm* – добровільно покинути територію королівства. Водночас певні сакральні простори, зокрема монастирі або собори, на підставі спеціальних королівських хартій користувалися правом надання постійного притулку, де особа могла залишатися невизначений термін [163].

Особливої уваги заслуговує те, що інститут притулку мав не лише правовий, а й соціальний вимір. Місцева громада, відповідно до аналізу А. Йозуе, активно взаємодіяла з системою такого притулку, іноді використовуючи її для переховування членів громади, захисту родинного або економічного інтересу.

Таким чином, він у середньовічній Англії виконував функцію своєрідного буфера, в межах якого розгорталися механізми суспільної взаємодії між правопорядком, релігією та звичаєвим правом [163].

З огляду на вищевикладене церковний притулок являв собою приклад ранньої форми територіального притулку, що, хоча і не базувався на міжнародно-правових нормах, проте заклав фундаментальні засади подальшої інституціоналізації права на притулок у контексті національних і регіональних правових систем.

У контексті еволюції феномену вимушеного переміщення в ранньомодерній Європі XVII століття також показовим є масовий виїзд гугенотів - протестантської меншини у Франції, яка стала об'єктом релігійних переслідувань після скасування Нантського едикту 1685 року. Саме на позначення цих осіб у публічному та дипломатичному вжитку вперше широко використовується термін "*réfugié*", що став лексичною основою для сучасного поняття «біженець» (*refugee*) у міжнародному праві [141].

Як свідчить деякі джерела, зокрема мемуари протестантського пастора Ж. де Лафонтена, публічно представлені та описані в дослідженні Е. Чапмена, виїзд біженців здійснювався переважно нелегальним шляхом, із залученням приватних посередників і під загрозою кримінального переслідування. Гугеноти, рятуючись від репресій, знаходили прихисток у протестантських державах, таких як Англія, Нідерланди та Швейцарія. На той час ці держави надавали можливість легального проживання, ведення господарської діяльності та участі в громадському житті. Водночас захист надавався не на підставі уніфікованого правового механізму, а в межах дискреційної політики приймаючих держав і на засадах релігійної солідарності [141]. Таким чином, надання захисту не впливало з імперативного обов'язку, а здійснювалося на підставі суверенного розсуду держави як прояв її диспозитивної компетенції.

Яскравим прикладом функціонування такої системи стала історія протестантського пастора Ж. де Лафонтена (*Jacques de la Fontaine*), який, рятуючись від насильницької католизації, організував втечу своєї родини з Франції

та оселився спочатку в Англії, а згодом в Ірландії. Його досвід демонструє, що захист надавався не на підставі уніфікованого міжнародного режиму, а внаслідок індивідуальних домовленостей, підтримки з боку місцевих громад та готовності держави приймача сприяти інтеграції біженців. Зокрема, гугеноти отримали можливість працевлаштування, створювали різні підприємства, користувалися правами релігійних меншин та сприяли економічному розвитку нових територій [141].

Цей історичний приклад свідчить про становлення нового політичного й гуманітарного явища – біженства – як транснаціональної проблеми, що потребувала системного реагування. Водночас відсутність будь-яких міжнародних правових зобов'язань щодо захисту біженців призводила до правової невизначеності, нерівності в умовах прийому та відсутності механізмів обов'язкової інтеграції. Досвід гугенотів наприкінці XVII століття заклав підґрунтя для подальшого формування міжнародно-правових стандартів щодо захисту осіб, які залишають країну з огляду на переслідування.

Тема вимушеної міграції в античності та середньовіччі отримала ґрунтовне висвітлення у працях таких дослідників, як Р. Д. Гвінн [158], С. Смайлс [180], В. Гоффарт [155] та ін. Їхні дослідження зумовлюють можливість прослідкувати глибинний взаємозв'язок між масштабними переміщеннями населення, зумовленими релігійними переслідуваннями, військовими конфліктами, змінами політичних режимів і соціально-правовими трансформаціями у приймаючих суспільствах. Особливо акцентується увага на тому, як міграційні кризи слугували каталізаторами розвитку форм колективного захисту, утворення правових традицій недоторканності, появи «притулків» у межах храмів або монастирів.

Автори розглядають еволюцію ролі державних, церковних та громадських інституцій у реагуванні на кризи переміщення, підкреслюючи, що саме в ці історичні періоди формувалися первинні моделі нормативного, хоча й не завжди кодифікованого, захисту переселенців. У низці досліджень підкреслюється, що практика надання притулку на релігійних засадах, а також адміністративно-політичні рішення окремих правителів щодо розселення, амністування або

інтеграції мігрантів стали історичним підґрунтям для виникнення сучасної концепції біженця в міжнародному праві. Відповідно, античний та середньовічний досвід постає не лише як історичне тло, а як важлива джерельна база для розуміння витоків сучасних правових підходів до захисту осіб, які змушені залишити свої домівки внаслідок різного виду загроз.

Досвід Першої та Другої світових воєн продемонстрував гостру необхідність створення більш ефективних механізмів для запобігання збройним конфліктам, захисту прав цивільного населення та реагування на масштабні міграційні кризи [185]. Після Першої світової війни міжнародна спільнота заснувала Лігу Націй, яка запровадила перші системні заходи щодо захисту біженців, включаючи запровадження «нансенівського паспорта» для осіб без громадянства [154].

У XX столітті перед окремими країнами та світовим співтовариством в цілому постала потреба звернути увагу на проблеми біженців. Визначальним чинником у цьому процесі стала масова міграція населення, викликана геноцидом вірменів у 1915 році [188], соціальними потрясіннями в росії у зв'язку з Жовтневим переворотом у 1917 році [171]. Держави усвідомили, що для захисту біженців може бути використане міжнародне право. Перші зусилля у цьому напрямі доклала Ліга Націй [107].

Посвідчення особи та проїзний документ, створений за ініціативи Ф. Нансена на міжурядовій конференції в липні 1922 року в Женеві, спочатку призначався для російських осіб без громадянства та біженців. У 1924 році його поширили на вірмен, а в 1928 році – на асиро-халдеїв. У 1924 році 38 держав, зокрема Франція, прийняли цей документ. Паспорт був складений французькою мовою та мовою країни походження біженця; таке ж рішення ухвалювали й інші країни, що приймали біженців. Його остаточний статус був закріплений Женевською конвенцією від 28 жовтня 1933 року. Офіційне використання цього документа припинилося після Другої світової війни, однак він продовжував згадуватися в повсякденному адміністративному обігу [154].

Видача посвідчення особи та проїзного документа Ф. Нансена стала важливим кроком у становленні міжнародного права щодо біженців. Ця ініціатива

засвідчила готовність світової спільноти взяти на себе відповідальність за долю осіб, які через геополітичні потрясіння опинилися без громадянства та правового захисту. Хоча сам документ згодом вийшов з офіційного обігу, його принципи стали основою для сучасних міжнародних норм щодо біженців. Це демонструє, що рішення, ухвалені під час міграційний криз на кшталт вищезазначених, можуть закласти фундамент для довгострокового захисту прав людини.

Після запровадження паспорта Нансена у 1922 році міжнародне співтовариство продовжило працювати над захистом прав біженців. Ліга Націй розширила дію цього документа в 1926 році, що дозволило використовувати його більшій кількості людей, які залишилися без громадянства [134].

Угода від 12 травня 1926 року про видачу посвідчень особи російським і вірменським біженцям внесла суттєві зміни порівняно з документом від 1922 року, розширивши категорії біженців та офіційно включивши вірмен, що свідчило про міжнародне визнання їхнього особливого становища. Документ запровадив уніфіковану форму посвідчення особи для обох груп, що спростило процеси визнання та захисту їхніх прав у різних країнах [134]. Також угода покращила правовий статус біженців, надаючи їм певні більш чітко визначені права.

Так, п. 3 Угоди від 12 травня 1926 року зазначає, що для полегшення свободи пересування біженців Конференція схвалює принцип проставлення зворотних віз на посвідчення особи для біженців, які залишають країну, за умови, що уряди матимуть свободу робити винятки з цього принципу у спеціальних випадках [134].

Це положення є свідченням поступового розвитку міжнародного підходу до вирішення проблеми біженців та їхньої свободи пересування. Визнання необхідності проставлення зворотних віз на посвідчення особи мало на меті полегшити переміщення осіб, які залишили свої країни походження та шукали нового життя в інших державах. Це рішення свідчило про розуміння міжнародною спільнотою того, що біженці повинні мати можливість подорожувати, вирішувати особисті чи професійні питання, не побоюючись втратити легальний статус у країні перебування.

Водночас збереження за урядами права робити винятки з цього принципу демонструє обережність, з якою держави підходили до цієї проблеми. Хоча загальна тенденція вказувала на спроби забезпечити біженцям більше правових гарантій, країни не були готові повністю відмовитися від контролю над процесами міграції. Це залишало простір для можливих обмежень та дискреційного підходу до видачі зворотних віз, що в окремих випадках могло стати перешкодою для біженців.

Загалом цей пункт Угоди відображає компроміс між прагненням міжнародної спільноти гарантувати базові права біженців і намаганням держав зберегти суверенітет у питаннях регулювання міграційних процесів. Він закладає важливий фундамент для майбутніх міжнародних документів у сфері правового статусу біженців.

Крізь роки міжнародне співтовариство не полишало намагань покращити та вдосконалити правовий статус біженців. Так, окрім угод від 1922 та 1926 років також була підписана угода від 30 червня 1928 року під час Конференції щодо російських та вірменських біженців, скликаній у Женеві Верховним комісаром Ліги Націй у справах біженців 28 червня 1928 року на виконання Резолюції, прийнятої Восьмою звичайною сесією Ліги Націй [135].

У порівнянні з положеннями угод 1922 та 1926 років нова угода запровадила більш детальне регулювання правового статусу російських та вірменських біженців, що базувалося на досвіді попередніх угод, але вимагало чіткішого визначення прав і обов'язків як біженців, так і держав, у яких вони перебувають. За основу було взято укладені у 1926 році положення, які були доповнені й удосконалені, зокрема щодо видачі посвідчень особи. Угода передбачала розширення кола послуг, які надаються представниками Верховного комісара у справах біженців, серед яких було засвідчення особистості, сімейного та цивільного статусу, підтвердження законності документів, а також рекомендації з питань отримання віз і дозволів на проживання [135].

П. 1 Угоди від 1928 року закріплював рекомендацію того, щоб Верховний комісар у справах біженців, призначаючи представників у якомога більшій

кількості країн, надавав такі послуги, якщо вони не входять до виключної компетенції національних органів: засвідчення особи та статусу біженців; підтвердження їхнього сімейного стану та цивільного статусу, якщо вони ґрунтуються на документах, виданих у країні походження біженців; підтвердження законності, чинності та відповідності документів, виданих у країні походження; засвідчення підпису біженців, а також копій та перекладів документів, складених їхньою мовою; свідчення перед органами влади про добру репутацію, поведінку, професійну кваліфікацію та академічний рівень біженця; рекомендації компетентним органам для отримання віз, дозволів на проживання, доступу до навчальних закладів, бібліотек тощо [135].

Прикладом розширення прав біженців можна назвати п. 7 Угоди, де було зазначено, щоб заходи щодо депортації або інші подібні дії проти біженців не застосовувалися або принаймні відкладалися в тих випадках, коли людина не має можливості законно в'їхати до сусідньої країни. Це не поширювалось на біженців, які навмисно порушили національне законодавство при в'їзді в країну. Також рекомендувалося, щоб у жодному разі у таких біженців не вилучалися їхні документи особи [135].

Крім цього, нові положення охоплювали ширший спектр правових питань, що стосувалися особистого статусу, шлюбних відносин, розлучень, оподаткування та працевлаштування. Зміни передбачали можливість застосування законодавства країни постійного або фактичного проживання, якщо попереднє національне законодавство біженців більше не визнається. Також було запропоновано гарантувати біженцям доступ до юридичної допомоги, пом'якшити застосування обмежень щодо працевлаштування та уникати суворих заходів депортації, що в сукупності створило більш гнучку і гуманну систему захисту прав біженців у порівнянні з попередніми угодами.

Женевська конвенція 1933 року стала першим міжнародним документом, що системно закріпив правовий статус біженців і гарантував їм основні права. На відміну від попередніх угод 1922, 1926 і 1928 років, які зосереджувалися переважно на адміністративних аспектах, таких як видача Нансенівських паспортів і

забезпечення певних правових механізмів, Конвенція 1933 року розширила підхід до захисту біженців. Вона вперше закріпила принцип *non-refoulement* (принцип невислання – заборона примусового повернення до країни, де біженцю загрожує небезпека), що стало ключовим елементом міжнародного права біженців у подальші десятиліття, і широко використовується на сьогоднішній день [144].

Так, ст. 3 вищезазначеної Конвенції передбачала, що кожна з Договірних Сторін зобов'язується не видворяти та не утримувати поза своєю територією шляхом застосування поліцейських заходів, таких як вислання або відмова у в'їзді на кордоні, біженців, яким було надано дозвіл на законне проживання, якщо тільки такі заходи не продиктовані міркуваннями національної безпеки або громадського порядку [144].

Принцип невислання, вперше згаданий у Конвенції 1933 року, став наріжним каменем міжнародного права біженців і суттєво вплинув на сучасні нормативно-правові акти у сфері міграції. Його подальше закріплення в Конвенції про статус біженців 1951 року стало основою для розвитку міжнародно-правових норм щодо захисту прав біженців. Він впливає на законодавство багатьох країн, зобов'язуючи їх не повертати осіб до місць, де їм загрожує небезпека переслідувань, тортур або інших серйозних порушень прав людини. У сучасному світі цей принцип є основою діяльності міжнародних організацій, зокрема Організації Об'єднаних Націй та Управління Верховного Комісара з питань біженців, і активно застосовується у вирішенні міграційних криз.

Не можна не погодитися з К. В. Мануїловою та О. О. Суріловою, які у своїй статті «Міжнародно-правове регулювання міграційних процесів: відповідність принципам і стандартам прав людини» зазначають, «ключові принципи міжнародного міграційного права, зокрема принцип невислання, принцип недискримінації, право на притулок, право на свободу пересування, формують основу для захисту прав мігрантів, біженців та шукачів притулку, однак ефективність їхнього застосування суттєво залежить від готовності держав імплементувати відповідні міжнародні зобов'язання у національні правові системи та дотримуватися взятих на себе обов'язків» [63, с. 166].

Конвенція також суттєво покращила правовий статус біженців. Вона гарантувала їм рівний доступ до судових органів, що стало значним кроком у порівнянні з угодами 1920-х років, які не передбачали або лише декларували подібні правові механізми. Це закріплює ст. 6 Конвенції 1933 року, яка зазначає, що біженці повинні мати вільний та необмежений доступ до судів на територіях Договірних Сторін [144].

Також документ детальніше регламентував особистий статус біженців відповідно до законодавства країни їхнього проживання, що спростило питання, пов'язані з шлюбами, правоздатністю та іншими цивільними правами. Важливим нововведенням стало остаточне закріплення згадуваних в більш ранніх угодах соціально-економічних прав біженців, таких як право на працю, соціальне забезпечення, доступ до освіти та охорони здоров'я, що робило їхнє перебування в країнах притулку більш стабільним. Так, ст. 7 Конвенції 1933 року зазначає, що обмеження, що випливають із застосування законів і правил для захисту національного ринку праці, не повинні застосовуватися в повному обсязі до біженців, які постійно проживають або мають регулярне перебування в країні [144].

Крім того, Конвенція передбачала захист біженців від дискримінації у сфері трудових прав, зокрема пом'якшення обмежень, пов'язаних із зайнятістю. Це відрізняло її від попередніх угод, які здебільшого регулювали адміністративний статус, але не надавали конкретних гарантій економічної інтеграції. Також був запроваджений принцип фіскальної рівності, що зобов'язував держави не накладати на біженців податки, вищі за ті, що застосовувалися до власних громадян.

Загалом, Конвенція 1933 року стала фундаментальним документом, який заклав основи сучасного міжнародного права щодо біженців, суттєво розширивши їхні права порівняно з угодами 1920-х років.

Після Конвенції 1933 року міжнародне право продовжувало розвиватися у сфері захисту прав біженців, хоча політична ситуація у світі значно це ускладнила. У 1938 році було скликано Евіанську конференцію, на якій країни намагалися вирішити проблему єврейських біженців, які втікали з нацистської Німеччини та

окупованих територій. Однак конференція не призвела до суттєвих результатів, оскільки більшість держав відмовилися приймати велику кількість біженців, що засвідчило обмеженість міжнародних механізмів захисту в умовах зростання тоталітарних режимів [185].

Між 1933 і 1941 роками нацисти прагнули зробити Німеччину *judenrein* (у перекладі з нім. – «очищений від євреїв»), створюючи для них такі нестерпні умови життя, щоб вони були змушені покинути країну. До 1938 року близько 150 000 німецьких євреїв, тобто кожен четвертий, втекли з країни. Однак після аншлюсу - анексії Австрії Німеччиною в березні 1938 року ще 185 000 євреїв потрапили під владу нацистів. Багато з них не могли знайти країни, готові їх прийняти [185].

Чимало німецьких та австрійських євреїв намагалися емігрувати до Сполучених Штатів Америки, але не могли отримати необхідні візи. Попри те, що звістки про жорстокі погроми в листопаді 1938 року були широко висвітлені в пресі, американці залишалися неохочими до прийому єврейських біженців. На тлі Великої депресії багато американців вважали, що біженці стануть для них конкурентами на ринку праці та створять надмірне навантаження на соціальні програми, призначені для допомоги нужденним [185].

На конференцію були запрошені представники 32 країн, включаючи США, Велику Британію, Францію, Канаду, Австралію, Аргентину, Швейцарію та країни Латинської Америки. Німеччина та Італія не брали участі, а представники Польщі та Румунії, виступили лише як спостерігачі [185].

В матеріалах Енциклопедії Голокосту Меморіального музею Голокосту в США зазначається, що делегати з 32 країн та представники гуманітарних організацій зустрілися в Евіан-ле-Бен, курортному містечку у Франції, щоб обговорити питання німецько-єврейських біженців [185]. Сполучені Штати закликали усі країни знайти довгострокове рішення цієї проблеми. Однак ані США, ані інші держави не бажали послаблювати свої імміграційні обмеження. Більшість країн побоювались, що збільшення кількості біженців спричинить подальші економічні труднощі. Конференція завершилась через тиждень, і, за винятком невеликої Домініканської Республіки, жодна країна не погодилась прийняти

більше біженців. Одним із результатів конференції стало створення Міжурядового комітету у справах біженців, який продовжив роботу над цією проблемою [185].

Під час Другої світової війни ситуація з біженцями стала ще складнішою. Мільйони людей опинилися без громадянства та правового захисту, а багато країн не бажали приймати нових біженців. У цей період питання захисту осіб без громадянства фактично відійшло на другий план через воєнні дії. Однак вже після війни міжнародна спільнота усвідомила необхідність створення більш ефективної системи захисту біженців.

Міжнародна спільнота пройшла складний шлях у розвитку правового захисту біженців, починаючи з перших спроб регулювання їхнього статусу Лігою Націй і запровадженням нансенівських паспортів у 1920-х роках. Попри значні зусилля, ранні угоди 1922, 1926 і 1928 років мали обмежену дію, регулюючи здебільшого адміністративні аспекти та правовий статус лише окремих категорій біженців. Досвід 1920-1930-х років став важливим уроком для подальшого розвитку міжнародних норм, які сьогодні забезпечують захист мільйонів осіб, змушених залишати свої країни через війни, переслідування та гуманітарні катастрофи.

Попри поступовий розвиток міжнародного права щодо біженців, досвід міжвоєнного періоду засвідчив його недостатню ефективність у критичних ситуаціях. Більшість держав, навіть визнаючи необхідність захисту біженців, не були готові брати на себе конкретні зобов'язання чи послаблювати імміграційні обмеження. Це довело, що лише після жахливих наслідків Голокосту та Другої світової війни міжнародне співтовариство було змушене ухвалити більш комплексні механізми, які втілилися у Конвенції про статус біженців 1951 року.

У відповідь на гуманітарну катастрофу, спричинену Другою світовою війною, міжнародна спільнота нарешті усвідомила потребу у створенні універсального правового інструменту, який би системно регламентував статус біженців і визначав обов'язки держав щодо їх захисту. Тимчасові або фрагментарні рішення, запроваджені у міжвоєнний період, вже не відповідали масштабам нових викликів. Понад 11 мільйонів осіб у Європі після війни залишалися без притулку,

національного громадянства та правового статусу. Водночас більшість країн не мали чітких механізмів інтеграції або навіть реєстрації переміщених осіб [149].

На тлі цих подій у 1947 році під егідою ООН було створено Міжнародну організацію у справах біженців, яка діяла як перехідна структура з мандатом на репатріацію, переселення або іншу допомогу переміщеним особам. Вона стала першим міжнародним органом у системі ООН, що мав чітко визначений функціональний мандат щодо захисту біженців. Проте її діяльність була обмежена часовими рамками (до 1952 року), що спонукало до розробки постійного механізму [159].

У 1950 році Генеральна Асамблея ООН ухвалила резолюцію № 428 (V), якою було засновано Управління Верховного комісара ООН у справах біженців, що розпочало діяльність 1 січня 1951 року [193]. Його основним завданням визначалося надання міжнародного захисту біженцям та сприяння пошуку довготривалих рішень щодо їх становища – через добровільне повернення, інтеграцію або переселення.

У тому ж році, 28 липня 1951 року, в Женеві було прийнято Конвенцію про статус біженців, яка заклала фундамент сучасної системи міжнародного захисту [184].

Конвенція 1951 року містила географічні та часові обмеження: її положення поширювалися лише на осіб, які стали біженцями внаслідок подій, що мали місце до 1 січня 1951 року, і тільки в Європі - якщо держава не обирала ширший підхід. Це обмежувало універсальність документа, особливо з огляду на нові конфлікти, що почали виникати в Азії, Африці та Латинській Америці вже в 1950-х роках.

У зв'язку з цим, 31 січня 1967 року було прийнято Протокол до Конвенції про статус біженців, який усунув вказані часові й географічні обмеження [184]. Протокол 1967 року, який має самостійний статус міжнародного договору, дозволив застосовувати норми Конвенції до всіх осіб, які відповідають визначенню біженця, незалежно від місця і часу подій, що призвели до їх переміщення. Цей крок універсалізував режим захисту, зробивши його глобально релевантним.

На момент сьогоднішнього дня понад 150 держав є учасницями або Конвенції 1951 року, або Протоколу 1967 року, що засвідчує широке міжнародне визнання їхніх норм як стандартів у сфері захисту біженців. Проте слід зазначити, що не всі країни імплементували положення цих документів в повному обсязі, а частина держав встановила національні обмеження або зберігає географічні винятки, які дозволені Протоколом 1967 року.

У 1967 році була прийнята також Декларація про територіальний притулок, яка не має обов'язкової сили, однак є важливим політичним інструментом, що підтверджує право кожної особи на пошук притулку та підкреслює гуманітарний обов'язок держав не повертати осіб у місця, де їх чекають переслідування [192]. Значення права на притулок як фундаментального елементу міжнародного захисту особи неодноразово підкреслювалося у науковій літературі. Зокрема, на його ключову роль у забезпеченні прав переміщених осіб звертали увагу такі дослідники, як Н. В. Юрлова [125], А. Л. Чернявський [119], Я. В. Фенич та П. В. Малеш [110], І. О. Сорока [96-99] та ін.

Паралельно з універсальним рівнем, у другій половині ХХ століття розпочався розвиток регіональних правових механізмів, які розширили підхід до поняття біженця. Найвідомішими прикладами є Конвенція ОАЄ 1969 року [169], яка включає додаткові підстави захисту (зовнішня агресія, окупація, загроза громадському порядку), та Картахенська декларація 1984 року для країн Латинської Америки, що стала джерелом м'якого права і основою для формування латиноамериканської регіональної практики захисту [138].

Загалом, процес створення Конвенції 1951 року та подальше її розширення через Протокол 1967 року став переломним моментом у становленні сучасного міжнародного режиму захисту біженців. Саме цей комплекс нормативних актів уперше визнав біженця як суб'єкта міжнародного права, закріпив за ним систему прав і гарантій та встановив зобов'язання держав щодо невислання, гуманного прийому та інтеграції. У подальшому ці норми стали основою для юрисдикційної практики міжнародних судів, практики УВКБ ООН та розвитку національних систем притулку у всьому світі.

Щодо сучасного стану речей слушно зазначила В. Меткалф-Хафф: «Нездатність міжнародної спільноти вирішити конфлікти, зупинити насильство та порушення прав людини в країнах походження стала ще одним ключовим чинником зростання нерегулярної міграції до Європи. Наразі не існує міжнародної політичної рамки для завершення конфлікту в Сирії, так само відсутня чітка міжнародна стратегія щодо врегулювання пов'язаного з ним конфлікту в Іраку. Афганістан, попри роки міжнародної інтервенції, усе ще далекий від справжньої стабільності, а міжнародна спільнота, схоже, вже не має ідей, як покласти край багаторічному конфлікту в Сомалі. Зусилля для подолання хронічної бідності, нерівності, слабкого врядування та кліматичних і екологічних змін, які виступають «поштовховими» чинниками міграції в багатьох країнах, що розвиваються, також залишаються недостатніми» [165].

Ці слова особливо влучно відображають реальність, у якій формувалися й продовжують еволюціонувати міжнародно-правові механізми захисту біженців. Історично систему притулку було розроблено для реагування на конкретні політичні катастрофи XX століття – війни, революції, зміни режимів. Однак із часом структура причин переміщення людей значно ускладнилася. Сьогодні гуманітарні кризи часто мають комплексний характер: вони поєднують елементи збройного насильства, економічної деградації, системної дискримінації, екологічних катастроф і колапсу державного управління.

У таких умовах класичні підходи до визначення статусу біженця, зосереджені переважно на політичному переслідуванні, дедалі менше відповідають реальним потребам захисту. Міжнародна система, яка виникла в епоху після Другої світової війни і була закріплена у Конвенції 1951 року, виявляється не готовою адекватно реагувати на нові типи викликів.

Це розуміння об'єктивно вимагає перегляду існуючих механізмів, розширення критеріїв захисту та посилення інституційних можливостей для реагування на кризи ще на ранніх стадіях. Інакше міжнародне право ризикує остаточно втратити свою роль не лише як системи норм, але і як живої гарантії

права кожної людини шукати безпеку і нове життя у світі, що стає дедалі непередбачуванішим.

У сучасному міжнародному праві захист біженців розглядається не лише як система норм, що регулюють взаємодію між державами, але й як індикатор їхнього ставлення до осіб, які шукають притулку. На думку Г. Гудвін-Гілла та Дж. МакАдам, захист біженців стосується не лише правил, що регулюють відносини між державами, а й того, як самі держави поведуться з тими, хто шукає притулку. Значне зростання та ускладнення процедур визначення статусу біженця, а також відповідна велика кількість судової практики на різних рівнях оскарження, призвели до того, що положення Конвенції 1951 року про статус біженців зазнали ретельного аналізу – часто в контексті, що, очевидно, певною мірою віддаляє їх від первинної мети захисту [156]. Це свідчить про необхідність постійного перегляду не лише процедур, але й інтерпретаційних підходів, щоб забезпечити ефективне дотримання гуманітарних цілей Конвенції.

Зростаюча складність та кількість механізмів надання міжнародного захисту такій категорії осіб, як біженці, свідчить про тенденцію до формалізації інституту притулку, що, з одного боку, дозволяє забезпечити верховенство права та процедурні гарантії, а з іншого, створює додаткові бар'єри для тих, хто перебуває в особливо вразливому становищі. Внаслідок цього ключовий гуманітарний зміст механізмів захисту прав біженців поступово витісняється формалізованими критеріями допуску, суворими стандартами та зростаючим числом відмов у наданні статусу. Це змушує переосмислити співвідношення між суто юридичними процедурами та принципом справедливості як базовим орієнтиром у поводженні з біженцями

Особливої актуальності це набуває в умовах змішаних міграційних потоків, коли до країн прибувають особи з різним правовим статусом, включаючи конвенційних біженців, економічних або екологічних мігрантів, вимушено переміщених осіб внаслідок збройних конфліктів тощо. У таких обставинах важливо забезпечити індивідуалізований підхід до розгляду кожної справи, що є неможливим без відповідної інституційної спроможності держави. У цьому

контексті варто підкреслити роль незалежних органів, що здійснюють перегляд рішень міграційних інстанцій, а також на необхідність посилення правової допомоги та доступу до судового захисту.

Крім того, сучасні тенденції демонструють певну ерозію принципу міжнародної солідарності, який традиційно розглядався як основа системи захисту біженців. Поширення практик екстериторіального стримування, укладання двосторонніх угод про повернення, застосування концепції «третіх безпечних країн» – усе це свідчить про поступове віддалення держав від буквального і добросовісного виконання своїх зобов'язань відповідно до Конвенції 1951 року та Протоколу 1967 року. Такий підхід у перспективі може призвести до девальвації інституту притулку як універсального гуманітарного механізму.

У зв'язку з цим особливої ваги набуває питання оновлення тлумачення ключових понять міжнародного права біженців з урахуванням новітніх викликів: збройних конфліктів гібридного типу, системних порушень прав людини, економічних колапсів, кліматичних катастроф тощо. Розширення підходів до визначення категорій осіб, що заслуговують на захист, має відбуватися не шляхом зміни базових норм, а через гнучке, гуманітарно орієнтоване їх тлумачення, яке відповідає духу, а не лише букві Конвенції. Це дозволить зберегти ефективність міжнародно-правових інструментів у динамічних умовах глобальних міграційних криз.

1.2. Поняття і структура статусу біженців у міжнародному праві

Розвиток механізмів захисту прав біженців продовжився після Другої світової війни, коли світ зіткнувся з безпрецедентною гуманітарною та, відповідно, міграційною кризою. Як зазначають Н. В. Турчин та А. В. Турчин, формування міжнародного визначення поняття «біженець» було відповіддю на масштабні геополітичні потрясіння XX століття, включаючи Першу та Другу світові війни, і стало основою для подальшого закріплення нормативного статусу біженців у Конвенції 1951 року та діяльності УВКБ ООН. Автори підкреслюють, що саме узагальнення досвіду Ліги Націй сприяло трансформації інституту притулку у правову категорію міжнародного рівня [108]. Мільйони людей були змушені залишити свої домівки через війну, репресії та переслідування, що поставило питання про необхідність більш ефективного механізму їхнього захисту. Відповіддю міжнародного співтовариства стала Конвенція про статус біженців 1951 року [184], яка стала першим універсальним правовим актом, що визначав статус біженців, їхні права та обов'язки приймаючих держав на основі досвіду минулих угод та конвенцій, а також на основі досвіду Другої світової війни. Головним критерієм визнання особи біженцем стало обґрунтоване побоювання переслідування за ознакою раси, релігії, національності, належності до певної соціальної групи або політичних переконань.

Ст. 1 Конвенції 1951 року зазначає, що у цій Конвенції термін «біженець» означає особу, яка:

«1) вважалася біженцем згідно з угодами від 12 травня 1926 р. і 30 червня 1928 р. або згідно з конвенціями від 28 жовтня 1933 р. і 10 лютого 1938 р., Протоколом від 14 вересня 1939 р. або згідно зі Статутом Міжнародної організації у справах біженців.

2) внаслідок подій, які відбулися до 1 січня 1951 р., і через обґрунтовані побоювання стати жертвою переслідувань за ознакою расової належності, релігії, громадянства, належності до певної соціальної групи чи політичних поглядів знаходиться за межами країни своєї національної належності і не в змозі

користуватися захистом цієї країни або не бажає користуватися таким захистом внаслідок таких побоювань; або, не маючи визначеного громадянства і знаходячись за межами країни свого колишнього місця проживання в результаті подібних подій, не може чи не бажає повернутися до неї внаслідок таких побоювань» [184].

Аналізуючи ці положення, робимо висновок, що дійсно були враховані документи, прийняті в рамках діяльності Ліги Націй, а також підтверджувалися ті права, які були закріплені до Другої світової війни та по суті кодифікувалися в одному документі – у вищезазначеній Конвенції 1951 року.

Конвенція 1951 року заклала фундаментальні принципи міжнародного права щодо біженців, серед яких ключове місце займає принцип невислання, який вперше був згаданий та проголошений у Конвенції 1933 року. Також цей документ гарантував біженцям право на працю, доступ до освіти, судовий захист та необхідну гуманітарну допомогу. А. Гороть у своїй статті «Ретроспективний аналіз міжнародних норм захисту прав біженців та проблеми захисту прав біженців та внутрішньо переміщених осіб в Україні» зазначає, «Конвенція 1951 року, яка була підготовлена за рекомендацією заново заснованої Комісії ООН з прав людини, стала віхою у справі розробки норм поведіння з біженцями» [10]. Комплексне дослідження міжнародно-правових стандартів захисту біженців та внутрішньо переміщених осіб також представлено в науковій праці Н. Ногаса, який обґрунтовує багатокомпонентну природу відповідних механізмів: від загальних принципів до спеціалізованих інструментів і регіональних угод [77].

Важливим доповненням до Конвенції став Протокол 1967 року, який розширив її географічні та часові обмеження, що дозволило застосовувати міжнародні стандарти захисту біженців до нових категорій переміщених осіб у різних регіонах світу [184].

Основне його призначення полягало у скасуванні часових і географічних обмежень Конвенції, що дозволило державам застосовувати її положення до всіх осіб, які відповідають визначенню біженця, незалежно від місця та дати подій, які спричинили їх переміщення. У п. 1 ст. 2 Протоколу прямо зазначено, що фраза

«внаслідок подій, що сталися до 1 січня 1951 року» втрачає чинність для його учасників [184].

Особливістю Протоколу є те, що він не змінює саму Конвенцію 1951 року, але універсалізує її зміст, відкриваючи можливість застосування її норм у глобальному контексті. Завдяки цьому Протокол 1967 року набув функціонального значення як глобальний інструмент, який у поєднанні з Конвенцією утворює єдиний сучасний договірний стандарт міжнародного захисту біженців.

На момент написання дисертації учасниками Протоколу є 146 держав. Його положення прямо відсилають до тексту Конвенції 1951 року, розширюючи її сферу дії на всі сучасні міграційні кризи - від масових переміщень в Африці та Азії до новітніх випадків переслідування у зв'язку з війною в Україні.

У контексті дослідження слід зазначити, що саме Протокол 1967 року універсалізував ключовий принцип невислання, а також уможливив застосування положень Конвенції до осіб, переміщених унаслідок сучасних форм переслідування, не передбачених у 1951 році. Його прийняття стало переломним моментом, який завершив перехід від європейського до глобального підходу в міжнародному праві про біженців.

Водночас, повертаючись до Конвенції 1951 року, слід зазначити, що вона містила низку логічних обмежень. П. 1 ст. 1 зазначає, що положення цієї Конвенції не застосовуються до будь-якої особи, щодо якої є серйозні підстави вважати, що:

(а) вона вчинила злочин проти миру, воєнний злочин або злочин проти людяності, як це визначено в міжнародних актах, ухвалених для регулювання відповідальності за такі злочини;

(b) вона вчинила тяжкий неполітичний злочин за межами країни притулку до моменту свого прийняття в цю країну як біженця;

(с) вона вчинила дії, що суперечать цілям і принципам Організації Об'єднаних Націй [184].

З моменту ухвалення Конвенції світова ситуація значно змінилася - з'явилися нові виклики, на які існуючі правові механізми часто не здатні ефективно реагувати

навіть за умови того, що положення цього документу передбачають шляхи вирішення тих чи інших викликів.

Одним із найсерйозніших викликів для міжнародного права став геноцид у Руанді 1994 року, який спричинив масштабні порушення прав людини, гуманітарну катастрофу та викликав міграційну кризу. Спочатку відбулося масове винищення представників народу тутсі з боку радикальних угруповань хуту, зокрема, Ітерахамве, що призвело до сотень тисяч жертв та масового переселення вцілілих тутсі. Однак після приходу до влади представників тутсі країна зіткнулася з новою міграційною кризою, коли значна частина представників хуту, серед яких були як колишні злочинці, причетні до геноциду, так і цивільне населення, була вимушена тікати від переслідувань в сусідні держави, зокрема в Демократичну Республіку Конго (на той час - Заїр). Однією з ключових проблем стало те, що поряд із мирними біженцями до таборів потрапили й особи, які брали активну участь у злочинах проти людяності, хоча мали постати перед міжнародним кримінальним правосуддям - зокрема, перед Міжнародним кримінальним трибуналом для Руанди, створеним відповідно до резолюції Ради Безпеки ООН № 955 (1994) [177]. Використовуючи ці табори як прикриття, вони не лише уникали правосуддя, але й продовжували здійснювати насильницькі дії, що створювало серйозну загрозу безпеці як для місцевого населення, так і для самих біженців. Ця ситуація ускладнила механізми правового регулювання притулку та захисту біженців, оскільки постало питання розмежування жертв та злочинців у рамках міжнародного права [147]. Як зазначає А. Гішауа, політичні обставини, що склалися в Руанді до та після геноциду, зокрема слабкість контролю в прикордонних регіонах, сприяли тому, що деякі особи, причетні до організації насильства, змогли потрапити до таборів біженців. Це, у свою чергу, створило передумови для нових спалахів насильства та ускладнило гуманітарне реагування [157].

У звіті про картографічне дослідження, що документує найсерйозніші порушення прав людини та міжнародного гуманітарного права, вчинені на території Демократичної Республіки Конго в період з березня 1993 року по червень

2003 року Верховного Комісара ООН з прав людини зазначається, що після переміщення до Північного та Південного Ківу в липні 1994 року колишні представники Збройних сил Руанди/Інтерахамве використовували табори біженців вздовж кордонів з Руандою та Бурунді як бази та тренувальні табори. Використовуючи свою давню стратегічну співпрацю з президентом Мобуту та поширену корупцію у Збройних силах Заїру на свою користь, колишні сили Збройних сил Руанди викупили або відновили військове обладнання, конфісковане під час їх прибуття до Заїру, і відновили війну проти армії Руандійського патріотичного фронту, який на той момент став національною армією Руанди - Руандійською патріотичною армією. Через значну кількість громадян, які вчинили злочин геноциду, серед колишніх сил Збройних сил Руанди, зростаючи дипломатичну ізоляцію президента Мобуту та відмову нової влади Руанди розпочати переговори, політичного врегулювання досягнуто не було. Напади з боку колишніх представників Збройних сил Руанди/Інтерахамве на території Руанди почастишали, так само як і вторгнення підрозділів Руандійської патріотичної армії на територію Заїру [147].

Увесь цей період характеризувався невинним переслідуванням біженців хуту та колишніх представників Збройних сил Руанди/Інтерахамве по всій території Заїру. Біженці, яких інколи оточували й використовували як живий щит під час втечі колишні представники Збройних сил Руанди/Інтерахамве, почали тривалу подорож через країну із сходу на захід у напрямку Анголи, Центральноафриканської Республіки або Республіки Конго. Під час цього шляху також повідомлялося про випадки насильства з боку біженців та колишніх представників Збройних сил Руанди/Інтерахамве щодо цивільного населення Заїру, а також численні випадки мародерства [147].

Обмеження, передбачені Конвенцією про статус біженців, не змогли ефективно запобігти зловживанню статусом біженця злочинцями, які брали участь у геноциді, що стало одним із ключових недоліків міжнародної системи захисту біженців. Попри те, що Конвенція виключає зі сфери захисту осіб, які вчинили воєнні злочини або злочини проти людяності, на практиці розмежування жертв і

злочинців в умовах масштабних міграційних потоків виявилось вкрай складним. Через відсутність ефективного механізму ідентифікації та відокремлення воєнних злочинців серед біженців багато представників колишніх Збройних сил Руанди та Ітерахамве змогли уникнути відповідальності, використовуючи табори для біженців як прикриття. Це не лише сприяло їхньому переозброєнню та продовженню збройного конфлікту, а й створило загрозу безпеці мирних біженців та місцевого населення.

Крім того, політичні та дипломатичні фактори, такі як небажання міжнародної спільноти втручатися, корупція в уряді Заїру та брак ресурсів для ефективного управління кризою, додатково ускладнили застосування положень Конвенції. Відсутність політичної волі до створення незалежного механізму перевірки осіб, що шукають притулку, дозволила бойовикам Ітерахамве та іншим злочинцям вільно діяти у таборах біженців, використовуючи їх як плацдарм для подальших нападів. Таким чином, ситуація в Руанді та Заїрі показала, що обмеження, передбачені Конвенцією, є недостатніми без ефективних інструментів їхнього впровадження та міжнародного контролю. Це свідчить про необхідність перегляду підходів до надання притулку та посилення механізмів розмежування осіб, які потребують захисту, і тих, хто є відповідальним за серйозні порушення міжнародного права [16].

Сучасні міграційні кризи, викликані збройними конфліктами, економічними проблемами, змінами клімату, проблемами та переслідуваннями на етнічному чи релігійному ґрунті, вимагають перегляду та адаптації міжнародного законодавства. Одним із головних викликів є розширення визначення біженця: сьогодні мільйони людей змушені залишати свої домівки не лише через переслідування, а й через збройні конфлікти, економічний колапс, екологічні катастрофи, чи політичну нестабільність. Проте чинна Конвенція 1951 року не визнає їх біженцями у правовому сенсі, що обмежує можливості для їхнього міжнародного захисту.

У зв'язку з новими глобальними викликами постає об'єктивна необхідність розширення чинного визначення терміна «біженець», закріпленого у статті 1 Конвенції 1951 року. Юридичні обмеження цього підходу не враховують низку

сучасних форм примусового переміщення, які виникають не лише внаслідок персоналізованого переслідування, але й внаслідок збройних конфліктів, економічних проблем, колапсу державних функцій, катастрофічних змін клімату, системної деградації безпеки або інституційного безсилля у захисті прав людини. Таким чином, мільйони осіб, які змушені покинути свої домівки не через індивідуальні переслідування, а через загрозу для життя й добробуту внаслідок складних багатфакторних криз, залишаються поза сферою міжнародно-правового захисту.

Попри зростання кількості осіб, що вимушено переміщуються через економічні труднощі або зміну клімату, міжнародне право зберігає доволі вузьке розуміння терміну «біженець». Як підкреслюють Г. Гудвін-Гілл та Дж. МакАдам, такі категорії, як «економічні біженці» та «біженці клімату», не охоплюються Конвенцією 1951 року, а вирішення їхніх проблем радше належить до сфери регульованої міграції та міжнародної допомоги, а не до інституту притулку. Автори зазначають, що хоча визначення поняття «біженець» іноді сприймається як «негідна вправа у легалізмі та семантиці», держави наполягають на суворих критеріях, часто ускладнюючи оперативну відповідь на гуманітарні кризи. У зв'язку з цим вони наголошують: «для встановлення змісту категорії біженців у міжнародному праві необхідно звертатися до традиційних джерел - міжнародних договорів та практики держав» [156].

Особливу актуальність набуває визначення категорії осіб, переміщених через кліматичні або техногенні катастрофи. Хоча на рівні ООН, зокрема в рамках діяльності Міжнародної організації з міграції, визнається необхідність реагування на переміщення, викликані зміною клімату, міжнародне право досі не містить чіткого визначення так званих «екологічних біженців». Існує потреба у визнанні факту неможливості проживання в зоні екологічного лиха або в регіоні, де відсутні базові умови для виживання, як правової підстави для надання захисту - принаймні у формі тимчасового або додаткового притулку.

Варто погодитись з Т. В. Дракохруст, яка зазначає, «особливо важливо, щоб держави, які вже борються з реальними наслідками зміни клімату, захищали права

людини своїх громадян за допомогою міжнародної спільноти» [34, с. 35]. Ця думка видається особливо актуальною в умовах сучасних міграційних криз. Підсилення взаємозв'язку між зміною клімату та порушенням прав людини вимагає не лише локальних рішень, а й ефективної міжнародної солідарності. Без координації зусиль на глобальному рівні держава, яка стикається з такими кризами, ризикує опинитися у ситуації, коли її внутрішніх ресурсів недостатньо для забезпечення базових прав своїх громадян. Саме тому підтримка міжнародної спільноти повинна стати не винятком, а обов'язковим елементом системи захисту прав людини у контексті кліматичних змін.

У межах поточної ситуації у світі особливої уваги потребують випадки, коли особи зазнають переслідувань або втрати безпеки з боку недержавних суб'єктів, наприклад, терористичних організацій які де-факто контролюють території, навіть якщо формально держава залишається суб'єктом суверенітету. У цьому контексті необхідним є нормативне визнання того, що переслідування з боку таких акторів повинне прирівнюватися до переслідування з боку держави. Зміна цього підходу дозволить надати захист тисячам осіб, які потерпають від недержавного насильства, не маючи доступу до ефективного правового захисту в межах чинного міжнародного режиму.

У цьому контексті доцільним є оновлення дефініції «біженець» шляхом її розширення. Зокрема, пропонується визначення, наведене нижче:

«біженець – це особа, яка, перебуваючи поза межами країни свого громадянства або постійного проживання, не може або не бажає повернутися до неї внаслідок обґрунтованих побоювань зазнати переслідування, масового насильства, серйозної загрози життю, свободі або фізичній безпеці з боку державних чи недержавних акторів, у тому числі внаслідок ситуації збройного конфлікту, структурної економічної дестабілізації з наслідками для фізичного виживання населення, радикального або системного руйнування основних функцій держави, екологічної катастрофи чи іншого системного порушення умов існування, яке не дозволяє безпечно повернутися».

Запропоноване визначення узагальнює сучасні тенденції у правозастосовній практиці та відповідає потребам реформування міжнародної системи захисту, враховуючи гібридний характер сучасних міграційних криз, зростаючу кількість акторів переслідування та розмитість кордонів між воєнною, кліматичною й економічною мотивацією переміщення.

Крім того, багато країн змінюють законодавство у сфері міграції, створюючи юридичні та адміністративні перепони для шукачів притулку. Це свідчить про необхідність реформування системи міжнародного захисту біженців, зокрема шляхом оновлення правових норм відповідно до сучасних реалій та запровадження нових механізмів розподілу відповідальності між державами щодо прийому і підтримки переміщених осіб.

Теоретичне осмислення правового статусу біженців та механізмів їх захисту неможливе без розуміння місця цих інститутів у системі міжнародного права. Проблематика біженців тісно пов'язана з загальними питаннями захисту прав людини, оскільки саме порушення фундаментальних прав і свобод часто є першопричиною вимушеного переміщення осіб. У цьому контексті заслуговує на увагу позиція О. Р. Поєдинок, що «міжнародне право захисту прав біженців слід розглядати як інститут у складі галузі міжнародного права захисту прав людини. Вони співвідносяться, як конкретне (спеціальне) та загальне, причому інститут захисту прав біженців є настільки розвиненим, що має ряд своїх особливостей, зокрема щодо співвідношення та взаємодії із рештою норм галузі міжнародного захисту прав людини. Перш за все, зв'язок між загальним та конкретним простежується в тому, що саме порушення прав людини є причиною потоків біженців. У цьому контексті права людини набувають особливого значення, оскільки дії, що їх порушують, можуть стати конкретним прикладом того, до чого може призвести переслідування» [79, с. 253].

РОЗДІЛ 2. МІЖНАРОДНІ ТА РЕГІОНАЛЬНІ МЕХАНІЗМИ ЗАХИСТУ ПРАВ БІЖЕНЦІВ ПІД ЧАС МІГРАЦІЙНОЇ КРИЗИ

2.1. Інституційні механізми захисту прав біженців

Міжнародна система захисту прав біженців базується на сукупності правових норм, міжнародних договорів та інституційних механізмів, що забезпечують реалізацію фундаментальних прав осіб, змушених залишити свої країни через збройні конфлікти, переслідування чи порушення прав людини. Захист від таких порушень та переслідувань неможливий без діяльності спеціалізованих міжнародних організацій. Ця проблематика активно досліджується в науковій літературі, зокрема в працях, присвячених еволюції міжнародно-правових механізмів захисту біженців, ефективності діяльності УВКБ ООН та аналізу практики застосування Конвенції 1951 року, зокрема у наукових роботах М. В. Буроменського [5], Л. Жванко [39], В. М. Завгородньої [42], Т. Квашилави [45], Т. О. Кортукової [49], О. І. Мельничук [64], К. В. Мануїлової [61], Р. Ф. Харитонova [114; 115], Ю. В. Чайковського [116], Т. Л. Сироїд [95] та інших.

На думку К. В. Мануїлової, «в умовах зростання масштабів міжнародної міграції, роль міжнародних (міжурядових та неурядових) організацій в керуванні цими процесами значно підвищується. Це знаходить свій прояв як в поглибленні та розширенні напрямків діяльності міжнародних (міжурядових) організацій загальної компетенції, так і в появі спеціалізованих міжнародних (міжурядових та неурядових) організацій, предметом діяльності яких є саме питання міграційної політики» [61, с. 129].

У сучасних умовах зростаючої глобалізації та посилення міждержавних зв'язків міжнародні та регіональні організації дедалі активніше виконують функції координації, моніторингу та регулювання міграційних потоків. Вони не лише сприяють розробці загальних стандартів у сфері захисту прав мігрантів, а й забезпечують обмін інформацією між державами, розробляють рекомендації щодо

вдосконалення міграційної політики та надають технічну і фінансову допомогу країнам, що зазнають особливого навантаження від міграційних процесів.

Крім того, такі організації, як Міжнародна організація з міграції, Управління Верховного комісара ООН у справах біженців, а також численні неурядові організації, відіграють ключову роль у гуманітарній сфері. Вони займаються захистом прав мігрантів, організацією їхньої інтеграції в нові суспільства, підтримкою біженців та внутрішньо переміщених осіб.

На думку Р. Ф. Харитонova, «Міжнародна організація з міграції є основною міжурядовою організацією в міграційній галузі. Її основні напрями діяльності полягають в управлінні міграцією в інтересах усіх залучених сторін; тісній співпраці з урядами країн, представленні та захисті інтересів людей, які обрали для себе шлях міграції як єдину можливість вирішення своїх проблем; попередженні та боротьбі з негативними міграційними явищами – торгівлею людьми, особливо жінками і дітьми, рабством трудових мігрантів» [114, с. 174].

Позитивним аспектом функціонування МОМ є її гнучкість, оперативність у реагуванні на кризові ситуації, а також тісна співпраця з національними урядами, що дозволяє реалізовувати програми, адаптовані до конкретних потреб держав.

Одним із важливих напрямів діяльності МОМ також є підготовка регулярних аналітичних звітів щодо міграційних процесів, ситуації переміщених осіб, інтеграції мігрантів та реагування на гуманітарні виклики. Звіти МОМ виконують ключову функцію у зборі, систематизації та поширенні актуальної інформації, що використовується як для планування оперативних заходів на місцях, так і для вироблення стратегічних рішень на міжнародному та національному рівнях. В Україні МОМ системно публікує звіти, присвячені моніторингу внутрішнього переміщення, вивченню потреб постраждалого населення, аналізу ринку праці для мігрантів, а також оцінці загальних тенденцій у сфері мобільності, що відображає прагнення організації не лише надавати практичну допомогу, а й формувати науково обґрунтовані підходи до міграційної політики [69].

Однак діяльність МОМ не позбавлена критики. Одним із ключових недоліків організації є те, що вона не має універсального мандату з захисту прав людини, як,

наприклад, УВКБ ООН, і діє переважно в межах погоджених із урядами мандатів та контрактів. Це може призводити до ситуацій, коли інтереси держав, зокрема, у питаннях контролю над міграцією, домінують над правами та потребами самих мігрантів. Крім того, структура фінансування МОМ, яка значною мірою базується на добровільних внесках держав і грантах на конкретні проєкти, зумовлює залежність організації від політичної волі донорів і може обмежувати її незалежність.

В. Шетайль на підтримку цієї тези зазначає, що МОМ – дивна структура, оскільки вона є одночасно лідером і аутсайдером, як всередині системи, так і поза нею. З одного боку, сьогодні вона є основним структурним елементом глобального управління міграцією та провідною міжнародною організацією, що налічує 174 держави-члени та 30 мільйонів бенефіціарів у всьому світі. З іншого боку, МОМ була створена в 1951 році поза межами ООН як суто операційна організація. Вона приєдналася до ООН лише у 2016 році як «споріднена організація». Таким чином, вона є частиною системи ООН, але не повністю інтегрована в неї, на відміну від програм ООН і спеціалізованих установ, таких як Управління Верховного комісара ООН у справах біженців. Гібридний статус МОМ посилюється її безстроковим і, можливо, розпливчастим мандатом, затвердженим у її Конституції 1989 року [162]. Така універсальність надає організації значну гнучкість і свободу дій, але водночас викликає низку критичних зауважень [143].

Попри наявні виклики, МОМ відіграє надзвичайно важливу роль у формуванні глобальної міграційної системи. Її здатність координувати багаторівневу взаємодію між державами, міжнародними та неурядовими організаціями, а також розробляти інноваційні механізми управління міграцією, робить її невід’ємним елементом сучасної системи глобального управління. Подальше удосконалення діяльності МОМ, зокрема шляхом посилення правозахисного компоненту та забезпечення більшої інституційної автономії, є необхідним для ефективного реагування на зростаючі міграційні виклики у світі.

Так, МОМ могла б формально закріпити у своїх основоположних документах обов’язок дотримання й захисту прав людини мігрантів як одну з головних цілей.

Це дозволило б організації мати чіткі підстави для незалежної правозахисної діяльності.

Наразі ст. 1 Конституції Міжнародної Організації з Міграції, яка визначає цілі та функції цієї організації, не передбачає вищезазначену ціль як свою основну. Вона зазначає, що організація створена з метою сприяння впорядкованому переміщенню мігрантів, біженців та переміщених осіб, які не мають змоги здійснити це самостійно. Її діяльність передбачає надання міграційних послуг за запитом держав, зокрема підготовку, медичні огляди, мовне навчання, інтеграційну підтримку та організацію добровільного повернення. Організація також виступає майданчиком для обміну досвідом і координації зусиль у сфері міжнародної міграції. При цьому МОМ діє з урахуванням національних законів і політик країн-членів та визнає, що питання контролю за імміграцією належать до внутрішньої компетенції держав [162].

МОМ може створити незалежні внутрішні підрозділи, відповідальні за моніторинг дотримання прав людини у рамках реалізації її програм. Це можуть бути спеціальні комітети або омбудсмени, які матимуть право звітувати про порушення незалежно від донорів чи приймаючих держав. Крім цього, з урахуванням того, що у 2016 році МОМ офіційно приєдналася до системи ООН як Агентство ООН з питань міграції, їй варто активніше інтегруватися у систему органів ООН, зокрема більш тісно співпрацювати з УВКБ ООН, Управлінням Верховного комісара з прав людини та іншими інституціями, які мають мандат у сфері прав людини. Спільні проєкти, обмін даними та спільна адвокація дозволили б забезпечити кращий баланс між управлінням міграцією та захистом прав мігрантів. Крім цього, МОМ може ініціювати механізми участі самих мігрантів у розробці політик та програм, які їх безпосередньо стосуються. Це можуть бути консультативні ради, публічні слухання чи онлайн-платформи, що підвищують підзвітність організації перед її бенефіціарами.

Управління Верховного комісара ООН у справах біженців натовість є ключовою міжнародною організацією у сфері захисту прав біженців, що володіє чітким мандатом на основі Конвенції 1951 року та Протоколу 1967 року. Її

діяльність спрямована на забезпечення міжнародного захисту, сприяння дотриманню принципу невислання, підтримку країн, які приймають значну кількість біженців, та пошук довготривалих рішень, зокрема через інтеграцію, переселення або репатріацію. Потужна нормативна база, широке визнання серед держав-членів ООН та активна адвокаційна діяльність надають УВКБ ООН значного впливу у сфері глобальної міграційної політики.

Водночас, ефективність діяльності УВКБ ООН обмежується низкою факторів. Зокрема, організація залежить від добровільних внесків держав, що може позначатися на її незалежності та спроможності діяти в політично чутливих контекстах. Крім того, її мандат охоплює переважно лише осіб, що підпадають під юридичне визначення біженця, залишаючи поза межами уваги значну кількість мігрантів, які перебувають у вразливому становищі, але не мають відповідного статусу.

Абсолютно справедливою вбачається позиція Х. Н. Бехруза та О. О. Сурілової, що «вирішення наявних проблем у сфері захисту прав біженців потребує комплексного підходу, що включає як міжнародну співпрацю, так і внутрішні реформи в діяльності УВКБ ООН. Одним із ключових напрямів є стабілізація та збільшення фінансування організації шляхом запровадження нових механізмів залучення коштів, зокрема через розширення партнерства з міжнародними фінансовими установами, державами та приватним сектором. Це дозволить мінімізувати залежність від добровільних внесків і забезпечити сталість гуманітарних програм» [7, с. 17]. На думку авторів, «не менш важливим є посилення співпраці між державами у сфері розподілу відповідальності за прийом біженців. Запровадження квот та програм переселення у третю країну допоможе зменшити навантаження на окремі держави, що приймають основний потік біженців. Розширення механізмів інтеграції біженців у країни притулку, зокрема через доступ до освіти, ринку праці та соціальних послуг, дозволить зменшити ризики маргіналізації та створить умови для їхньої самостійності. Посилення ролі регіональних організацій, таких як ЄС, Африканський Союз або Організація

Американських Держав, у регулюванні потоків біженців може також сприяти створенню більш ефективних механізмів їхньої підтримки» [7, с. 17].

У кризових регіонах також виникають труднощі з доступом до постраждалих груп, зокрема через збройні конфлікти або відмову приймаючих держав у співпраці. Натомість, відповідно до розділу III висновку Виконавчого комітету УВКБ ООН № 22 шукачі притулку мають право звертатися до УВКБ ООН. УВКБ ООН має бути надано доступ до шукачів притулку. Управлінню також повинна бути забезпечена можливість виконання функцій міжнародного захисту та нагляд за добробутом осіб, які потрапляють до приймальних або інших центрів для біженців [168].

За аналогією можна навести приклад, який ілюструє Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні за 1 березня–1 травня 2024 року Управління Верховного комісара ООН з прав людини.

Так, пункт 10 зазначеної доповіді зазначає, що «перевірка тверджень про ймовірні порушення прав людини на окупованій території, де це було можливо, часто відкладалася через численні виклики: російська федерація не надала УВКПЛ доступу для незалежного моніторингу; особи стикалися з труднощами при переміщенні з окупованої території на територію, підконтрольну Україні, через відсутність пунктів пропуску, необхідність подорожувати на великі відстані територією російської федерації та наявність численних внутрішніх блокпостів на окупованій території; також багато людей не наважувалися ділитися своїми розповідями по телефону або через месенджери через побоювання, що розмови можуть бути підслухані або перехоплені» [30]. У цьому контексті також особливої актуальності набуває проблема примусової депортації цивільного населення на територію рф, зокрема, дітей, що, відповідно до низки досліджень і практики міжнародного права, може кваліфікуватися як форма геноциду та становить один із найбільш гострих викликів для міжнародної системи захисту прав людини [25].

Як і УВКПЛ, УВКБ ООН потребує фізичного доступу до людей, які постраждали внаслідок збройного конфлікту чи є потенційними шукачами притулку, особами без громадянства або внутрішньо переміщеними. Водночас на

тимчасово окупованих територіях України цей доступ системно обмежується – з боку російської влади не надається дозвіл на в'їзд гуманітарних місій, відсутні пункти перетину для безпечного евакуаційного руху, а місцеве населення не може вільно і безпечно комунікувати з міжнародними структурами.

Так само, як УВКПЛ не може підтвердити факти порушень через фізичну ізоляцію та небажання людей ділитися свідченнями через страх переслідувань, УВКБ ООН також не має змоги повноцінно реалізовувати захист шукачів притулку та оцінювати гуманітарні потреби на окупованих територіях. Це стосується і моніторингу, і надання допомоги, і захисту прав біженців – тобто всіх ключових функцій Управління.

Вирішення проблем, з якими стикається УВКБ ООН, можливе шляхом комплексних інституційних та політичних змін як на рівні самої організації, так і міжнародної співпраці загалом. Насамперед, для зменшення фінансової залежності від окремих донорів буде доцільно створити більш стабільний і передбачуваний механізм фінансування, зокрема, шляхом запровадження обов'язкових базових внесків держав-членів ООН або формування спеціального глобального фонду підтримки біженців. Це дозволить УВКБ ООН зберігати більшу автономію у пріоритезації своєї діяльності та зменшить політичний вплив на її оперативні рішення.

Ще одним напрямом є перегляд і можливе розширення мандату УВКБ ООН у співпраці з іншими міжнародними структурами, зокрема МОМ та УВКПЛ. Це дозволило б краще враховувати потреби мігрантів, які не мають формального статусу біженця, але перебувають у небезпечних умовах. Важливо також активізувати дипломатичні зусилля з тиску на уряди країн, які обмежують доступ до гуманітарної допомоги або порушують принципи міжнародного права щодо захисту біженців. Необхідно розробити механізм відповідальності за такі порушення, який би спонукав такі країни докладати більших зусиль до запобігання таким порушенням. У цьому контексті важливим орієнтиром слугує Збірник принципів, належних практик і політик щодо безпечної, впорядкованої та регулярної міграції відповідно до міжнародного права прав людини [101], де акцент

зроблено на взаємодії міждержавних і міжурядових структур, дотриманні прав людини в міграційній політиці та спільній відповідальності за захист мігрантів незалежно від їхнього статусу.

Зміцнення партнерства з місцевими громадами, неурядовими організаціями та використання цифрових технологій для ідентифікації потреб та надання допомоги також можуть посилити ефективність реагування УВКБ ООН на сучасні виклики.

Важливе місце у процесі захисту прав біженців посідають також регіональні організації, зокрема Європейський Союз, Африканський союз, Організація Американських Держав тощо, які розробляють власні механізми врегулювання міграційних процесів у межах відповідних регіонів. Їхня діяльність спрямована на адаптацію міжнародних норм до регіонального контексту, гармонізацію міграційного законодавства та створення спільних програм співпраці для ефективного реагування на сучасні виклики у сфері міграції.

Інституційні механізми захисту прав біженців охоплюють не лише діяльність міжнародних організацій, але й регіональні системи захисту, які адаптують міжнародні стандарти до конкретних геополітичних реалій.

Варто відзначити статтю «Політика реадмісії Європейського Союзу: від позитивних до негативних стимулів», у якій Х. Н. Бехруз та К. В. Мануїлова зазначають, «в 2015 році ЄС спіткала загальна криза системи надання притулку, викликана масовим припливом нелегальних мігрантів з охоплених збройними конфліктами регіонів» [6, с. 529]. Ця криза виявила глибокі структурні вади чинної системи спільної європейської відповідальності за розгляд заяв про надання притулку. Зокрема, механізми Дублінської системи, що передбачали повернення шукачів притулку до першої країни в'їзду на територію ЄС, виявилися неспроможними забезпечити справедливий розподіл навантаження між державами-членами. Нерівномірність міграційного тиску, недостатня координація між національними системами притулку та брак солідарності у вирішенні гуманітарних викликів призвели до серйозних юридичних та політичних суперечностей всередині Союзу.

У відповідь на ці виклики ЄС розпочав реформу законодавства з питань притулку та захисту прав біженців, яка передбачала перегляд принципів відповідальності, розробку нових нормативно-правових актів та активізацію укладання угод про реадмісію з третіми країнами. Однією з причин також стало те, що орієнтація виключно на стримування міграційних потоків без належної уваги до гарантування прав біженців ризикує ще більше поглибити кризові явища і поставити під сумнів саму ідею європейської правової спільноти, що ґрунтується на повазі до прав людини.

Криза 2015 року стала не лише випробуванням для існуючих механізмів захисту біженців, зокрема, інституційних, але й каталізатором для переосмислення підходів до міграційної політики в Європі в цілому, з акцентом на необхідність поєднання ефективного управління міграцією із забезпеченням реального доступу до захисту для тих, хто його потребує. Особливої актуальності набули проблеми, пов'язані з різким зростанням міграційного тиску на зовнішні кордони ЄС. Згідно з оцінками *Frontex*, у 2015 році держави-члени ЄС зафіксували понад 1 820 000 випадків незаконного перетину зовнішніх кордонів, що у понад шість разів перевищує аналогічний показник 2014 року [133].

В. Меткалф-Хафф обґрунтовано підкреслює, що більшість людей, які прагнуть потрапити до Європи, рятуються від конфліктів і насильства у своїх країнах походження. За даними ООН, понад 12 мільйонів людей у Сирії потребують гуманітарної допомоги, а понад чотири мільйони були змушені залишити країну. Іракці також стикалися з новою хвилею насильства і конфлікту, зокрема у зв'язку з діяльністю так званої «Ісламської держави»: понад чотири мільйони іракців стали внутрішньо переміщеними особами або біженцями за межами країни, за даними УВКБ ООН. В Афганістані, Сомалі, Південному Судані, Центральноафриканській Республіці, Малі, Нігерії та Еритреї затяжні конфлікти й кризи загрожують життю мільйонів цивільних осіб, змушуючи багатьох із них залишати свої домівки у пошуках безпеки та захисту в Європі та інших регіонах [165].

У межах Європейського Союзу захистом прав біженців та шукачів притулку займається низка організацій та інституцій, серед яких ключову роль відіграє *EUAA*, яка надає підтримку державам-членам у впровадженні єдиного європейського простору притулку, забезпечує експертну допомогу, навчання персоналу та розробку спільних стандартів.

Офіційний сайт зазначає, що *EUAA* є агентством Європейського Союзу, уповноваженим надавати підтримку державам-членам у впровадженні пакету законодавства ЄС, який регулює питання надання притулку, міжнародного захисту та умов прийому, відомого як *CEAS*. *EUAA* виступає ресурсом для держав-членів у сфері міжнародного захисту, з можливістю надавати практичну, юридичну, технічну, консультативну та оперативну допомогу в різних форматах. Агенція не замінює національні органи, відповідальні за процедури надання притулку чи організацію прийому - остаточною відповідальністю за ці процеси повністю покладається на відповідні національні установи. Кінцева мета діяльності *EUAA* полягає у досягненні гармонізації практик надання притулку у всіх державах-членах ЄС, відповідно до зобов'язань ЄС. Це означає, що заява особи про надання притулку в будь-якій з держав-членів ЄС повинна призводити до однакового результату. Аналогічно, заявник повинен проходити подібну процедуру з подібними умовами незалежно від того, в якій державі-члені він подає заяву, і користуватися однаковими правами, обов'язками та умовами прийому [200].

Також важливу функцію виконує *FRA*, яке здійснює моніторинг дотримання прав людини, зокрема в контексті поводження з біженцями.

Крім того, *Frontex*, несе відповідальність за охорону зовнішніх кордонів ЄС та забезпечення дотримання прав людини під час прикордонного контролю, включаючи захист шукачів притулку на зовнішніх кордонах.

Так, новинне видання Європейська Правда повідомляє, що «Морський патруль європейської агенції *Frontex* врятував близько 900 мігрантів поблизу грецького острова Лесбос. Мігрантів підібрали моряки болгарського корабля, який входить до складу патруля *Frontex*. Човни з мігрантами були «перехоплені» між портом Мілітені на Лесбосі і турецьким узбережжям» [73].

З наведеного прикладу можна зробити висновок, що *Frontex*, окрім своєї основної функції з охорони зовнішніх кордонів ЄС, виконує також гуманітарну роль, зокрема у ситуаціях, пов'язаних з міграційними кризами. Конкретно, участь *Frontex* у порятунку близько 900 мігрантів поблизу Лесбосу свідчить про реалізацію на практиці зобов'язань ЄС щодо дотримання прав людини та захисту життя шукачів притулку, навіть у складних умовах прикордонного контролю. Це також демонструє, що спільні операції за участю держав-членів (у цьому випадку - болгарського корабля) можуть відігравати ключову роль у забезпеченні безпеки мігрантів, які часто перебувають у небезпечних і вразливих умовах під час перетину кордонів. Таким чином, приклад із Лесбосу підкреслює, що між безпековими функціями та гуманітарними обов'язками *Frontex* має бути збалансований підхід, що відповідає цінностям і правовим стандартам ЄС.

У тісній співпраці з цими структурами діють також численні неурядові організації, наприклад, ECRE, що об'єднує правозахисні організації та адвокує за посилення гарантій для біженців у країнах Європи, в тому числі у країнах, які не входять до складу ЄС.

М. М. Микієвич у своїй монографії розглядає інституційну структуру ЄС у сфері зовнішньої політики та безпеки, як таку, що відіграє ключову роль у виробленні єдиного підходу до кризових ситуацій, у тому числі у сфері міграції та притулку, з огляду на зростаючу взаємозалежність внутрішньої та зовнішньої безпеки [71].

Незважаючи на розвинену систему міжнародного захисту, на практиці інституційні гарантії прав біженців стикаються з численними викликами, серед яких – політизація міграційної політики, недостатня ефективність механізмів розподілу відповідальності між державами та складнощі в забезпеченні доступу до процедур надання притулку [22]. У зв'язку з цим важливою є подальша гармонізація міжнародних стандартів, підвищення рівня співпраці між державами та зміцнення мандата міжнародних організацій у сфері моніторингу та захисту прав біженців [19]. Лише комплексний підхід, що поєднує правові, інституційні та

гуманітарні механізми, може гарантувати ефективний захист осіб, змушених залишити свої країни внаслідок примусових обставин.

У межах міжамериканської системи захисту прав людини функціонують ключові інституції: МКПЛ та IACHR, які становлять фундаментальні елементи механізму міжнародного захисту прав людини на американському континенті. Їхня діяльність охоплює як моніторинг дотримання прав людини державами-учасниками, так і розгляд індивідуальних скарг на порушення цих прав, що дозволяє особам, у тому числі біженцям та внутрішньо переміщеним особам, звертатися за захистом у випадках, коли національні механізми виявляються неефективними.

Особливе значення має повноваження Міжамериканського суду надавати обов'язкові до виконання рішення, а також, у порядку консультативного провадження, тлумачити положення Міжамериканської конвенції з прав людини та інших інструментів системи. Це визначено 61-64 ст. Американської конвенції з прав людини [130]. У цьому контексті суд неодноразово формулював важливі правові позиції щодо правового статусу шукачів притулку, заборони колективного вислання, обов'язку дотримання принципу невислання та забезпечення ефективного доступу до процедур надання міжнародного захисту.

Наприклад, у консультативному висновку ОС-21/14 («Права та гарантії дитини в контексті міграції та/або потреби в міжнародному захисті»), Суд чітко сформулював позицію, згідно з якою держави зобов'язані гарантувати доступ до процедур притулку та захисту мігрантів незалежно від їхнього міграційного статусу, з особливим наголосом на захист найкращих інтересів дитини. У цьому висновку Суд закріпив також принцип недискримінації у ставленні до осіб, які потребують міжнародного захисту [127].

Цей консультативний висновок був виданий у відповідь на запит від країн МЕРКОСУР та спрямований на інтерпретацію зобов'язань держав-членів Організації американських держав (далі – ОАД) щодо дітей, які перебувають у міграційному контексті або потребують міжнародного захисту. Документ

становить один із найважливіших джерел міжамериканської практики в сфері захисту дітей-біженців.

Основні положення висновку включали тлумачення щодо:

- примату найкращих інтересів дитини: суд підтвердив, що цей принцип має бути провідним міркуванням у всіх міграційних процедурах, включаючи в'їзд, перебування, депортацію та надання міжнародного захисту (п. 74-77) [127];

- заборони повернення: суд наголосив, що дітей не можна депортувати чи повертати в країну, де існує ризик для їхнього життя, безпеки або добробуту. Це положення поширюється не лише на біженців у вузькому сенсі, а й на осіб, які потребують міжнародного захисту через гуманітарні обставини (п.п. 210-212) [127];

- права на єдність сім'ї: було зазначено, що розлучення дитини з батьками через міграційні процедури допускається лише в надзвичайних випадках. Возз'єднання родини є пріоритетом, навіть у випадку, якщо члени родини перебувають у різних країнах (п.п. 232-239) [127].

Висновок ОС-21/14 підтвердив, що міграційна політика щодо дітей має відповідати міжнародним стандартам прав людини. Суд фактично зобов'язав держави-члени ОАД створити спеціальні механізми захисту дітей-мігрантів, включаючи надання притулку, гуманітарного захисту або інтеграції, залежно від ситуації дитини.

Показовим прикладом застосування міжамериканських стандартів у сфері захисту осіб, які шукають притулку, також є справа *Pacheco Tineo Family v. Bolivia*, рішення у якій Міжамериканський суд з прав людини виніс 25 листопада 2013 року. Суд встановив, що вислання болівійською владою сім'ї Пачеко Тінео до Перу без належного розгляду їхнього клопотання про надання статусу біженців та без надання ефективного засобу правового захисту, порушило низку положень Американської конвенції з прав людини. Зокрема, Суд визнав порушення статей 5(1) (право на особисту недоторканність), 8 (право на справедливий судовий розгляд), 17 і 19 (права сім'ї та дитини), 22(7) і 22(8) (право на притулок та заборона вислання), а також статті 25 (право на ефективний правовий захист). У цьому

рішенні Суд підтвердив, що принцип невислання є невід'ємним елементом міжамериканської системи захисту прав людини, і його дотримання державами є обов'язковим навіть у ситуаціях, які стосуються питань державного суверенітету у сфері міграційної політики [139]. Справа стала прецедентом для подальшого розвитку практики, яка вимагає від держав забезпечення індивідуальної оцінки кожної заяви про притулок та гарантування належного процесу при ухваленні рішень про вислання.

Справи та висновки Міжамериканського суду з прав людини не лише утвердили важливі правові стандарти у регіоні, але й стали орієнтиром для національних судів, законодавчих органів та адміністративних органів країн Латинської Америки, формуючи доктрину взаємоповаги до прав людини в міграційному контексті. Вони засвідчують, що міжамериканська система відіграє не пасивну, а активну нормативно-орієнтуючу роль у формуванні державної політики в галузі притулку, переміщення та міжнародного захисту.

Практика як Комісії, так і Суду справляє безпосередній вплив на державну політику країн регіону, стимулюючи прийняття або перегляд національного законодавства з урахуванням міжнародних стандартів. Вони виступають важливими гарантами дотримання прав уразливих груп, зокрема осіб, які залишили свої домівки внаслідок збройних конфліктів, насильства чи переслідувань. Їхня діяльність відіграє визначальну роль у захисті прав людини за межами кордонів держави, що особливо актуально в умовах гуманітарних криз та масових переміщень у регіоні Латинської Америки. Така роль міжамериканських органів є не лише формально-правовою, а й трансформаційною у змістовному значенні – вони впливають на зміну підходів держав до біженців, шукачів притулку та внутрішньо переміщених осіб, наближаючи їх до міжнародно-правових стандартів.

У сучасних умовах важливим напрямом удосконалення механізмів захисту також є залучення біженців до процесів перехідного правосуддя та відновлення постконфліктних суспільств, зокрема тих, що зазнали значного впливу міграційних криз. Як зазначає С. Гарріс Ріммер, такі особи мають розглядатися не лише як об'єкти захисту, а як потенційні суб'єкти відновлення справедливості, носії досвіду

й правових очікувань, здатні відігравати конструктивну роль у трансформації суспільства після конфлікту [182]. Цей підхід сприяє зміцненню інклюзивності правосуддя та формуванню стійких основ миру, водночас доповнюючи діяльність міжнародних та регіональних організацій, які відіграють ключову роль у формуванні, впровадженні та моніторингу стандартів у сфері захисту біженців і шукачів притулку. Подібного підходу дотримується і В. В. Філатов, який підкреслює, що міжнародне право у справах біженців у рамках концепції перехідного правосуддя виконує не лише гуманітарну функцію, а й слугує інструментом тимчасового захисту осіб, які втратили можливість реалізовувати свої права в державі походження. Він обґрунтовує подвійну природу правового статусу біженців: з одного боку – як жертв конфлікту, а з іншого – як потенційних «акторів» суспільної трансформації, здатних брати участь у процесах примирення, встановлення історичної правди та запобігання повторенню конфлікту [111]. Водночас основою їхньої діяльності, а також правового регулювання міграційних процесів, залишаються нормативно-правові акти, які закріплюють фундаментальні принципи захисту прав людини. Саме тому далі доцільно розглянути ключові нормативні механізми, що становлять юридичну базу системи захисту біженців на глобальному рівні.

2.2. Міжнародні та регіональні норми, що забезпечують захист прав біженців

Міжнародний досвід реагування на наслідки збройних конфліктів, політичних репресій, масових порушень прав людини та інших кризових явищ, що призводять до масштабних переміщень населення, засвідчив необхідність формування системи універсального та регіонального правового захисту біженців. У зв'язку з цим на глобальному рівні було створено низку міжнародних організацій, а також укладено значну кількість конвенцій і угод, покликаних забезпечити належний рівень правового статусу осіб, що змушені залишати країну свого громадянства або постійного проживання. Основу такої системи становить Конвенція ООН про статус біженців 1951 року та Протокол щодо статусу біженців 1967 року, що доповнює її положення, однак їх імплементація та розвиток значною мірою залежать від участі регіональних механізмів захисту.

Не можна не погодитися з В. М. Шамраєвою, яка зазначає, що «поряд із визнанням основних прав і свобод, низка міжнародно-правових документів присвячена захисту прав окремих груп. Дані норми були закріплені з огляду на випадки дискримінації через їх незахищене та вразливе становище. В той же час необхідно підкреслити, що визначені групи не мають більше прав у порівнянні з іншими. Головною метою є зробити такі права доступними для всіх. Окреслені положення міжнародно-правових актів покликані гарантувати кожному групам рівний доступ до здійснення їх громадянських, політичних, соціальних, економічних та культурних прав» [124, с. 279].

Слова В. М. Шамраєвої слушно акцентують увагу на ключовому принципі міжнародного права прав людини - не створення привілеїв для окремих груп, а забезпечення рівності у реалізації прав усіма особами, включно з тими, хто перебуває у вразливому становищі. Такий підхід є концептуально важливим у контексті захисту біженців, оскільки вони належать до категорії осіб, які часто позбавлені ефективного доступу до базових прав через свій статус, умови переміщення або правову невизначеність. Спеціальні норми, що стосуються захисту біженців, внутрішньо переміщених осіб, апатридів тощо, не встановлюють

для них додаткових чи «переважних» прав, а навпаки – мають на меті компенсувати структурну нерівність і усунути практичні перешкоди в реалізації загальновизнаних стандартів. У цьому контексті міжнародно-правові гарантії мають характер змістовної рівності, тобто спрямовані не лише на формальне визнання прав, а й на створення умов для їх фактичної реалізації. Такий підхід узгоджується з доктриною позитивних зобов'язань держав та зобов'язанням забезпечити недискримінаційний доступ до прав для кожного.

На думку О. Р. Поєдинок, «передумовою переслідування є проведення розрізнення за певною ознакою, вказаною у статті 1 Конвенції про статус біженців. Іншими словами, порушення принципу заборони дискримінації породжує переслідування за ознакою расової належності, релігії, громадянства, належності до певної соціальної групи чи політичних поглядів, призводить до порушення решти прав і свобод людини, зумовлює появу потоків біженців» [79, с. 254].

Крім цього, О. Р. Поєдинок робить висновок про те, що «принцип заборони дискримінації є головним галузевим принципом міжнародного права захисту прав людини, оскільки він є передумовою для повноцінної реалізації всіх прав і свобод людини. Цей принцип є одним із найважливіших елементів, що пов'язують міжнародне право захисту прав людини як галузь міжнародного права та міжнародне право захисту біженців як інститут цієї галузі. Це пояснюється тим, що саме порушення принципу заборони дискримінації породжує переслідування за ознакою расової належності, релігії, громадянства, належності до певної соціальної групи чи політичних поглядів, призводить до порушення решти прав і свобод людини, зумовлює появу потоків біженців. І в самому інституті захисту прав біженців принцип заборони дискримінації є надзвичайно вагомим» [79, с. 255].

Конвенція про статус біженців 1951 року є основоположним міжнародним актом, який заклав фундамент для уніфікованого підходу до визначення поняття «біженець» та встановлення стандартів його правового захисту. Одним із ключових позитивів цього документу стало створення чіткої правової рамки, що дозволяє ідентифікувати осіб, які потребують міжнародного захисту, та визначити критерії для надання їм відповідного статусу. Завдяки Конвенції вперше було узгоджено

загальне міжнародне розуміння поняття біженця, що, у свою чергу, сприяло підвищенню рівня правової визначеності у відносинах між державами, міжнародними організаціями та особами, які шукають притулку [184].

Іншим важливим здобутком Конвенції стала універсалізація стандартів захисту біженців. Незважаючи на початкові географічні обмеження, Конвенція заклала підґрунтя для формування глобального підходу до надання притулку, який з часом був закріплений у численних національних законодавствах та регіональних актах. Особливої уваги заслуговує закріплення у тексті Конвенції принципу невислання, який забороняє насильницьке повернення особи до країни, де їй загрожує переслідування [184]. Цей принцип сьогодні визнається нормою *jus cogens* – імперативною нормою міжнародного права, що не допускає відступів навіть у надзвичайних ситуаціях.

Водночас, попри історичну значущість та нормативну цінність, Конвенція 1951 року не є вільною від недоліків. Її початкові положення містили суттєві обмеження, зокрема географічного та часово-історичного характеру: дія Конвенції поширювалася лише на осіб, які стали біженцями внаслідок подій, що мали місце до 1 січня 1951 року, і виключно в межах Європи [184]. Хоча ці обмеження були усунуті з прийняттям Протоколу 1967 року, сам факт їх існування свідчив про обмежену спроможність документа відповідати глобальним викликам у момент його ухвалення.

Крім того, Конвенція не враховує низку новітніх причин вимушеного переміщення, які набули особливої актуальності у XXI столітті. Йдеться, зокрема, про екологічні катастрофи, економічні проблеми, збройні конфлікти, а також масові порушення прав людини, які не завжди мають форму індивідуального переслідування, але змушують значні групи осіб залишати свої домівки. Такий підхід ускладнює визнання певних категорій переміщених осіб як біженців у правовому розумінні цього терміна, залишаючи їх поза межами міжнародного захисту.

Ще одним суттєвим викликом є залежність реалізації прав, передбачених Конвенцією, від національного законодавства та адміністративної практики

окремих держав. Відсутність єдиних механізмів імплементації та ефективного міжнародного контролю призводить до значної варіативності у тлумаченні та застосуванні положень Конвенції, що, у свою чергу, створює нерівність у доступі до захисту залежно від юрисдикції, у якій особа шукає притулку.

В. Никифорак у своїй роботі «Статус біженців у міжнародному праві» справедливо зазначає, що «права біженців не можна вважати абсолютними, оскільки вони можуть бути обмежені у встановленому міжнародним законодавством порядку» [76, с. 102].

Хоча Конвенція 1951 року становить наріжний камінь системи захисту біженців у міжнародному праві, її нормативна обмеженість та еволюційні виклики сучасного світу вимагають подальшого розвитку та доповнення міжнародного правового режиму через регіональні інструменти, доктрину та узагальнену практику міжнародних органів.

Протокол 1967 року до Конвенції про статус біженців відіграв вирішальну роль у подоланні значної частини обмежень, притаманних оригінальному тексту Конвенції 1951 року. Його прийняття стало відповіддю міжнародної спільноти на усвідомлення того, що виключно європейський і ретроспективний підхід не відповідає реаліям стрімко змінюваного світу. Головною перевагою Протоколу стало скасування географічних і часових обмежень, що дозволило застосовувати положення Конвенції до всіх осіб, які відповідають визначенню біженця, незалежно від місця чи дати виникнення обставин, що спричинили їхнє переселення. Це чітко зафіксовано в ч. 1 ст. 1 Протоколу, де вказано: «Держави-учасниці застосовують положення Конвенції до осіб, на яких поширюється її дія, за винятком обмежень, що містяться в розділі В статті 1 Конвенції» [89].

Протокол 1967 року значно розширив географію дії міжнародного захисту й уможливив універсалізацію стандартів, які раніше були закріплені лише для певної категорії осіб, що постраждали внаслідок подій до 1 січня 1951 року в Європі чи за її межами.

Проте, навіть із набуттям чинності Протоколом 1967 року залишилися актуальними окремі проблеми. Хоча він і розширив застосування Конвенції, сам по

собі Протокол не оновив або не адаптував її зміст до нових викликів. Наприклад, визначення біженця залишилося незмінним і закріпленим у п. 2 ч. А ст. 1 Конвенції 1951 року, на яку посилається і Протокол. Це визначення ґрунтується виключно на переслідуванні за п'ятьма ознаками (раса, релігія, національність, належність до певної соціальної групи, політичні переконання), що не охоплює таких сучасних явищ, як втеча від збройного конфлікту, екологічних катастроф чи економічного краху [89].

Крім того, Протокол, як і Конвенція, не містить положень щодо ефективного механізму моніторингу або контролю за виконанням державами своїх зобов'язань. У статті II Протоколу лише передбачено, що держави повинні співпрацювати з Верховним комісаром ООН у справах біженців, однак ця норма має декларативний характер і не передбачає відповідальності за недотримання зобов'язань [89].

Ст. II Протоколу: «Держави-учасниці цього Протоколу зобов'язуються співпрацювати з Управлінням Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй у справах біженців або з будь-якою іншою установою Організації Об'єднаних Націй, до якої може перейти виконання його обов'язків, зокрема, сприяти виконанню його обов'язків щодо контролю за застосуванням положень цього протоколу» [89].

Таким чином, хоча Протокол 1967 року став кроком уперед у розширенні сфери дії режиму захисту біженців, він не усунув основних структурних прогалин, закладених у первинному тексті Конвенції. Це, у свою чергу, зумовлює необхідність подальшого вдосконалення міжнародного правового інструментарію відповідно до сучасних потреб та викликів, зокрема розширення правового визначення біженця та створення ефективних механізмів контролю за дотриманням державами своїх міжнародних зобов'язань.

Натомість, звертаючись до регіональних механізмів захисту прав біженців, не можна не зазначити, що Європейський Союз створив власну нормативну базу щодо надання притулку, яка в першу чергу включає Дублінську систему, яка регулюється Дублінськими регламентами ЄС, які визначають, яка країна відповідає за розгляд заяви про притулок. Вона була започаткована Дублінською конвенцією

1990 року. Дублінський регламент II (Регламент (ЄС) № 343/2003) – ухвалений 18 лютого 2003 року, замінив Дублінську конвенцію 1990 року та став частиною правової системи ЄС. Основні нововведення включали впровадження обов’язкових правил щодо визначення відповідальної держави за розгляд заяви про притулок, а також створення бази даних відбитків пальців для ідентифікації осіб, які подають заяви в різних країнах [57]. Дублінський регламент III (Регламент (ЄС) № 604/2013), ухвалений 26 червня 2013 року, замінив попередній регламент та посилив права шукачів притулку. Основні зміни включали обов’язок держав-членів враховувати сімейні зв’язки заявників, запровадження гарантій для вразливих груп (зокрема, дітей без супроводу) та посилення механізму запобігання свавільному поверненню заявників у країни з неналежними умовами прийому. Також з’явилися нові процедурні гарантії, зокрема право на правову допомогу у випадках оскарження рішення про передачу в іншу країну [174].

Дублінська система окрім положень, які є беззаперечними перевагами для країн Європейського союзу, має, звісно ж, ряд недоліків, які потребують детального аналізу та перегляду. Серед цих недоліків можна виокремити наступне.

Основний принцип Дублінської системи передбачає, що за розгляд заяви відповідає країна першого в’їзду. Це створює надмірний тягар для держав на зовнішніх кордонах ЄС, які приймають найбільше шукачів притулку.

Так, статтею 13 Регламенту (ЄС) № 604/2013 Європейського Парламенту та Ради від 26 червня 2013 року зазначається, що якщо встановлено, на основі доказів або непрямих доказів, зазначених у двох списках, згаданих у статті 22(3) цього Регламенту, включаючи дані, передбачені Регламентом (ЄС) № 603/2013, що заявник незаконно перетнув кордон до держави-члена по суші, морю або повітрю, прибувши з третьої країни, то ця держава-член, до якої він увійшов, несе відповідальність за розгляд заяви про міжнародний захист. Ця відповідальність припиняється через 12 місяців після дати незаконного перетину кордону [174].

Також, ч. 2 ст. 13 Регламенту встановлює, що якщо держава-член не може або більше не може нести відповідальність відповідно до пункту 1 цієї статті, і якщо встановлено, на основі доказів або непрямих доказів, зазначених у двох списках,

згаданих у статті 22(3), що заявник, який в'їхав на територію держав-членів незаконно або щодо якого неможливо встановити обставини в'їзду, безперервно проживав щонайменше п'ять місяців у державі-члені до подання заяви про міжнародний захист, ця держава-член несе відповідальність за розгляд заяви про міжнародний захист [174].

Саме це положення містить один величезний недолік Дублінської системи. Оскільки держави першого в'їзду (Греція, Італія, Іспанія) автоматично стають відповідальними за розгляд заяви, вони отримують непропорційне навантаження. Це посилює напруження в системі притулку та створює соціально-економічні проблеми в країнах з уже обмеженими ресурсами.

Біженці можуть не мати стабільного місця проживання або змушені постійно переміщуватися між країнами через економічні чи безпекові умови. Прив'язка відповідальності до країни, де заявник проживав останні п'ять місяців, може призвести до бюрократичних труднощів у встановленні цього факту, що затягує процес надання притулку. Крім цього, деякі країни можуть свідомо не реєструвати мігрантів або створювати складні умови для їх проживання, щоб уникнути відповідальності за їхні заяви. Це вже спостерігалось в деяких східноєвропейських державах-членах ЄС. Біженці часто прагнуть оселитися в країнах, де є кращі соціальні гарантії або родичі, але ця норма змушує їх залишатися в країні першого в'їзду або тієї, де вони випадково провели кілька місяців. Це створює відчуття несвободи та може спричиняти нелегальні переміщення територією ЄС.

У цьому контексті І. Янчук слушно зазначає, що «раніше Європейський Союз розглядав імміграцію більше як раптове вторгнення, яке посилювалося в 2015 р., але знизилося, наприклад, у 2016 р. Проте фактично імміграція є постійною характеристикою ЄС і є частиною самого його сенсу існування, тому країни-члени постійно стикаються з викликами, які виникають внаслідок масової міграції» [126, с. 118].

Європейський суд з прав людини у своїй практиці неодноразово виявляв недоліки Дублінської системи [20], зокрема щодо несправедливого розподілу відповідальності між державами-членами та нелюдських умов утримання шукачів

притулку. У справі «*M.S.S. проти Бельгії та Греції*» (заява № 30696/09), заявник, афганський шукач притулку, був переданий з Бельгії до Греції відповідно до Дублінського регламенту. встановив, що Греція не забезпечила належних умов для розгляду його заяви про притулок та утримання, що призвело до порушення статті 3 Конвенції (заборона нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження). Крім того, Суд визнав, що Бельгія, передавши заявника до Греції, де існували системні недоліки в процедурі надання притулку та умовах утримання в центрах прийняття біженців, також порушила статтю 3 Конвенції [101]. Це рішення підкреслює проблему нерівномірного навантаження на країни зовнішнього кордону ЄС та необхідність врахування реальних умов у країнах першого в'їзду.

Л. Невара та В. Журавльов у своїй роботі «Європеїзація міграційного законодавства: виклики та шляхи до справедливості для мігрантів та біженців» зазначають, що «цей вирок підкреслює важливість захисту прав мігрантів та біженців у контексті приймальних центрів і підкреслює обов'язок держав-членів дотримуватись міжнародних стандартів у цій сфері. Це також ставить під сумнів ефективність системи контролю та умов перебування в таких центрах, вказуючи на необхідність поліпшення умов для мігрантів і біженців у цих установах» [75, с. 146].

Європейським судом з прав людини була розглянута ціла низка подібних справ. Так, справа *Tarakhel* проти Швейцарії є ще одним важливим прецедентом, що висвітлює недоліки Дублінської системи. Позивачами виступала афганська сім'я з восьми осіб (батьки та шестеро дітей), яка прибула до ЄС через Італію у 2011 році. Вони подали заяву на притулок і отримали тимчасове житло, але через жахливі умови утримання покинули Італію та вирушили до Швейцарії, де повторно звернулися по захист. Швейцарська влада вирішила повернути їх назад до Італії відповідно до Дублінського регламенту, згідно з яким країна першого в'їзду несе відповідальність за розгляд заяви про притулок. Основна проблема полягала в тому, що умови прийому шукачів притулку в Італії були критично поганими: сім'я могла опинитися в переповнених центрах або навіть залишитися без житла, що особливо небезпечно для дітей. Крім того, Швейцарія не врахувала особливий

статус сім'ї з дітьми та не перевірила, чи матимуть вони доступ до належних умов проживання [183].

Європейський суд з прав людини постановив, що передача сім'ї *Tarakhel* до Італії без відповідних гарантій щодо житлових умов порушить статтю 3 ЄКПЛ (заборона нелюдського та такого, що принижує гідність, поводження). Суд наголосив, що Швейцарія перед депортацією повинна отримати від Італії офіційні запевнення, що сім'я буде розміщена у відповідному житлі та матиме доступ до базових послуг [183]. Це рішення чітко показало недоліки Дублінської системи, яка автоматично покладає відповідальність за розгляд заяви на країну першого в'їзду, що створює надмірне навантаження на прикордонні держави, такі як Італія та Греція. Як наслідок, умови утримання в цих країнах часто не відповідають стандартам ЄКПЛ.

Це рішення ЄСПЛ має здійснити значний вплив на Дублінську систему в цілому. Опираючись на нього, держави зобов'язані оцінювати індивідуальні обставини заявників перед депортацією, особливо якщо йдеться про вразливі групи. Влада повинна отримувати гарантії від приймаючої країни щодо належних умов утримання, перш ніж здійснювати передачу. Також справа розширила можливості для шукачів притулку оскаржувати депортацію, якщо є ризик порушення їхніх прав. У підсумку, справа *Tarakhel* проти Швейцарії стала ще одним підтвердженням неспроможності Дублінської системи ефективно розподіляти відповідальність між державами-членами ЄС та захищати права біженців.

На думку Л. К. Жданкіної, «досить розширена мережа правових норм щодо регулювання статусу біженця та особи, яка потребує притулку, не забезпечує належне відновлення порушених прав людей, які втікають від небезпеки. При цьому практика Європейського суду хоча і має певні відповіді на складні питання, з якими стикаються шукачі притулку, однак не вирішує усіх проблем. Адже сьогодення ставить нові виклики, які не можуть бути розв'язані за старими формулами. Насамперед світове співтовариство мусить домовитися про досягнення згоди щодо головної мети усіх зазначених правових механізмів –

людські права мають бути відновлені. Вочевидь, що спільні дії законотворців та правозастосовних органів зможуть знайти єдину схему для захисту прав людей, які вимушені покинути свою країну, місце проживання та шукати притулку в інших країнах» [40, с. 134].

Дублінський регламент застарів і потребує глибокої реформи, оскільки в його нинішньому вигляді він лише поглиблює кризу системи притулку в ЄС та не забезпечує справедливий розподіл відповідальності між державами.

Запровадження механізму обов'язкового розподілу шукачів притулку між державами-членами Європейського Союзу є необхідним для забезпечення рівномірного розподілу відповідальності відповідно до принципу солідарності та справедливого розподілу відповідальності, закріпленого в статті 80 Договору про функціонування Європейського Союзу. Чинна Дублінська система фактично покладає основний тягар на країни першого в'їзду, що суперечить принципу солідарності та справедливого розподілу між державами-членами ЄС. Відсутність обов'язкової ротаційної або квотної системи призводить до непропорційного навантаження на такі країни, як Італія, Греція та Іспанія, що ставить під загрозу дотримання мінімальних стандартів прийому, передбачених Директивою 2013/33/ЄС. Запровадження автоматизованого механізму перерозподілу заявників про міжнародний захист забезпечило б більш ефективне виконання вищезазначеного принципу у сфері міграції.

Гарантування мінімальних стандартів прийому шукачів притулку в усіх державах-членах ЄС є необхідною умовою для забезпечення відповідності системи надання міжнародного захисту вимогам статті 4 Хартії ЄС про основні права та статті 3 Європейської конвенції з прав людини, які забороняють тортури та нелюдське або таке, що принижує гідність, поводження. На практиці умови утримання осіб, які звернулися за міжнародним захистом, суттєво відрізняються залежно від держави-члена, що створює ризик порушення принципу рівності перед законом та правової визначеності. Зокрема, рішення ЄСПЛ у справі *M.S.S.* проти Бельгії та Греції, про яке зазначалося раніше, встановило, що повернення заявників до країни з неадекватними умовами прийому може становити порушення статті 3

ЄКПЛ. Таким чином, необхідно посилити механізми моніторингу дотримання стандартів прийому та запровадити механізми відповідальності щодо держав, які систематично порушують ці норми.

Зміна критерію визначення держави, відповідальної за розгляд заяви про надання міжнародного захисту, є необхідною для приведення Дублінської системи зокрема також у відповідність до принципу найкращих інтересів дитини (ст. 24 Хартії ЄС про основні права) та принципу ефективного доступу до процедури притулку, який закріплений у Директиві 2013/32/ЄС. Наявний підхід, заснований на першій країні в'їзду, не враховує індивідуальні обставини шукачів притулку, зокрема наявність сімейних зв'язків, мовної та культурної інтеграції або вразливого статусу. Запровадження індивідуалізованого підходу до визначення відповідальної держави сприятиме більш ефективному функціонуванню спільної європейської системи притулку. Формування Спільної європейської системи притулку ґрунтується на загальних засадах права ЄС, зокрема на принципі солідарності, субсидіарності та спільної відповідальності між державами-членами, що детально висвітлюються в навчальній літературі, зокрема у підручнику «Основи права Європейського Союзу» [78].

Розширення процесуальних гарантій для шукачів притулку у контексті оскарження рішень про передачу за Дублінським регламентом є необхідним для забезпечення дотримання статті 47 Хартії ЄС про основні права, яка гарантує право на ефективний засіб правового захисту [142]. Чинна процедура передбачає обмежені можливості для оскарження перед національними судами, що часто призводить до ситуацій, коли заявники позбавлені належним чином обґрунтувати ризики, пов'язані з їхнім поверненням. Рішення ЄСПЛ у справі *Tarakhel* проти Швейцарії підтвердило, що держави повинні отримувати індивідуальні гарантії перед передачею осіб до іншої держави-члена відповідно до Дублінського регламенту. Таким чином, посилення процесуальних гарантій, включно з обов'язковим наданням правової допомоги та можливістю автоматичного призупинення виконання рішення про передачу на час розгляду апеляції, є ключовим для забезпечення ефективного доступу до правосуддя.

Посилення контролю за вторинним пересуванням шукачів притулку між державами-членами ЄС є необхідним для підвищення ефективності Дублінської системи та запобігання правовому хаосу, спричиненому неконтрольованим переміщенням осіб, які вже подали заяву про міжнародний захист. Вторинне пересування є наслідком дефіциту довіри між державами-членами щодо дотримання стандартів прийому та якості процедур розгляду заяв про притулок. Необхідно запровадити єдиний механізм реєстрації та спостереження за переміщенням шукачів притулку в межах ЄС, а також стимулювати держави-члени до дотримання високих стандартів прийому, щоб зменшити потребу в нелегальному пересуванні заявників між країнами ЄС.

Вищеперелічені проблеми мають вирішуватися прийняттям Нового пакту щодо міграції та притулку, і, зокрема, в рамках домовленостей, закріплених у цьому пакті, низкою регламентів ЄС. Увагу слід приділити регламенту 2024/1351, у якому Європейський Союз започатковує поступовий демонтаж чинної Дублінської системи, закріпленої у Регламенті № 604/2013, та формує нову модель регулювання розподілу відповідальності між державами-членами у сфері надання міжнародного захисту. Основною метою нової правової архітектури є подолання системної диспропорції, що виникла внаслідок практичного застосування принципу першої країни в'їзду, який став обтяжливим для прикордонних держав-членів ЄС. Новий регламент, схвалений у травні 2024 року, передбачає запровадження обов'язкового механізму солідарності, який має замінити чинний підхід до визначення відповідальної держави та забезпечити рівномірніше розподілення обов'язків між країнами-членами Союзу [173].

Так, у пункті 3 преамбули Регламенту №2024/1351 зазначається, що цей Регламент має сприяти реалізації комплексного підходу шляхом встановлення спільних рамок, зокрема шляхом утвердження та деталізації принципу солідарності та справедливого розподілу відповідальності, включно з його фінансовими аспектами, між державами-членами, який регулює політики у сфері притулку та міграції відповідно до статті 80 Договору про функціонування Європейського Союзу. Принцип солідарності та справедливого розподілу відповідальності має

бути підґрунтям, на якому держави-члени колективно поділяють відповідальність за управління міграцією, особливо у межах Спільної європейської системи притулку [173]. Як зазначає Т. Анакіна, «у сучасному праві Європейського Союзу принцип солідарності слід розглядати як принцип співпраці між державами-членами та інституціями ЄС, що реалізується через систему організаційно-правових заходів, спрямованих на забезпечення належного функціонування Союзу у сфері вирішення міграційних питань» [131].

Ключовим елементом нового регламенту є механізм гнучкої, але обов'язкової солідарності, згідно з яким усі держави-члени мають долучатися до управління міграційним тиском шляхом перерозподілу шукачів міжнародного захисту, фінансових внесків або надання операційної допомоги. При цьому зберігається базовий принцип, за яким перша країна в'їзду зобов'язана забезпечити початкову реєстрацію та супровід особи до визначення компетентної держави. Регламент також передбачає гармонізацію процедур розгляду заяв про міжнародний захист, запровадження прискореного порядку повернення осіб, яким відмовлено у наданні статусу біженця, а також посилення співпраці між державами-членами у сфері зовнішнього прикордонного контролю.

Разом з тим, хоча змістовне наповнення Регламенту (ЄС) 2024/1351 безумовно свідчить про прагнення до реформування системи притулку в бік більшої справедливості, оцінка ефективності його реалізації наразі є передчасною, оскільки його положення набудуть чинності лише у 2026 році. Існують обґрунтовані побоювання, що на практиці гнучка форма солідарності може призвести до «фінансової субституції» зобов'язань, що не гарантує фактичного зниження навантаження на держави першого в'їзду. Крім того, хоча регламент формально не скасовує принцип першої країни в'їзду, його збереження у комбінації з посиленими процедурами повернення викликає питання щодо дотримання стандартів прав людини та принципу невислання. Отже, реальне функціонування нової системи залишатиметься в зоні правової невизначеності до моменту її практичного впровадження та апробації у 2026 році.

Окрім вищезазначених документів слід виокремити також Директиву 2011/95/ЄС Європейського Парламенту та Ради ЄС щодо стандартів для кваліфікації громадян третіх країн або осіб без громадянства як бенефіціарів міжнародного захисту, щодо єдиного статусу для біженців або осіб, які мають право на додатковий захист, а також щодо змісту наданого захисту (перероблена версія), що визначає критерії надання міжнародного захисту в межах Союзу [148]. Водночас практика застосування попередньої редакції цього документа, Директиви 2004/83/ЄС, виявила значні відмінності в імплементації серед держав-членів ЄС, що було констатовано в спеціальному звіті Європейської Комісії, зокрема щодо обсягів наданого захисту та доступу до соціальних прав. Крім цього, проблеми імплементації положень Директиви 2004/83/ЄС у державах-членах ЄС, зокрема відмінності у підходах до надання додаткового захисту, були предметом ґрунтовного аналізу у працях К. Гайльброннера, який узагальнив правозастосовну практику ЄС на ранньому етапі формування Спільної європейської системи притулку [153].

Це все стало підґрунтям для розробки вдосконаленої версії директиви 2011/95/ЄС [176]. Ця директива є одним з ключових нормативно-правових актів Європейського Союзу, що встановлює єдині стандарти для визнання громадян третіх країн або осіб без громадянства такими, що потребують міжнародного захисту, а також визначає обсяг прав і гарантій, які мають бути надані біженцям та особам, що користуються додатковим (субсидіарним) захистом. Однією з головних переваг цієї директиви є спроба уніфікації підходів до визначення статусу захисту у всіх державах-членах ЄС, що сприяє правовій передбачуваності та послідовності у поводженні з шукачами притулку. Водночас директива не позбавлена критики: хоча вона формально встановлює спільні стандарти, держави-члени зберігають значний простір для дискреції в імплементації, що призводить до неоднакової практики, зокрема в частині обсягів соціальних прав, доступу до житла чи освіти. Також проблема полягає в складності доведення «реального ризику» для отримання субсидіарного захисту, що може знижувати ефективність самої системи в частині захисту вразливих категорій осіб.

Директива Ради 2001/55/ЄС від 20 липня 2001 року про мінімальні норми надання тимчасового захисту у разі масового напливу переміщених осіб є інструментом вторинного права Європейського Союзу, розробленим у відповідь на прогалини системи притулку під час міграційних криз. Її основною метою є забезпечення негайного та колективного захисту великій кількості осіб, які не можуть повернутися до своєї країни походження внаслідок збройного конфлікту, насильства чи порушення прав людини. Директива становить механізм солідарного розподілу відповідальності між державами-членами, зберігаючи водночас баланс між гуманітарними зобов'язаннями ЄС та інтересами внутрішньої безпеки [29].

Характерною рисою цього правового акту є впровадження інституту «тимчасового захисту», що відрізняється від класичної процедури надання статусу біженця швидкістю застосування, спрощеністю процедур та колективним характером визнання потреби в захисті. Йдеться не про індивідуальну оцінку потреб, а про рішення Ради ЄС щодо активізації захисту в умовах збільшення кількості мігрантів. Такий підхід є відповіддю на обмежену спроможність національних систем притулку ефективно реагувати у ситуаціях, коли число осіб, які потребують захисту, унеможлиблює індивідуальний розгляд кожного запиту.

Водночас застосування Директиви упродовж двох десятиліть залишалося суто гіпотетичним до її застосування у 2022 році у зв'язку з масовим переміщенням громадян України внаслідок міжнародного збройного конфлікту та агресії російської федерації. Цей прецедент на практиці продемонстрував як потенціал Директиви забезпечити швидкий доступ до захисту, так і її структурні недоліки – зокрема, варіативність імплементації на національному рівні та недостатність координаційних механізмів між державами-членами. З огляду на це, Директива 2001/55/ЄС постає як інструмент із високим адаптаційним потенціалом, що потребує переосмислення у межах реформованої системи спільної європейської політики у сфері притулку.

Ця модель відповідає принципу солідарності та справедливого розподілу відповідальності між державами-членами, і дозволяє уникнути диспропорційного навантаження на прикордонні країни ЄС. Крім того, вона забезпечує переміщеним

особам негайний доступ до базових прав, що значно покращує їхній правовий статус порівняно з тривалим очікуванням у процедурі притулку. Це має принципове значення для забезпечення гідного рівня захисту осіб, які змушені були залишити свої країни, та сприяє їхній швидшій інтеграції в приймаючі суспільства. На важливості такого підходу, зокрема, наприклад, щодо права на освіту [187], неодноразово наголошували науковці, які загалом вказують, що своєчасний доступ до основоположних прав є ключовим чинником стабілізації становища біженців і запобігання їхній маргіналізації у країнах перебування.

Активация Директиви Ради 2001/55/ЄС у березні 2022 року у відповідь на збройну агресію російської федерації проти України стала безпрецедентним кроком у практиці права Європейського Союзу, який забезпечив тимчасовий захист мільйонам переміщених громадян України. Вперше з моменту прийняття Директиви було реалізовано передбачений нею механізм швидкого та колективного надання міжнародного захисту особам, що залишили територію своєї держави. У цьому контексті Україна отримала практичне підтвердження підтримки з боку держав-членів ЄС у формі не лише політичної солідарності, але й правового визнання особливого статусу її громадян на території Союзу [28]. Актуальні дослідження підтверджують ефективність цього підходу: зокрема, Т. Кортукова, Є. Колосовський та інші дослідники у своїй роботі підкреслюють гуманітарну значущість механізму тимчасового захисту, водночас звертаючи увагу на виклики, пов'язані з варіативністю імплементації національними урядами, та необхідність подальшого вдосконалення єдиного правового підходу до захисту переміщених осіб у ЄС [170].

У застосуванні Директиви виразно проявилася її гуманітарна спрямованість: громадяни України, яким було надано тимчасовий захист, отримали право на проживання, доступ до ринку праці, охорони здоров'я, системи освіти, а також соціальних послуг без необхідності проходження складної процедури отримання статусу біженця. Такий режим, у поєднанні з механізмами реєстрації, координації між державами-членами та свободою пересування в межах ЄС, сприяв не лише юридичному, але й фактичному забезпеченню правового захисту переміщених осіб

з України. Крім того, у світлі принципу ефективного захисту основних прав, застосування Директиви продемонструвало здатність права Європейського Союзу адаптуватися до умов масштабної міграційної кризи та діяти в межах як солідарності, так і субсидіарності.

В. В. Бондарчук слушно зазначає, що «пріоритетними напрямками міграційної політики ЄС є управління кордоном і повернення нелегальних мігрантів на батьківщину, конвергенція практики держав-членів щодо зміцнення спільного європейського режиму надання притулку, розподіл обов'язків та забезпечення приймання біженців з подальшим їх розселенням серед країн-членів ЄС» [8, с. 30].

У цьому контексті очевидним стає прагнення ЄС не лише до зміцнення внутрішніх механізмів регулювання міграційних потоків, а й до формування цілісної системи відповідальності й солідарності між державами-членами. Проте сучасні виклики, пов'язані з масштабністю переміщень, змішаним характером міграції та зростаючою політизацією питань притулку, засвідчують, що існуючі інструменти потребують подальшого вдосконалення. Тут заслуговує на увагу робота А. М. Терещенкова, який аналізує правові підходи до регламентації трудової міграції в країнах-членах ЄС, зокрема крізь призму адаптації національних систем до загальносоюзних стандартів та викликів глобалізації [104]. Доповненням до цього є дослідження О. Є. Михайлової, яка здійснила теоретичний аналіз категорії «трудоючий мігрант» на міжнародно-правовому рівні та окреслила проблемні аспекти його правового статусу [72]. Успішність європейської міграційної політики та успішність запобігання подальших міграційних криз залежатиме від того, наскільки ефективно вдасться поєднати принципи безпеки з дотриманням фундаментальних прав людини, зокрема права на пошук притулку. У дослідженні С. О. Філіппова наголошується, що одним із ключових викликів для держав-членів ЄС залишається організована транскордонна міграція, яка потребує скоординованих заходів не лише на рівні прикордонного контролю, а й у сфері кримінальної юстиції. Автор відзначає необхідність системної протидії каналам незаконного переміщення осіб, що активно діють на зовнішніх кордонах Європейського Союзу, зокрема шляхом зміцнення механізмів виявлення та

розслідування транснаціональних злочинних мереж [112]. Дослідження сучасного правового підходу до боротьби з нелегальною міграцією в ЄС провели також М. О. Саракуца та С. В. Пілюк, які звернули увагу на інституційні виклики у сфері виявлення, затримання та повернення нелегальних мігрантів, а також на необхідність удосконалення відповідного нормативного забезпечення в умовах зростання міграційного тиску [94].

Питання узгодженості норм міжнародного та європейського права в сфері притулку продовжує залишатися предметом наукових дискусій. У цьому контексті заслуговує на увагу дослідження Г. Баттьєса, який здійснив комплексний аналіз взаємозв'язку положень Конвенції 1951 року та нормативних актів Європейського Союзу, підкреслюючи потенційні колізії у сфері тлумачення терміну «біженець», механізмів захисту біженців та принципу невислання [151].

У контексті загальноєвропейської системи надання притулку, яка ґрунтується на принципах солідарності, дотримання прав людини та процесуальної справедливості, особливе місце займає механізм тимчасового захисту та індивідуального розгляду клопотань про надання статусу біженця. Ця система покликана забезпечити правовий захист особам, які тікають від переслідувань, воєн або масових порушень прав людини. Водночас, на практиці вона стикається з низкою викликів, зокрема у сфері ідентифікації та розмежування осіб, що мають право на міжнародний захист, і тих, хто не відповідає таким критеріям, але все ж намагається перетнути зовнішні кордони ЄС. У зв'язку з цим виникає потреба в ефективному функціонуванні процедур повернення, зокрема у формі реадмісії.

Політика реадмісії, яка передбачає повернення мігрантів, що незаконно перебувають на території Європейського Союзу, до країн походження або транзиту, є одним із ключових елементів системи управління міграційними потоками. Угоди про реадмісію, укладені як на рівні ЄС, так і на двосторонньому рівні між окремими державами-членами та третіми країнами, покликані забезпечити швидке та юридично обґрунтоване повернення осіб, яким відмовлено в наданні притулку або які не мають законних підстав для перебування.

Слід погодитися з позицією М. В. Грушко, яка у своїй статті «Міжнародно-правове регулювання реадмісії нелегальних мігрантів: європейський досвід» справедливо зазначає, що «додатково, такі угоди повинні бути інтегровані в ширший контекст комплексного підходу до управління міграцією, що включає підтримку економічного розвитку, безпеки та стабільності в країнах походження мігрантів. Це допоможе усунути корінні причини нелегальної міграції, зокрема, економічну нестабільність та збройні конфлікти. Збройні конфлікти, зокрема, як міжнародного, так і неміжнародного характеру, значно впливають на динаміку нелегальної міграції, створюючи умови, що примушують осіб покидати свої місця проживання у пошуках безпеки та захисту. Збройні конфлікти призводять до масових порушень прав людини, в тому числі порушення економічних, соціальних і культурних прав. Це змушує цивільне населення шукати притулок за межами зони конфлікту, часто через нелегальні канали. Вони спричиняють вимушене переміщення осіб як всередині країни, так і за її межами. Саме тому вимушені мігранти, через відсутність можливостей для легальної міграції, вдаються до нелегальних шляхів перетину кордонів» [13, с. 69].

Слід звернути увагу на деякі аспекти процедури реадмісії у міжнародному праві, які виокремила К. В. Мануїлова, серед яких:

«- ідентифікація та документація: процедура часто передбачає ідентифікацію та документування осіб, які підлягають реадмісії. Це може включати перевірку національності чи правового статусу осіб і видачу необхідних проїзних документів для їх повернення;

- процесуальні гарантії: міжнародне право може вимагати процесуальних гарантій, щоб гарантувати, що особам, які підлягають реадмісії, надаються належні процесуальні права, такі як право оскаржити рішення та захист від видворення (повернення до країни, де вони можуть зазнати переслідувань або серйозної шкоди);

- права людини: процедура реадмісії повинна проводитися відповідно до міжнародних стандартів прав людини, включаючи принцип невидворення та захист прав мігрантів, біженців та інших уразливих груп;

- двостороння та багатостороння співпраця: ефективне впровадження процедури реадмісії часто залежить від двосторонньої та багатосторонньої співпраці між державами, включаючи обмін інформацією, співпрацю в управлінні кордонами та надання технічної та фінансової допомоги; моніторинг і дотримання: держави, як правило, зобов'язані контролювати та забезпечувати дотримання своїх зобов'язань за угодами про реадмісію, включаючи повагу до прав осіб, які підлягають реадмісії, та дотримання процедурних гарантій» [62, с. 127].

Урахування зазначених аспектів свідчить про складність і багатовимірність процедури реадмісії в сучасному міжнародному праві. Ефективне функціонування цього механізму потребує не лише чіткої правової регламентації, а й реальної політичної волі та інституційної спроможності держав до реалізації взятих на себе зобов'язань. У цьому контексті особливого значення набуває дотримання фундаментальних прав людини у процесі реадмісії, адже повернення осіб без належної правової оцінки їхньої ситуації може призвести до серйозних порушень, зокрема, принципу невислання.

У рамках міжнародного права біженців особливої ваги набуває співвідношення з міжнародним правом прав людини, оскільки саме норми останнього закладають базові орієнтири щодо недискримінації, рівності, свободи від катувань, права на життя та інших невід'ємних прав. Аналізуючи фахові статті у цьому напрямку, робимо висновок, що положення міжнародного права прав людини виступають як основа для конструювання статусу особи, яка потребує міжнародного захисту [54].

З огляду на сучасні виклики – збройні конфлікти, масові порушення прав людини, кліматичні катастрофи – стає зрозуміло, що політика реадмісії не може існувати у відриві від ширшого контексту міграційного регулювання. Повернення нелегальних мігрантів, безумовно, є важливою частиною системи, але не менш важливим є створення легальних, безпечних і контрольованих шляхів міграції. Потрібна також тісна міжнародна співпраця, фінансова підтримка країн походження та Е інструменти доступу до міжнародного захисту для тих, хто дійсно

цього потребує. Інакше система ризикує втратити баланс між безпековими інтересами держав і гуманітарними потребами людей.

У підсумку, успішна реалізація політики реадмісії має враховувати не лише юридичні формальності, а й реалії життя мігрантів. Вона може справді допомогти стабілізувати міграційну ситуацію в Європі, але тільки за умови, що базуватиметься на повазі до прав людини, співпраці з країнами походження та готовності шукати довготривалі рішення, які враховують причини, що змушують людей залишати свої домівки. Без цього жодна, навіть найдетальніше прописана, угода про реадмісію не буде працювати ефективно.

У інших частинах світу також прийнято прийнято нормативні акти, які адаптують міжнародні стандарти до конкретних умов регіону. Зокрема, Африканський Союз у 1969 році прийняв Конвенцію Організації Африканської Єдності, яка розширює визначення поняття «біженець» порівняно з Конвенцією 1951 року, включаючи осіб, які змушені тікати внаслідок зовнішньої агресії, окупації чи домінування іноземної влади [169].

Визначення поняття «біженець», наведене в Конвенції Організації Африканської Єдності 1969 року, частково збігається з положеннями Конвенції ООН про статус біженців 1951 року, проте істотно розширює його. Обидва документи визнають біженцями осіб, які, перебуваючи поза межами країни свого громадянства або постійного проживання, не можуть або не бажають повернутися до неї через обґрунтований страх стати жертвою переслідувань за ознаками раси, релігії, національності, належності до певної соціальної групи або політичних переконань. Таке формулювання є класичним і лежить в основі міжнародного режиму захисту біженців.

Разом із тим, африканська Конвенція 1969 року значно ширша за змістом і містить новелу, яка відображає специфіку регіонального контексту. Вона визнає біженцями також осіб, які залишили свою країну внаслідок зовнішньої агресії, окупації, іноземного панування або подій, які серйозно порушують громадський порядок. Такий підхід не потребує індивідуального доведення переслідувань - достатньо самого факту існування загрозливої ситуації. Це положення значно

полегшує доступ до захисту для осіб, які постраждали внаслідок збройних конфліктів, громадянських війн або масових заворушень, і демонструє адаптацію міжнародних стандартів до реалій африканського континенту, де подібні явища є особливо поширеними [169]. Як зазначає М. В. Афанасьєва, «тимчасовий характер прав і обов'язків, покладених на окупаційну владу міжнародним гуманітарним правом, не дозволяє їй здійснювати масштабні перетворення в державній структурі окупованої території» [1, с. 132]. Втім, на практиці, особливо в умовах сучасних збройних конфліктів, такі трансформації все ж здійснюються, часто з грубими порушеннями прав цивільного населення. Це, своєю чергою, спричиняє примусове переміщення осіб та зростання масштабів вимушеної міграції. Особливе значення для захисту цивільного населення, у тому числі осіб, які вимушено залишають свої домівки внаслідок збройного конфлікту, має Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року, яка встановлює обов'язки окупаційної влади, забороняє примусове переміщення та передбачає базові гарантії для цивільних осіб у ситуаціях воєнної небезпеки [41].

Слід зауважити, що Б. Рутинва у своїй роботі *Prima facie status and refugee protection* зазначає, що одним із головних механізмів, розроблених для реагування на масові припливи біженців, є групове визначення статусу на підставі *prima facie*. Групове визначення на підставі *prima facie* означає, по суті, визнання державою статусу біженця на основі очевидних, об'єктивних обставин у країні походження, які спричинили масовий виїзд. Його мета – забезпечити допуск до безпечного місця, захист від примусового вислання та надання базової гуманітарної допомоги тим, хто явно її потребує [137, с. 3].

Однак, незважаючи на перелічені вище позитивні риси «групового» визнання біженців, існує й безліч негативних рис. Зважаючи на те, що в результаті масового переміщення біженців хуту після геноциду в Руанді до сусідніх країн серед них опинилися особи, які були організаторами цього геноциду та відповідно до міжнародного права не мають визнаватися біженцями, це створило низку проблем для міжнародної спільноти.

Бонавентура Рутинва також зазначає, що труднощі з виключенням осіб, які не заслуговують на міжнародний захист, мають серйозні наслідки для системи міжнародного захисту біженців. У деяких випадках, особи, які підлягають виключенню, але пройшли як біженці в результаті «групового» визнання, згодом створювали проблеми безпеки у таборах, як це сталося в таборах на сході тодішнього Заїру після геноциду в Руанді у 1994 році. Присутність у таборах біженців і поселеннях осіб, які вчинили такі тяжкі злочини, як геноцид чи злочини проти людства, ставить гуманітарні організації перед моральною дилемою щодо того, чи варто надавати допомогу таким таборовам і поселенням. Навіть донори іноді вагалися, чи варто надавати допомогу біженцям у таборах, де відомо про наявність злочинців [137, с. 13]. Ця проблема набуває особливої гостроти у світлі положень Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього 1948 року, яка зобов'язує держави запобігати геноциду та переслідувати осіб, відповідальних за його вчинення [47].

Таким чином, хоча підхід Конвенції 1969 року до визначення поняття «біженець» має значні переваги у контексті масових переміщень внаслідок конфліктів, він також вимагає ретельного контролю за його застосуванням, щоб уникнути зловживань і захистити міжнародну систему від використання її у власних інтересах злочинними особами. Водночас, дефініція, закріплена в Конвенції 1951 року, хоча й надає більший простір для індивідуального аналізу і верифікації фактів, не завжди може забезпечити достатній захист для осіб, що стали жертвами масових гуманітарних криз. Тому можна стверджувати, що обидва підходи мають свої переваги та недоліки, і необхідно враховувати специфіку кожного регіону та ситуації для оптимального забезпечення міжнародного захисту біженців.

Упродовж останніх десятиліть країни Африканського континенту зазнають суттєвих трансформацій у сфері правового регулювання міграції. Африка водночас виступає джерелом, транзитним маршрутом і пунктом призначення для мільйонів біженців, шукачів притулку та внутрішньо переміщених осіб. У відповідь на поточні виклики та міграційні кризи Африканський Союз та інші африканські

регіональні організації розробили низку нормативно-правових актів, які формують правову базу для врегулювання міграції.

Конвенція Африканського Союзу про захист і допомогу внутрішньо переміщеним особам в Африці, або так звана Кампальська конвенція 2009 року, становить унікальний приклад регіоналізації міжнародного правового режиму захисту ВПО, закріплюючи зобов'язання держав не лише щодо надання допомоги переміщеним особам, але й щодо запобігання самому факту примусового переміщення. На відміну від універсальних інструментів, Кампальська конвенція вперше на рівні міжнародного договору надала юридично обов'язкову силу принципам, викладеним у Керівних принципах ООН з питань внутрішнього переміщення, та розширила сферу відповідальності держав, охоплюючи як ситуації збройного конфлікту, так і стихійні лиха, чи загрозу порушень прав людини (ст. 1(к), ст. 4). Особливістю конвенції є те, що вона містить чітко визначене позитивне зобов'язання держав забезпечувати ефективний захист прав і свобод переміщених осіб під час усіх етапів переміщення (ст. 5), а також створювати умови для їх безпечного та добровільного повернення, інтеграції або переселення (ст. 11) [129].

Результати вивчення положень конвенції свідчать про зацікавленість держав Африканського континенту у визнанні внутрішнього переміщення як правової проблеми, що виходить за межі виключно гуманітарного дискурсу. Її норми мають не лише програмний, але й нормативно зобов'язальний характер, що дає поштовх закріплювати у внутрішньому законодавстві держав-учасниць обов'язки з реагування та попередження. Унікальність Кампальської конвенції також полягає у поширенні відповідальності не лише на держави, але й на недержавні актори, включаючи озброєні угруповання, що безпосередньо впливають на переміщення населення (ст. 7) [129]. Такий підхід розширює коло відповідальних суб'єктів та відповідає сучасній практиці міжнародного гуманітарного права. Водночас ефективність реалізації положень конвенції залишається обмеженою через відсутність дієвих наглядових механізмів, а також через структурні виклики, пов'язані з нестачею ресурсів, слабкістю інституцій та політичними бар'єрами в окремих країнах. Попри це, Кампальська конвенція є важливою складовою в

еволюції міжнародного права у сфері захисту ВПО, формуючи прецедент для можливого наслідування в інших регіонах світу.

Також слід зазначити важливість Африканської хартії прав людини та народів (Банджувської хартії). Хоча Банджувська хартія не є спеціалізованим актом у сфері міграції, її положення мають безпосередній вплив на захист мігрантів. Зокрема, ст. 12 гарантує право на свободу пересування, вільний виїзд з будь-якої країни, включно з власною, а також забороняє колективне та свавільне вигнання іноземців. Хартія відповідно до ч. 1 ст. 12 закріплює право кожної особи «вільно пересуватись у межах своєї країни і вільно обирати місце проживання». Це положення може бути інтерпретоване як таке, що охоплює не лише внутрішню мобільність, а й закладає принцип, відповідно до якого держави-члени повинні мінімізувати бар'єри для пересування осіб у межах континенту, що регламентується ч. 2 ст. 12 Хартії. Ця норма безпосередньо гарантує мігрантам і шукачам притулку право покинути територію держави, включно з тією, громадянами якої вони є, що є важливим у випадках примусового переміщення або політичного переслідування. Ст. 2 та ст. 3 Хартії також гарантують рівність перед законом та однаковий захист прав незалежно від національного чи соціального походження. Це забезпечує принцип недискримінації щодо мігрантів та осіб без громадянства [128]. Питання свободи пересування як доктринальної засади становлення міжнародного міграційного права розглядав Ю. В. Чайковський, підкреслюючи, що це право виступає одним із базових орієнтирів при формуванні правових механізмів захисту біженців та мігрантів у межах сучасного міжнародного порядку [118].

У контексті регулювання питань, пов'язаних із міграцією, Африканська хартія прав людини і народів закладає низку фундаментальних правових гарантій. Водночас, Хартія страждає на відсутність спеціалізованих положень щодо захисту біженців та мігрантів, а також містить нечіткі формулювання обмежень, що знижує ефективність її застосування в умовах сучасних міграційних викликів.

Розвиток африканських нормативно-правових актів у сфері міграції свідчить про поступове формування регіональної системи захисту прав мігрантів,

заснованої на принципах мобільності, інтеграції та людської гідності. Хоча рівень імплементації залишається нерівномірним, практичні приклади з різних країн демонструють реальну здатність регіональних нормативно-правових актів впливати на політику і практику держав. У цьому контексті Африканський континент формує унікальний підхід до врегулювання міграційних процесів, що поєднує елементи прав людини, регіональної інтеграції та превентивної політики.

В Американському регіоні діє система міжамериканських органів з прав людини, а також існує Картахенська декларація 1984 року, яка, хоча й не має обов'язкової юридичної сили, відіграє суттєву роль у регіональній практиці захисту переміщених осіб.

У преамбулі Картахенської декларації зазначається, що багато правових і гуманітарних проблем, пов'язаних з біженцями в Центральній Америці, Мексиці та Панамі, можна вирішити лише шляхом координації та гармонізації універсальних, регіональних і національних зусиль [138].

У спрощеному викладі зазначене положення слід розуміти як визнання необхідності комплексного та скоординованого підходу до розв'язання правових і гуманітарних проблем, пов'язаних із захистом біженців. Жодна держава не здатна ефективно впоратися з викликами у цій сфері ізольовано, без належної взаємодії з іншими суб'єктами міжнародного права. Ідеться про потребу у взаємному узгодженні зусиль на трьох рівнях: універсальному (в межах міжнародного співтовариства та глобальних норм, зокрема Конвенції 1951 року та Протоколу 1967 року), регіональному (через інститути міжамериканської системи, такі як ОАД та Міжамериканська комісія з прав людини), а також національному (шляхом прийняття і реалізації внутрішнього законодавства, що відповідає міжнародним стандартам). Лише за умови гармонізації цих підходів можна забезпечити ефективну реалізацію прав біженців та належний рівень їхнього захисту.

Картахенська декларація 1984 року стала важливим кроком у розширенні регіонального розуміння поняття «біженець». Вона доповнила визначення, закріплене у Конвенції 1951 року та Протоколі 1967 року, включивши до нього більш широкий перелік осіб, які залишають свої країни.

Так, п. 3 р. III Картахенської декларації зазначає, що «...поняття «біженець», яке рекомендується для використання в регіоні, включає на додаток до елементів Конвенції 1951 року та Протоколу 1967 року також осіб, які залишили свою країну, оскільки їхнє життя, безпека або свобода були під загрозою через: насильство, зовнішню агресію, внутрішні конфлікти, масові порушення прав людини або інші обставини, що серйозно порушують громадський порядок» [138].

Це надзвичайно важливо для країн Латинської Америки, які зіштовхуються з великими потоками переміщених осіб, зумовленими внутрішніми конфліктами, діяльністю організованої злочинності або політичною нестабільністю.

Попри відсутність обов'язковості, Картахенська декларація широко використовується у практиці держав регіону як орієнтир для формування гуманної та превентивної політики щодо захисту біженців. Багато країн Латинської Америки – зокрема Коста-Рика, Мексика, Аргентина та інші – інтегрували її положення у своє національне законодавство. Це сприяло формуванню регіонального підходу, орієнтованого на повагу до прав людини, недискримінацію та принцип солідарності. Також варто зазначити, що саме в цьому регіоні активно застосовуються альтернативні правові механізми захисту, включно з тимчасовим захистом та гуманітарними візами.

Так, автори аналітичної доповіді міжнародної неурядової організації *Refugees International*, яка вийшла у 2019 році до третьої зустрічі держав Латинської Америки в межах Процесу Кіто – регіонального механізму координації зусиль країн, які приймають венесуельських мігрантів та біженців, зазначають наступне:

«У порівнянні з іншими регіонами, які приймають біженців, країни Латинської Америки, що реагують на венесуельське переміщення, загалом впоралися досить добре. Усвідомлюючи, що керування міграцією є як більш ефективним, так і реалістичним підходом, ніж спроби її повністю зупинити, більшість із них ухвалили політики, які дозволяють певний рівень свободи пересування, легалізації статусу та права на працю. Хоча багато венесуельців не вважають себе біженцями, деякі держави, які їх приймають, заслуговують на

схвалення за застосування розширеного визначення поняття «біженець» відповідно до Картахенської декларації до частини з них» [202].

Втім, права та можливості для венесуельців іноді існують лише на папері, але не в реальності. Останні тенденції засвідчують нестійкість здійснюваних державами гуманітарних заходів. Регіон загалом має підтвердити й реалізувати свої зобов'язання, спрямовані на полегшення в'їзду для венесуельців, розробку процедур легалізації, створення можливостей для економічної та соціальної інтеграції, а також гарантії повного доступу до забезпечення прав і соціальних послуг. У цьому контексті важливими будуть скоординовані зусилля щодо боротьби з торгівлею людьми, а також кампанії проти гендерно зумовленого насильства та ксенофобії. Водночас держави повинні посилити свої системи надання притулку та погодитися на застосування Картахенської декларації відповідно до регіонального та національного законодавства [202].

У цьому контексті Картахенська декларація постає не лише як правовий орієнтир, але й як зобов'язання держав регіону продовжувати розширення стандартів захисту, адаптуючи міжнародне право до регіональних умов. Її формальне та практичне застосування є одним із ключових елементів ефективної та скоординованої відповіді на міграційні виклики сучасності.

Станом на 2024 рік криза венесуельських біженців залишається однією з найбільших у світі. За даними УВКБ ООН, понад 7,77 мільйона венесуельців залишили країну, з яких переважна більшість – близько 6,59 мільйона осіб – перебувають у державах Латинської Америки та Карибського басейну. Попри значні зусилля країн регіону у сфері легалізації статусу мігрантів, близько 4,2 мільйона венесуельців стикаються з труднощами в доступі до базових послуг та ринку праці, а 2,3 мільйона осіб залишаються у неврегульованому правовому становищі. Водночас міжнародна спільнота не забезпечила належного фінансування: станом на жовтень 2024 року УВКБ ООН отримало лише 38% від необхідного бюджету на реагування [198].

Представники УВКБ ООН зазначають, що країни регіону продовжують запроваджувати програми регуляризації для венесуельських мігрантів. Зокрема,

Колумбія надала тимчасовий захист понад 1,9 мільйонам осіб і планує легалізувати ще близько 600 тисяч. У Бразилії статус біженця отримали понад 132 тисячі венесуельців, тоді як понад 411 тисячам було надано тимчасові дозволи на проживання. Подібні ініціативи реалізуються в Еквадорі, Уругваї та Аргентині. Проте попри ці зусилля, значна частина переміщених осіб змушена продовжувати міграцію, шукаючи безпечніші умови життя, що зокрема проявляється у зростанні кількості переходів через джунглі Дарієн у напрямку Північної Америки [198].

На тлі тривалого занепаду у Венесуелі УВКБ ООН визначає своїми пріоритетами сприяння доступу до міжнародного захисту, розширення програм інтеграції та зміцнення партнерства з національними урядами і громадянським суспільством. Важливим напрямом залишається також робота всередині самої Венесуели для забезпечення базових гуманітарних потреб, зниження ризиків для цивільного населення та сприяння реалізації довгострокових рішень для осіб, які вимушені залишатися на території країни. Подолання кризи вимагає комплексних підходів, що поєднують захист, інтеграцію та розвиток [198].

Зважаючи на вищезазначене, міжнародна спільнота постійно прагне вдосконалити нормативну базу, яка регулює питання міжнародної міграції, з урахуванням нових викликів, динаміки міграційних потоків та необхідності забезпечення балансу між суверенними інтересами держав і дотриманням фундаментальних прав людини. У цьому контексті важливим етапом у розвитку глобальної нормативної архітектури стало ухвалення Глобального пакту про безпечну, впорядковану та законну міграцію, схваленого Генеральною Асамблеєю ООН 19 грудня 2018 року (резолюція A/RES/73/195) [179]. Цей документ став першим міжурядовим інструментом, який визначає комплексну рамку для координації міжнародної співпраці у сфері міграції на засадах міждержавного діалогу, солідарності та поваги до прав людини.

Попри те, що Пакт не має юридично обов'язкової сили, він формує політичні зобов'язання держав щодо вдосконалення міграційної політики, сприяння належному управлінню міграційними процесами та забезпечення правового і соціального захисту мігрантів. Структурно документ побудований навколо 23

цілей, кожна з яких містить набір орієнтовних дій, спрямованих на підвищення ефективності міграційного врядування – від регулювання виїзду осіб з країн походження до їхнього перебування, інтеграції та, за потреби, повернення. Зокрема, особливу увагу приділено питанням боротьби з торгівлею людьми (ціль 10), управління кордонами (ціль 11), а також розширенню можливостей для легальної міграції (ціль 5) [179].

Окрему значущість становить підхід Пакту до захисту прав вразливих груп мігрантів, зокрема жінок, дітей, жертв дискримінації та насильства. Документ також містить низку керівних принципів (пункт 15), у яких закріплено повагу до національного суверенітету, верховенства права та орієнтації на потреби людини як фундаментальних засад реалізації політики у сфері міграції [179]. Аналіз зазначених керівних принципів Пакту в сучасних реаліях засвідчує їхню актуальність і водночас виявляє потребу в перегляді деяких акцентів у контексті нових викликів, таких як посилення геополітичної нестабільності, масові переміщення населення через збройні конфлікти, зростання злочинного використання міграційних каналів і проблеми кібербезпеки. Принцип орієнтації на інтереси людей справедливо наголошує на соціальній складовій міграції, однак у ситуаціях масового напливу мігрантів, коли ресурси приймаючих держав є обмеженими, виникає ризик розбалансування між гуманітарними обов'язками та забезпеченням безпеки громадян. Це вимагає не лише гуманного підходу, але й гнучких інструментів кризового реагування в межах міжнародного співробітництва.

Принцип міжнародного співробітництва зберігає ключове значення, особливо з огляду на транскордонний характер як законної, так і незаконної міграції. Водночас у реальності спостерігається зниження рівня довіри між державами, розбіжності в підходах до контролю над міграційними потоками, а також переважання односторонніх політик національної безпеки. Попри заклик до колективної відповідальності, реалізація Пакту часто стикається з відсутністю механізмів зобов'язального характеру, що унеможливлює ефективне забезпечення скоординованих дій на глобальному рівні. Це особливо критично у випадках

масового переміщення осіб через збройні конфлікти або екологічні катастрофи, де необхідна швидка координація між країнами походження, транзиту та призначення.

Національний суверенітет і принцип верховенства права є базовими умовами для імплементації положень договору, проте сучасна практика демонструє, що між дотриманням суверенітету та повагою до міжнародного права не завжди існує баланс. Деякі держави використовують суверенітет як підставу для обмеження прав мігрантів або ухилення від міжнародних зобов'язань, зокрема щодо надання притулку чи запобігання дискримінації. В умовах загострення глобальних загроз та посилення нелегальної міграції особливо важливо забезпечити, аби реалізація державної політики в сфері міграції не суперечила міжнародним стандартам прав людини та була підзвітною з точки зору дотримання правових процедур.

Юридичне та політичне значення Пакту полягає у його потенціалі для формування загальносвітових стандартів поведінки з мігрантами, а також у створенні платформи для обміну найкращими практиками та моніторингу зобов'язань на багатосторонньому рівні. Попри опір з боку окремих держав, які побоювалися обмеження національного суверенітету, Пакт становить важливий крок на шляху до інституціоналізації відповідального і гуманного підходу до міграції, що відповідає сучасним викликам і вимогам міжнародного права.

Попри значущість Глобального пакту про безпечну, впорядковану та законну міграцію як інструмента формування глобальної стратегії врегулювання міграційних процесів, його зміст і юридична природа принципово відрізняються від іншого ключового документа – Глобального пакту про біженців, також ухваленого у 2018 році Генеральною Асамблеєю ООН (резолюція A/RES/73/151) [178]. На відміну від Пакту про міграцію, який стосується всіх категорій мігрантів незалежно від підстав переміщення, Пакт про біженців базується на положеннях Конвенції 1951 року та Протоколу 1967 року, спрямований виключно на осіб, які потребують міжнародного захисту від переслідувань або насильства.

Основна мета Глобального пакту про біженців полягає не у регулюванні міграційних потоків загалом, а у забезпеченні скоординованої, справедливої та

ефективної міжнародної відповіді на ситуації масового переміщення. У ньому передбачено чотири ключові цілі: полегшення тягара для країн, що приймають біженців; сприяння самозабезпеченню біженців; розширення доступу до рішень третіх країн; створення умов для добровільного повернення у країну походження у безпечний і гідний спосіб. Документ має чітку прив'язку до гуманітарного мандату УВКБ ООН і спрямований на реалізацію конкретних механізмів міжнародної солідарності, включаючи Форум з питань біженців, спільні платформи реагування та національні плани дій.

Хоча обидва пакти – Глобальний пакт про безпечну, впорядковану та законну міграцію та Глобальний пакт про біженців – були ухвалені Генеральною Асамблеєю ООН у 2018 році як частина єдиної ініціативи щодо вдосконалення глобального врядування у сфері мобільності населення, їхнє спрямування, обсяг регулювання та підходи до суб'єктів правовідносин мають принципові відмінності. Обидва документи є політично зобов'язуючими, але не мають юридично обов'язкової сили, що означає їхню рекомендаційну природу. Проте навіть у такому форматі вони справляють істотний вплив на національні політики, дискурси та міждержавну співпрацю. Порівняльний аналіз змісту Пактів виявляє, що вони не дублюють один одного, а скоріше функціонують як комплементарні, проте незалежні за обсягом і цілями документи.

Глобальний пакт про міграцію охоплює надзвичайно широкий спектр явищ, пов'язаних із міжнародною міграцією, незалежно від її причин - економічних, соціальних, екологічних чи політичних. Документ визнає легальну й нелегальну міграцію, добровільне переміщення, трудову мобільність, транзитну міграцію тощо. Основна увага приділяється питанням ефективного управління цими потоками, захисту прав мігрантів, посиленню транскордонної співпраці та вдосконаленню процедур повернення і реінтеграції. Пакт виходить із передумови, що міграція - це глобальне явище, яке потребує спільних і збалансованих рішень, ураховуючи як національні інтереси, так і міжнародні зобов'язання [179].

Натомість Глобальний пакт про біженців має чітко обмежений фокус – він стосується виключно біженців. У центрі уваги цього документа – надання

міжнародного захисту, підтримка країн, що приймають біженців, створення умов для добровільного повернення або переселення, а також сприяння довгостроковій інтеграції. У цьому сенсі Пакт про біженців слугує інструментом реалізації гуманітарного мандату УВКБ ООН і покликаний закріпити механізми солідарності у випадках великомасштабного переміщення. Його фокус – не на врегулюванні міграції як такої, а на захисті життя та гідності конкретних категорій осіб, які не можуть отримати захист у країні походження [178].

Порівняння відповідних документів зумовлює можливість свідчити про необхідність сутнісного розмежування понять «мігрант» і «біженець». Перший термін охоплює осіб, які переміщуються з різних мотивів, часто добровільно, у той час як біженці – це категорія, що потребує міжнародного захисту відповідно до норм міжнародного права. Відповідно, масштаби відповідальності держав щодо цих двох груп є різними: у разі мігрантів держави мають дискреційні повноваження щодо прийому та правового статусу, тоді як щодо біженців діють чіткі зобов'язання, зокрема щодо принципу невислання. У цьому контексті паралельне, але чітко диференційоване правове регулювання, запропоноване в обох Пактах, є логічним і необхідним кроком до формування збалансованої системи міжнародного міграційного і гуманітарного права.

2.3. Міграційна криза як фактор трансформації системи захисту прав біженців

З огляду на відсутність усталеного універсального визначення поняття «міграційна криза» в міжнародному праві, у межах роботи пропонується власне визначення цієї категорії.

Розуміння феномену міграційної кризи неможливе без осмислення основ міжнародного міграційного права як міждисциплінарної та водночас відносно автономної галузі міжнародного права. Воно охоплює комплекс норм, які регулюють переміщення осіб через державні кордони, визначають статус мігрантів, шукачів притулку, біженців та осіб без громадянства, а також встановлюють механізми міждержавного співробітництва у цій сфері. У роботі Ю. І. Римаренка стосовно міжнародного міграційного права обґрунтовуються думки, що ця галузь права покликана забезпечити баланс між суверенітетом держав і загальновизнаними правами людини, а також виступає інструментом правового реагування на глобальні демографічні, соціальні та гуманітарні виклики [91]. Крім цього, різні аспекти міграційного права, в тому числі й ті, що безпосередньо пов'язані з міграційними кризами, були досліджені у працях таких науковців, як В. М. Репецький [70], У. Я. Садова, Р. Т. Теслюк, М. М. Біль [68], Ю. Римаренко [67], С. М. Гусаров [66], В. В. Макарчук [58], О. Лаба [57], Р. М. Дудник [38] та інших.

Під «міграційною кризою» розуміється процес масового переміщення осіб, спричинений збройними конфліктами, структурною економічною дестабілізацією з наслідками для фізичного виживання населення, систематичними порушеннями прав людини, екологічними катастрофами або політичною дестабілізацією, який унеможливорює звичайне функціонування механізмів надання захисту та вимагає невідкладного реагування з боку національних і міжнародних правових інституцій.

Таке визначення дозволяє аналізувати міграційну кризу як складне багатофакторне явище, що виходить за межі суто гуманітарної проблематики, перетворюючись на правовий феномен, який потребує специфічного

інструментарію реагування, включаючи гнучкі процедури, розширений мандат міжнародних організацій та координацію зусиль на регіональному рівні. Воно підкреслює міждисциплінарний характер міграційної кризи, яка не обмежується лише наслідками примусового переміщення, а має також глибокі соціально-політичні, економічні та правові виміри. Відтак, міграційна криза вимагає переосмислення класичних категорій міжнародного права, насамперед права біженців та міжнародного гуманітарного права, а також інституційної здатності держав та міжнародних організацій оперативного адаптуватися до змінених реалій.

Ключовою характеристикою міграційної кризи є перевантаження інституційних можливостей приймаючих країн або регіонів. У практиці останніх десятиліть можна спостерігати численні приклади того, як держави зіштовхувалися з хвилями масового напливу осіб, що призводило до порушення принципу невислання, обмеження доступу до процедур надання захисту прав біженців, створення «сірих зон» на прикордонних територіях, де базові права людини залишались поза увагою відповідальних державних органів [199]. Особливо яскраво це проявилось під час міграційних криз в Україні, Сирії, Афганістані, на південному кордоні США тощо.

В таких умовах класичне розмежування між біженцями, внутрішньо переміщеними особами, шукачами притулку та економічними мігрантами часто втрачає практичне значення. Люди, які залишають територію у зв'язку з тотальною нестачею ресурсів, розпадом соціального забезпечення або колапсом державних функцій, на практиці опиняються в становищі, яке є ідентичним до ситуації біженця, хоча формально можуть не відповідати критеріям Конвенції 1951 року [184]. Міграційна криза демонструє розрив між нормами міжнародного права та реаліями застосування, що вимагає перегляду існуючих концептуальних підходів. У таких умовах, окрім гуманітарних викликів, постає і проблема безпеки: масові переміщення осіб, зокрема у зони конфліктної нестабільності, можуть сприяти зростанню напруги або навіть ескалації конфліктів у приймаючих регіонах. З дослідження Е. Форсберг можна зробити висновок, що біженці також можуть ставати фактором транснаціонального поширення внутрішніх збройних

конфліктів, як це сталося, наприклад, в Руанді, особливо у випадках, коли з переміщенням населення пов'язані етнополітичні, воєнізовані або ресурсні суперечності [152].

З цієї причини науковці дедалі частіше звертаються до розширених тлумачень поняття «біженець» у регіональних актах – таких як Картахенська декларація 1984 року [138] або Конвенція ОАЄ 1969 року [169], які визнають право на захист і в умовах зовнішньої агресії, внутрішніх конфліктів, масових порушень прав людини або інших обставин, що серйозно порушують громадський порядок. Запропоноване визначення міграційної кризи гармонізується з такими підходами, вказуючи на доцільність більш гнучкого нормативного реагування у випадках, що виходять за межі традиційних параметрів.

Крім того, поняття міграційної кризи не можна розглядати виключно з позиції країн-реципієнтів. У більш широкому сенсі криза є також викликом для міжнародної спільноти, адже вона ставить під сумнів дієвість глобальної системи колективної відповідальності за захист осіб, які змушені залишити свої домівки. Проблема нерівномірного розподілу тягара, зокрема, наприклад між країнами першого прийому в ЄС і північними державами-членами ЄС, вкотре загострює потребу в ефективному механізмі міжнародного солідарного реагування, який передбачав би не лише фінансову допомогу, але й системні механізми переселення, правову підтримку, спільне планування та обмін даними.

Цікавою є думка В. І. Андрейка, за якою «європейська міграційна криза» – це негативне соціальне явище на теренах європейського простору, яке зумовлено як зовнішніми, так і внутрішніми факторами та політичними і економічними чинниками, що призводить до відхилення від рівноважного стану (збільшенням кількості мігрантів), яке досягло крайньої точки і потребує негайного нового і якісного реагування (розподілу квот)» [92, с. 135].

У цьому контексті вартим уваги є досвід Європейського Союзу, де після кризи 2015-2016 років було зроблено спробу створити єдину архітектуру реагування – спершу через тимчасові квоти на переміщення шукачів притулку, а згодом через перегляд Дублінського регламенту та запровадження нових

інструментів у межах вищезазначеного Нового пакту про міграцію та притулок [26]. Проте й ці ініціативи продемонстрували обмежену ефективність через політичні розбіжності, недостатню гнучкість та слабкий рівень реалізації на практиці.

Водночас у регіональному контексті Латинської Америки також спостерігається динамічність у правовому реагуванні. Країни, що підписали Картахенську декларацію, продемонстрували здатність до нормативного адаптування у відповідь на кризу венесуельських біженців, зокрема через прийняття спеціальних механізмів тимчасового захисту, спрощених процедур надання легального статусу, розширення гуманітарних коридорів тощо. Це свідчить про те, що в умовах міграційної кризи саме регіональний рівень часто стає найбільш ефективним у плані оперативності та контекстуальної чутливості.

У випадку України проблема міграційної кризи має багатовимірний характер. З одного боку, наша держава виступає об'єктом міграційного навантаження як країна транзиту, а в окремі періоди – як країна призначення. З іншого – з 2014 року Україна є також джерелом вимушеної міграції у зв'язку з збройною агресією російської федерації. Така подвійна роль ускладнює формування послідовної політики в сфері захисту осіб, які переміщуються, адже одночасно доводиться вирішувати як внутрішні потреби переміщених осіб, так і зобов'язання щодо іноземців, які шукають захисту на нашій території. Комплексне висвітлення інституційних і правових аспектів цього процесу представлено у колективній монографії «Механізм забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб: національний та міжнародний аспекти» (за ред. О. Я. Рогача та ін.), де узагальнено законодавчі, адміністративні та міжнародно-договірні засоби забезпечення прав ВПО в Україні та міжнародному просторі [65].

В. І. Андрейко у цьому випадку зазначає, що «Україна, яка має один із найдовших сухопутних кордонів із східноєвропейськими країнами, цілком прогнозовано для себе може опинитися у ролі Греції, Угорщини або Сербії, як транзитна країна на шляху мігрантів до країн Європейського союзу. Перекриття каналів нелегальної міграції через Середземне море може призвести до їх зміщення

до інших країн, пошук злочинцями та потенційними мігрантами альтернативних маршрутів, у т. ч. і таких, що проходять через територію України» [92, с. 138].

Це, у свою чергу, актуалізує необхідність вдосконалення нормативно-правових механізмів у сфері протидії нелегальній міграції, включаючи запровадження ефективних процедур ідентифікації, реєстрації, доступу до захисту та повернення осіб, які незаконно перетинають кордон. Серед вітчизняних досліджень, присвячених аналізу зарубіжного досвіду протидії нелегальній міграції, варто відзначити праці Н. П. Тиндик, в яких розглядаються адміністративно-правові аспекти цієї проблеми в країнах Європи та інших державах світу [106]. З юридичної точки зору, така ситуація потребує не лише зміцнення прикордонного контролю, а й розробки комплексної стратегії, орієнтованої на дотримання міжнародних зобов'язань України у сфері прав людини та захисту біженців, з урахуванням потенційного зростання навантаження на національну систему міграційного управління. Важливим інструментом такої стратегії є інформаційно-аналітичне забезпечення, що охоплює збирання, узагальнення та використання даних про міграційні потоки для ухвалення управлінських рішень. Ю. А. Столяр та Ю. В. Крутік доводять, що ефективне державне управління у сфері запобігання незаконній міграції неможливе без розвиненої системи аналітичного моніторингу й координації відповідних органів [102]. У контексті аналізу кримінально-правових аспектів протидії незаконній міграції заслуговує на увагу й позиція Л. Чорнозуб, яка звертає увагу на сучасні підходи ЄС до запобігання незаконній, зокрема, трудовій міграції та ролі кримінального законодавства у цьому процесі. У дослідженні підкреслюється, що ефективність такої протидії залежить не лише від покарання за відповідні правопорушення, але й від загальної стратегії координації міждержавних зусиль у межах ЄС [121]. У цьому контексті заслуговує на увагу також філософсько-правовий підхід до проблеми, представлений у навчальному посібнику за ред. Н. І. Бровка та А. С. Даниленка, де розглядається взаємозв'язок між правовими механізмами протидії нелегальній міграції та цінностями громадянського суспільства, включно з акцентом на превентивні функції освіти, формування

правосвідомості та відповідальності державних інституцій перед суспільством [113].

Слід підкреслити, що запропоноване визначення міграційної кризи дозволяє не лише фіксувати ситуацію крайнього напруження у системі захисту переміщених осіб, але й виступає аналітичним інструментом для формування проактивної політики у сфері розробки нових механізмів захисту прав біженців, як інституційних, так і нормативних. Такий підхід орієнтує на раннє виявлення кризових ознак, попередження колапсу процедурного механізму, адаптацію законодавства до нових викликів та активізацію регіонального і міжнародного партнерства.

РОЗДІЛ 3. ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ МЕХАНІЗМІВ ЗАХИСТУ ПРАВ БІЖЕНЦІВ В НАЦІОНАЛЬНИХ ЗАКОНОДАВСТВАХ ДЕРЖАВ В УМОВАХ МІГРАЦІЙНОЇ КРИЗИ

3.1. Порівняльна характеристика національних нормативних та інституційних механізмів захисту прав біженців

У сучасному контексті глобалізації та міграційних криз питання захисту прав біженців набуває особливої актуальності як на міжнародному, так і на національному рівнях. Розгляд цієї проблематики в рамках міжнародного правового дискурсу вимагає детального аналізу національних законодавчих актів та інституційних структур, які забезпечують ефективну імплементацію міжнародних стандартів та норм у сфері захисту прав біженців та шукачів притулку.

О. А. Малиновська у праці «Міграційна політика: глобальний контекст та українські реалії» зазначає, що «упродовж останніх десятиліть було вироблено численні міжнародно-правові інструменти регулювання міждержавних міграційних переміщень. У них закладено загальновизнані стандарти поведінки з мігрантами, захисту їхніх прав, які наразі є обов'язковими для країн світу, імплементованими до законодавства більшості з них, слугують орієнтирами для вироблення національної міграційної політики» [59, с. 17]. Цей висновок підкреслює ключову роль міжнародних норм у формуванні внутрішньої нормативної бази держав щодо захисту мігрантів, у тому числі осіб, які потребують міжнародного захисту.

Національні законодавчі механізми, з одного боку, виступають важливим елементом правової системи держави, спрямованим на адаптацію та інтеграцію норм міжнародного права у внутрішньодержавне законодавство. Водночас, інституційні механізми виконують роль практичного інструменту реалізації цих норм, забезпечуючи доступ до процедур притулку, гарантій забезпечення принципу невислання та інших основних прав біженців.

Як слушно зазначає Т. В. Дракохруст, «міграційні процеси є результатом взаємодії різноманітних причин і факторів, які характеризуються великою складністю та різноманітністю. Серед них можна виділити фактори, пов'язані з економічною ситуацією в країнах-донорах міграційних процесів, такі як бідність, перенаселення, безробіття, конфлікти та загроза тероризму. З іншого боку, країни з високим рівнем життя та потребою в робочій силі, а також інформаційна глобалізація та розвиток транспортної інфраструктури, також впливають на зростання міграційних процесів» [32, с. 653].

Т. Букіна і Н. Зленко вважають, що «надання притулку великій кількості біженців є проблемою для країн, що приймають біженців, напружуючи державні бюджети та системи надання соціальних послуг. Тривала міграційна криза може призвести до соціальної напруги та політичного розколу в цих країнах. Системи охорони здоров'я, освіти та соціального захисту в деяких країнах, що приймають біженців, уже відчувають труднощі з наданням послуг у віддалених районах і доступом до найбільш уразливих груп біженців. За цих обставин необхідна постійна підтримка як біженцям, так і громадам, які їх приймають, щоб уникнути надмірного навантаження на служби громади» [4, с. 198].

Міжнародний збройний конфлікт між російською федерацією та Україною, що триває з 2014 року [17] та загострився з початком збройної агресії 24 лютого 2022 року, спричинив одну з наймасштабніших міграційних криз у Європі з часів Другої світової війни. Мільйони людей були змушені залишити свої домівки внаслідок збройного насильства, руйнування інфраструктури та загроз життю. За даними Управління Верховного комісара ООН у справах біженців, з території України перемістилося понад 6 мільйонів осіб, шукаючи захисту як у межах країни, так і за її межами [189]. Тут особливої актуальності набуває забезпечення права та свобод біженців та інших категорій вимушених переселенців як базових компонентів їхнього гідного існування, що прямо пов'язане з реалізацією міжнародно-правових стандартів у сфері захисту прав людини [27].

У цьому контексті особлива увага приділяється питанням гармонізації національних правових норм із загальновизнаними міжнародними стандартами,

зокрема з положеннями Конвенції про статус біженців 1951 року, Протоколу 1967 року, положеннями Дублінського регламенту, регіональними конвенціями, а також іншими документами, що містять відповідні норми. Аналізуючи дані механізми, необхідно враховувати як позитивну динаміку інтеграції міжнародних норм у національне законодавство, так і наявність структурних та процедурних викликів, що можуть впливати на ефективність захисту прав осіб, які шукають притулок.

Сучасна практика державного реагування на міграційні виклики демонструє низку цікавих прикладів впровадження міжнародних норм щодо підтримки біженців, зокрема в державах Північної Америки [31] та Європейського Союзу [60], де застосовуються різні моделі прийому, інтеграції та правового захисту.

Одним із прикладів ефективного функціонування національних механізмів захисту прав біженців є правова та інституційна система Федеративної Республіки Німеччина. Центральну роль у цій системі відіграє Федеральне відомство з питань міграції та біженців, яке уповноважене здійснювати розгляд заяв про надання притулку відповідно до положень Конвенції про статус біженців 1951 року, Протоколу 1967 року, а також нормативно-правових актів Європейського Союзу. Процедура надання притулку в Федеративній Республіці Німеччина передбачає проведення особистої співбесіди із заявником, юридичну оцінку обґрунтованості обставин звернення та ухвалення рішення в межах визначених строків. Заявникам гарантується право на судове оскарження у разі відмови у наданні статусу біженця, що відповідає принципам доступу до правосуддя. На період розгляду справи держава забезпечує базовий соціальний захист, включаючи тимчасове житло, медичну допомогу, а також можливість доступу до освіти і професійного навчання. Після визнання статусу біженця особи мають право брати участь у державних програмах інтеграції, таких як курси вивчення німецької мови та заходи, спрямовані на соціальну адаптацію, що сприяє їх включенню до суспільного життя приймаючої держави [136]. Така модель демонструє комплексний підхід до реалізації міжнародних стандартів захисту біженців на національному рівні.

У зв'язку з новими викликами, зокрема масовими напливами вимушених мігрантів внаслідок збройної агресії РФ та міжнародного збройного конфлікту між РФ та Україною та, відповідно, міграційною кризою в Україні, яка стала наслідком цього, держави Європейського Союзу зіштовхнулися з необхідністю оперативного реагування на ситуації, коли класичні механізми визнання статусу біженця виявилися недостатньо гнучкими та ефективними. У цьому контексті, поряд із застосуванням традиційної процедури надання статусу біженця, країни ЄС запровадили інструмент тимчасового захисту, який дозволяє забезпечити базовий рівень забезпечення прав і свобод великій кількості осіб у стислі строки, без проведення індивідуального розгляду кожної заяви. Такий підхід був закріплений, зокрема, у Директиві Ради ЄС 2001/55/ЄС та довів свою актуальність під час масового переміщення осіб із зон воєнних дій, зокрема у зв'язку з агресією проти України. Крім цього, практика останніх років засвідчила необхідність гнучкого та адаптивного підходу до реалізації міжнародно-правових зобов'язань у сфері захисту біженців в межах ЄС. Зокрема, наприклад, пандемія COVID-19 продемонструвала потребу в оперативному коригуванні міграційного регулювання в умовах надзвичайних ситуацій. Аналізуючи роботу Т. Кортукової, М. Деї та А. Благодарного, які розглядають тимчасове обмеження процедур надання притулку й посилення прикордонного контролю, можна зробити висновок, що вони створили нові виклики для дотримання принципу невислання та реалізації гарантій міжнародного захисту, що зумовило необхідність переосмислення співвідношення між вимогами публічної безпеки та гуманітарними стандартами [146].

Д. Косар зазначає, що «маючи статус тимчасового захисту, можна безперешкодно повернутися до країни громадянства. На відміну від статусу біженця, адже в період до 6 місяців, доки особа очікує на рішення уповноваженого органу щодо надання статусу біженця, їй заборонено перетинати кордон країни перебування. При цьому особа зобов'язана здати свій паспорт відповідним установам, доки не отримає рішення щодо статусу біженця. У такому випадку повернутися до країни громадянства можна буде лише після отримання статусу біженця та за умови, що підстави для надання такого статусу відпали. Тимчасовий

захист дає українцям практично ті ж права, які мають громадяни країни перебування в ЄС, і можливість повернутися додому, як тільки це стане безпечно» [53].

Тимчасовий захист не означає, що особа отримує притулок автоматично (статус біженця/додаткового захисту) в країні ЄС. Але особи, котрі прибувають з України та отримали статус тимчасового захисту, можуть подати заяви про надання притулку (міжнародного захисту) в будь-який час перебування. Процедура розгляду заяви про міжнародний захист (статус біженця) буде складнішою через поточні обставини, міститиме більше процесуальних кроків і, отже, займатиме набагато більше часу. Якщо після розгляду клопотання про міжнародний захист особі, яка також має право на тимчасовий захист, притулок не надається, ця особа продовжує користуватися тимчасовим захистом до закінчення його строку дії [53].

У польському правопорядку тимчасовий захист реалізовано шляхом прийняття спеціального закону про допомогу громадянам України, який передбачає комплекс гарантій, зокрема право на законне перебування, соціальний захист та доступ до базових послуг.

Як зазначає М. Курас, «відповіді на питання стосовно того, на кого поширюється вищезгаданий спеціальний закон регулюються ч. 1 ст. 1 Закону, згідно з якою «Закон встановлює спеціальні правила легалізації перебування громадян України, які прибули на територію Республіки Польща безпосередньо з території України у зв'язку з воєнними діями, які ведуться на території Республіки Польща. цієї держави, та громадян України, які мають Карту поляка, які разом із найближчими родичами внаслідок військових дій потрапили на територію Республіки Польща.» На практиці це означає, що т. зв. «спеціальний акт» адресований тим громадянам України, які безпосередньо перетнули польсько-український кордон» [55].

Натомість, у контексті міграційного права Республіки Польща доцільно провести коротке порівняння між процедурою набуття статусу біженця та механізмом тимчасового захисту, що є двома самостійними інститутами

міжнародного захисту, регламентованими окремими нормативно-правовими актами.

Процедура отримання статусу біженця, як наголошує М. Курас, «є індивідуалізованою, формалізованою та координується Управлінням у справах іноземців (*Urząd do Spraw Cudzoziemców*). Вона вимагає подання особою заяви про надання міжнародного захисту, яка підлягає ретельному аналізу щодо наявності підстав для визнання особи біженцем відповідно до положень Закону від 13 червня 2003 року про надання захисту іноземцям на території Республіки Польща. Протягом розгляду справи заявник має право на проживання, харчування, базову медичну допомогу, курси польської мови, однак обмежений у доступі до ринку праці протягом перших шести місяців з моменту подання заяви» [55].

Механізм тимчасового захисту, запроваджений у відповідь на масовий наплив осіб, які змушені залишити країну походження, є радикально відмінним за своєю природою. Його правове підґрунтя в Республіці Польща становить, як вже зазначалось, Закон від 12 березня 2022 року про допомогу громадянам України у зв'язку зі збройним конфліктом на території цієї держави, що імплементує положення Директиви Ради ЄС 2001/55/ЄС [15]. Цей механізм не передбачає індивідуального встановлення факту переслідування, натомість базується на принципі групової потреби у захисті. Особи, які отримують тимчасовий захист, мають негайний доступ до легального проживання, працевлаштування, охорони здоров'я, освіти та соціальних послуг без проходження складної процедури з надання статусу біженця [14].

Серед позитивних рис Закону від 12 березня 2022 року слід відзначити його швидке прийняття у відповідь на гуманітарну кризу, що дозволило врегулювати легальне перебування значної кількості громадян України в Республіці Польща у надзвичайних обставинах. Закон чітко визначає, що особи, які прибули з України після 24 лютого 2022 року, мають право на легальне перебування протягом 18 місяців без потреби проходити звичайні імміграційні процедури. Він також охоплює широке коло осіб, включаючи подружжя громадян України, незалежно від громадянства [43].

Надання тимчасового захисту в Республіці Польща передбачає доступ до широкого спектру прав та гарантій. До них належать: право на проживання, медичне обслуговування, освіту, соціальну допомогу, доступ до ринку праці без обов'язкового отримання дозволу, а також участь у програмах інтеграції [43].

Водночас, як і в інших державах ЄС, механізм тимчасового захисту в Республіці Польща має власну національну специфіку. Це проявляється як у процедурних аспектах (терміни, умови реєстрації, взаємодія з місцевими органами), так і в практичній реалізації прав – обсягах соціальних гарантій, механізмах медичного страхування, освітніх та інтеграційних програмах. Така національна варіативність, з одного боку, забезпечує гнучкість у реалізації загальноєвропейських підходів, а з іншого – потребує постійного моніторингу та уніфікації для дотримання принципу рівного ставлення до осіб, які користуються тимчасовим захистом у межах ЄС.

Втім, серед недоліків варто звернути увагу на тимчасовий характер більшості положень закону, що не гарантує довготривалої стабільності для біженців. Крім того, хоча закон формально забезпечує рівний доступ до певних соціальних благ, його реалізація значною мірою залежить від адміністративних спроможностей воєводств та органів місцевого самоврядування, що може призводити до нерівномірності застосування положень. Водночас закон не встановлює чіткої процедури перетворення тимчасового захисту на постійний статус, що залишає невизначеність щодо правового становища осіб після завершення періоду легального перебування [43].

Загалом, закон є зразком швидкого нормативного реагування на кризову ситуацію та демонструє високий рівень солідарності Республіки Польща з громадянами України, хоча його ефективність у середньо- та довгостроковій перспективі залежить від подальших політичних рішень і імплементаційної практики.

Отже, попри спільну мету – забезпечення міжнародного захисту особам, які залишили країну з міркувань безпеки, – ці два механізми суттєво різняться за процедурною природою, підставами застосування, рівнем прав та гарантій, а також

строками реалізації. Механізм тимчасового захисту зорієнтований на оперативну, гуманітарну реакцію, тоді як статус біженця передбачає детальний індивідуальний аналіз і довготривалу правову перспективу для осіб, які відповідають критеріям, визначеним міжнародними конвенціями.

У 2025 році перед державами-членами Європейського Союзу та українськими громадянами, які перебувають під тимчасовим захистом, постали нові юридичні та політичні виклики, пов'язані з потенційним завершенням дії відповідного механізму, передбаченого Директивою Ради 2001/55/ЄС. Хоча у жовтні 2023 року Європейська Комісія офіційно продовжила дію тимчасового захисту для громадян України до 4 березня 2026 року, зміна обставин, зокрема ймовірне припинення активної фази збройного конфлікту, ініціювала дискусію щодо правового статусу українців після завершення зазначеного строку [109].

На тлі правової невизначеності окремі держави ЄС почали розробляти власні механізми адаптації або заміни тимчасового захисту іншими формами правового статусу. Так, зокрема, Республіка Польща опрацьовує можливість трансформації тимчасового захисту у національний дозвіл на тимчасове проживання строком на три роки для осіб, які безперервно перебувають на території країни протягом тривалого часу. Такий підхід, відповідно до статті, опублікованій на платформі *Visit Ukraine*, має на меті забезпечити правову визначеність, стабільність і сприяння інтеграції українських громадян у приймаюче суспільство [109].

Поряд з цим, держави-члени ЄС обговорюють і альтернативні сценарії: запровадження програм добровільного повернення для осіб, які висловлять бажання повернутися до України, а також адаптацію національного міграційного законодавства з метою розширення доступу українців до довгострокових дозволів на проживання, роботи чи навчання. Однак, на рівні Європейського Союзу досі відсутній єдиний стратегічний підхід щодо врегулювання правового становища осіб, які користуються тимчасовим захистом, що актуалізує питання необхідності вироблення узгодженої політики на посткризовий період [109]. У цьому контексті важливо враховувати міжнародний досвід, що засвідчує: повернення біженців не є лінійним процесом, а часто супроводжується глибокими соціальними, правовими

та політичними викликами. Як підкреслюють А. Макдональд та Г. Портер, траєкторії вимушеного переміщення мають складну динаміку, і сам факт повернення не гарантує автоматичної реінтеграції чи відновлення довіри до державних інституцій [132]. Саме тому політики повернення мають формуватися з урахуванням локального контексту, індивідуального досвіду біженців і необхідності довгострокової підтримки.

Важливим аспектом є розгляд функціональної взаємодії між законодавчими ініціативами та діяльністю відповідних державних органів, зокрема спеціалізованих агентств та служб, що мають на меті забезпечення реалізації правових гарантій для біженців. В цьому плані аналізу підлягає не лише нормативно-правова база, але й практичні механізми її імплементації, що мають вирішальне значення для підтримання верховенства права в сфері міграційної політики.

Таким чином, подальший розгляд національних законодавчих та інституційних механізмів захисту прав біженців вимагає комплексного підходу, що об'єднує як теоретичний аналіз нормативно-правових актів, так і практичне дослідження ефективності їх застосування в контексті сучасних міжнародних стандартів та вимог.

Звертаючись до позитивного досвіду інших країн стосовно запровадження національних програм, які були направлені на захист прав біженців та шукачів притулку, не можна не наголосити на досвіді США. Програма *U4U* була ініційована адміністрацією президента Д. Байдена у квітні 2022 року як відповідь на гуманітарну кризу, спричинену вторгненням російської федерації в Україну. Метою програми було надання українським громадянам та їхнім найближчим родичам можливості тимчасового перебування у Сполучених Штатах Америки на період до двох років через механізм гуманітарного пароллю. Ключовою вимогою для участі було наявність фінансового спонсора в США, який зобов'язувався підтримувати заявника протягом усього періоду перебування [194].

Процедура подання заявки передбачала, що спонсор заповнює форму I-134A, «Декларація про фінансову підтримку», яка потім розглядалася Службою

громадянства та імміграції США (USCIS) [94]. Після схвалення спонсора, український бенефіціар мав створити обліковий запис на порталі *myUSCIS*, надати необхідну біографічну інформацію, підтвердити проходження обов'язкових щеплень та пройти перевірки безпеки. У разі успішного завершення цих етапів, бенефіціар отримував дозвіл на подорож до США для подальшого розгляду питання про надання пароллю на пункті в'їзду [194].

Станом на вересень 2023 року, за даними Міністерства внутрішньої безпеки США, понад 158 000 осіб прибули до США за програмою *U4U* [196]. Однак, у січні 2025 року адміністрація президента Дональда Трампа призупинила прийом нових заявок за цією програмою, посиляючись на необхідність перегляду політики гуманітарного пароллю. Це рішення викликало занепокоєння серед українських біженців, які вже перебували в США, оскільки багато з них стикнулися з невизначеністю щодо свого майбутнього статусу та можливістю депортації [190].

У відповідь на ці події, Міністерство внутрішньої безпеки США оголосило про можливість повторного подання заяви на продовження пароллю для тих українських громадян та їхніх найближчих родичів, які вже перебувають у США. Процедура передбачає подання форми I-131, «Заява на отримання проїзного документа», разом із супровідними документами та сплатою відповідних зборів [175].

Незважаючи на ці виклики, програма «*Uniting for Ukraine*» залишається важливим інструментом підтримки українських громадян, які шукають тимчасового притулку в США [18]. Подальший розвиток ситуації залежатиме від політичних рішень та змін у міграційній політиці США.

Програма «*Uniting for Ukraine*» є прикладом гнучкого та цільового підходу до реалізації механізмів гуманітарного захисту у межах національного законодавства імміграційної системи США. Вона поєднує елементи державної політики, що базуються на принципах гуманності, із прагматичним адмініструванням процесів допуску до країни на основі попередньої перевірки безпеки, фінансових гарантій та добровільної спонсорської участі американських громадян і резидентів. Такий підхід дозволив не лише забезпечити оперативне

реагування на масовий гуманітарний виклик, але й уникнути перевантаження класичних процедур надання притулку, які в США залишаються довготривалими та складними.

З правової точки зору, використання механізму гуманітарного пароллю є виразом дискреційної компетенції виконавчої влади у сфері імміграції, передбаченої розділом INA § 212(d)(5)(A), 8 U.S.C. § 1182(d)(5)(A) Закону про імміграцію та громадянство США. Це положення дозволяє міністру внутрішньої безпеки за виняткових обставин допускати іноземців на територію країни з гуманітарних або суспільно значущих причин, навіть у разі відсутності законної візи або статусу [160]. Водночас, такий підхід має тимчасовий характер і не надає автоматичного шляху до постійного проживання чи натуралізації, що породжує низку правових і соціальних викликів для осіб, які прибули за програмою U4U.

Призупинення прийому нових заяв у січні 2025 року вказує на вразливість гуманітарних програм до політичної кон'юнктури та зміни адміністративного курсу. Відсутність чітких гарантій пролонгації статусу або альтернативних шляхів легалізації ставить під сумнів стабільність захисту прав біженців та шукачів притулку у довгостроковій перспективі. Такий підхід, хоча і відповідає принципу національного суверенітету, може вступати в колізію з міжнародними зобов'язаннями США щодо забезпечення ефективного захисту осіб, що потребують міжнародної допомоги, а також підривати принцип правової визначеності у міжнародному праві.

У цьому контексті особливу увагу привертає проблема правового вакууму, в якому можуть опинитися учасники програми «*Uniting for Ukraine*» після завершення терміну дії гуманітарного пароллю. Відсутність структурованого механізму переходу до довгострокових форм легалізації, таких як надання статусу тимчасового захисту, або можливість подання заяви на притулок без додаткових обмежень, створює ситуацію правової невизначеності, що не узгоджується з принципом поваги до людської гідності та вимогами статті 13 Загальної декларації прав людини. Біженці, які перебувають на території США за гуманітарним

паролем, фактично позбавлені передбачуваних перспектив легального інтегрування та захищеного правового становища.

Крім того, сама структура програми, що базується на приватному спонсорстві, передбачає делегування частини відповідальності за інтеграцію мігрантів неурядовим суб'єктам – фізичним особам, волонтерам і громадським організаціям. Хоча така модель дозволяє оперативно реагувати на кризу та мобілізувати ресурси громади, вона не може замінити державних гарантій у сфері доступу до житла, охорони здоров'я, освіти та працевлаштування. У випадку ослаблення або припинення підтримки з боку спонсора, учасники програми можуть опинитися в становищі соціально незахищених осіб без ефективного доступу до базових послуг. Це знову ж таки піднімає питання про необхідність системного інституційного супроводу гуманітарних програм.

Із точки зору міжнародного права, такі підходи потребують критичного переосмислення у світлі зобов'язань США за Конвенцією 1951 року та Протоколом 1967 року, а також у межах звичаєвого права щодо захисту осіб, які шукають притулку. Встановлення тимчасових, обмежених у правах форм захисту без чіткої перспективи на тривале проживання або набуття стабільного статусу не відповідає принципу ефективного захисту, якого вимагає міжнародна практика. У цьому контексті США як держава з розвиненою демократичною системою повинні прагнути до забезпечення не лише формального доступу до території, а й реального, стійкого механізму правового включення осіб, які прибули з гуманітарних міркувань.

Хоча програма «*Uniting for Ukraine*» становить значний крок уперед у пошуку альтернативних рішень у сфері гуманітарного захисту, вона не повинна розглядатися як повноцінна заміна процедур надання притулку чи системного переселення. Її ефективність повинна оцінюватися не лише за кількісними показниками допуску осіб, а й за здатністю забезпечити стабільність, правову визначеність та дотримання фундаментальних прав кожного учасника програми у довгостроковій перспективі. У цьому полягає справжня відповідальність

демократичної держави, що претендує на лідерство у глобальній системі захисту прав людини.

Окремої уваги в контексті міжнародно-правового аналізу потребує ситуація у Сполучених Штатах Америки з біженцями та мігрантами, що прибувають із Мексики та країн Центральної Америки. Цей регіон протягом останніх десятиліть характеризується значним рівнем насильства, організованої злочинності, політичної нестабільності та економічної маргіналізації, що змушує десятки тисяч людей щороку намагатися перетнути американський кордон у пошуках притулку. США опинилися перед складним завданням – поєднати суверенне право на контроль над кордонами із дотриманням міжнародних зобов'язань щодо захисту прав біженців, передусім згідно з Конвенцією 1951 року та Протоколом 1967 року, до яких Сполучені Штати приєдналися.

Ключовою проблемою є обмежений доступ до процедур надання притулку, зокрема через політику обмеження на подачу заяв, використання програми *Remain in Mexico* (офіційно – *Migrant Protection Protocols*), а також систематичне застосування імміграційного затримання. Така практика вже неодноразово піддавалася критиці з боку міжнародних організацій, правозахисників та незалежних експертів. Багато заявників змушені чекати місяцями в небезпечних прикордонних містах Мексики без доступу до адекватних умов проживання, юридичної допомоги та медичної підтримки, що становить серйозну загрозу для реалізації принципу невислання.

Програма *Remain in Mexico* була відновлена адміністрацією США у 2025 році після обрання Дональда Трампа Президентом, що викликало занепокоєння серед правозахисних організацій. Зокрема, Комітет США у справах біженців та іммігрантів (далі – *USCRI*) засудив відновлення цієї політики, зазначаючи, що вона піддає шукачів притулку небезпеці, бездомності та експлуатації в Мексиці. Організація наголосила, що така практика суперечить зобов'язанням США щодо захисту прав людини та міжнародного права [197].

Офіційний сайт *USCRI* зазначає, що спираючись на виконавчий наказ, виданий 20 січня, адміністрація оголосила 21 січня, що негайно перезапустить

протоколи захисту мігрантів (далі – *MPP*). Спочатку виконавчий наказ не вказував часові рамки, коли *MPP* буде відновлено, і вказував, що він набуде чинності «як тільки стане можливим». За даними Міністерства внутрішньої безпеки США, тепер умови на кордоні дозволяють негайно запровадити *MPP* [197].

Згідно з попередніми ітераціями політики, понад 75 000 мігрантів було відправлено назад до Мексики, де вони зіткнулися з насильством, небезпечними умовами, бездомністю та вимаганням [197].

Також, за даними сайту, Е. Негаш, президент і генеральний директор *USCRI* зазначив, що «ця політика розглядалася як пляма на американській імміграційній системі, коли вона була введена в дію, і вона залишається такою й сьогодні» [197].

Додаткове занепокоєння викликає доля неповнолітніх мігрантів, які прибувають без супроводу або з родинами. Суди неодноразово визнавали незаконною практику розділення дітей з батьками, а органи ЄС і МКПЛ публікували доповіді з критикою таких дій як таких, що порушують права дитини відповідно до Конвенції ООН про права дитини (незважаючи на те, що США її формально не ратифікували). Відсутність ефективної системи опіки, психологічної допомоги та захисту неповнолітніх мігрантів вказує на потребу ґрунтовної реформи процедур притулку, орієнтованих на вразливі групи.

Так, у 2018 році федеральний суддя США видав судові рішення, що забороняє розділення дітей від батьків на кордоні США та Мексики. Це рішення було частиною справи «*Ms. L v. ICE*». Кейс *Ms. L v. ICE* – це колективний позов, поданий у 2018 році Американським союзом громадянських свобод проти Імміграційної та митної служби США, що оскаржував політику розділення сімей на кордоні США та Мексики. Позов стосувався практики розділення дітей від їхніх батьків або законних опікунів під час імміграційного затримання, що призвело до серйозних порушень прав людини та викликало широке громадське обурення [167].

Угода про врегулювання в справі *Ms. L v. ICE*, затверджена 1 грудня 2023 року, є ключовим документом, що визначає зобов'язання уряду США щодо виправлення наслідків політики розділення сімей на кордоні з Мексикою, яка проводилася з 2017 до 2021 року. Ця угода має значний вплив на захист прав

мігрантів і встановлює стандарти для майбутніх дій уряду в цій сфері. Угода охоплює батьків, законних опікунів та їхніх дітей, які були розділені на кордоні США та Мексики між 20 січня 2017 року та 20 січня 2021 року. Вона також включає певні категорії дітей, розділених після цієї дати, за умови, що розділення не було зумовлене кримінальними обставинами або іншими винятками, зазначеними в угоді. Також вона передбачає створення та підтримку Міжвідомчої робочої групи з возз'єднання сімей, яка відповідатиме за ідентифікацію та возз'єднання розділених сімей. Уряд зобов'язується фінансувати процес повернення членів сімей до США та надавати їм підтримку, включаючи юридичну допомогу, медичні послуги та житло. Угода також встановлює, що протягом восьми років з дати її набрання чинності уряд США не має права проводити політику розділення сімей з метою стримування міграції. Будь-яке розділення можливе лише в обмежених випадках, таких як загроза безпеці дитини [166].

З юридичної точки зору, ситуація на південному кордоні США демонструє проблему дефіциту процесуальних гарантій. Прискорені процедури, які часто використовуються для депортації, позбавляють заявників права на ефективний розгляд справи, правову допомогу та апеляцію. Така практика прямо суперечить статті 33 Конвенції 1951 року, а також прецедентній практиці Комітету ООН з прав людини, який неодноразово закликав до впровадження мінімальних гарантій для шукачів притулку в усіх юрисдикціях. Ситуація з шукачами притулку з Мексики у США вимагає перегляду політики з урахуванням міжнародно-правових стандартів, особливо щодо доступу до процедур, заборони дискримінації, забезпечення гуманного ставлення та надання правового захисту вразливим категоріям осіб. Необхідне реформування системи повинно передбачати перехід від виключно адміністративно-оборонного підходу до забезпечення доступу до права на притулок як базового елементу дотримання прав людини. У цьому контексті США у подальшому мають потенціал стати взірцем держави, що в умовах значного міграційного тиску зуміла збалансувати принципи суверенітету та гуманності.

3.2. Імплементація міжнародно-правових механізмів захисту біженців в національному законодавстві України

У контексті глобального посилення міграційних процесів та виникнення міграційних криз національні правові системи, зокрема й українська, дедалі частіше стикаються з викликами щодо ефективного забезпечення прав біженців та шукачів притулку. Це описано в працях багатьох вчених, зокрема О. Г. Бабенка [2], М. А. Баламуш [3], О. О. Воронятнікова [9], Т. В. Дракохруст [33-37], А. Ю. Ковальчук [46], С. Б. Чеховича [120], А. І. Супруновського [103], С. Мосьондз [74], Т. О. Кортукової [50-52], Ю. Б. Курилюка [56] та ін.

Як зазначала Т. В. Дракохруст, «українська міграційна політика має фрагментарний характер: низка суттєвих елементів міграційної політики або нерозвинені, або взагалі відсутні в практиці. Вона не досить відображає регіональний контекст і не використовує достатньою мірою можливості співпраці із зарубіжними партнерами, насамперед ЄС, з метою підвищення стандартів міграційної політики загалом та запозичення сучасних технологій» [36, с. 128].

У своїй дисертаційній роботі Я. О. Грабова системно досліджує питання регулювання права на притулок в Україні, розглядаючи його як «елемент гарантій захисту прав людини в контексті міжнародних зобов'язань держави. Авторка акцентує увагу на поступовій еволюції українського законодавства у сфері надання притулку, починаючи з прийняття Конституції України 1996 року та закінчуючи Законом України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» 2011 року [11].

Від моменту здобуття незалежності Україна поступово формувала власну нормативно-правову базу у сфері міграції, адаптуючи її до потреб внутрішньої державної політики та міжнародних зобов'язань. Конституція України закріплює фундаментальні права людини, серед яких, наприклад, право на свободу пересування та вибір місця проживання (статті 33 і 26), що стало засадничим орієнтиром для подальшого законодавчого розвитку у цій сфері [48]. Було прийнято низку законів і підзаконних актів, що регулюють різні аспекти

міграційної діяльності, зокрема переміщення, реєстрацію, статус іноземців, біженців та осіб без громадянства. Серед них варто відзначити Закони України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні» [88], «Про імміграцію» [85], «Про Державну прикордонну службу України» [84], а також підзаконні нормативні акти, як-от Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про посвідчення біженця» [86], Розпорядження Кабінету Міністрів України «План заходів щодо забезпечення реінтеграції в суспільство трудових мігрантів і членів їхніх сімей» [93]. У межах діяльності Верховної Ради України також активно розроблялися законопроекти, спрямовані на врегулювання притулку та забезпечення правового статусу переміщених осіб, зокрема, проект Закону України «Про порядок надання притулку в Україні іноземцям та особам без громадянства» від 29 листопада 2001 року [87]. На сьогодні особливої актуальності набуває завдання імплементації міжнародних стандартів захисту прав мігрантів і біженців у національне законодавство, що дозволить забезпечити належний рівень гуманітарного реагування відповідно до європейських і глобальних підходів.

Крім цього, в Україні важливу роль у реалізації механізмів міжнародного захисту відіграють недержавні правозахисні організації, які забезпечують моніторинг порушень, правову допомогу, супровід процедур притулку та адвокацію системних змін. Досвід діяльності таких організацій, як Благодійний фонд «Право на захист», засвідчує, що у багатьох випадках саме вони забезпечують доступ до ефективного захисту прав мігрантів і біженців. Згідно з аналітичним звітом, розміщеним на офіційній сторінці Української Гельсінської спілки з прав людини та підготовленим спільно з Фондом у партнерстві з *Hebrew Immigrant Aid Society*, низка проблем залишається системною – зокрема, щодо доступу до процедур, строків розгляду, умов перебування та імплементації рішень судів у справах про надання статусу. Водночас громадянське суспільство в Україні традиційно активно включалося у вирішення проблем вимушених переселенців, особливо в умовах збройного конфлікту. Йдеться не лише про надання правової підтримки, а й про безпосередню допомогу на місцях. Показовим прикладом є діяльність Благодійної організації БФ «ВШ – Другий Фронт» (відповідно до

офіційних реєстраційних даних, організація зареєстрована як благодійна установа з 2022 року) [15], волонтери якої надавали гуманітарну допомогу, первинний супровід ВПО та брали участь у евакуаційних заходах вимушених переселенців на Херсонщині після підриву російськими військовими Каховської ГЕС, реагуючи на потреби постраждалих у складних умовах, а також під час російського наступу та наближення бойових дій до м. Покровськ на Донеччині. Допомога внутрішньо переміщеним особам у контексті збройного конфлікту з РФ є надзвичайно важливою, оскільки вона спрямована на забезпечення базових прав і потреб найбільш вразливих категорій населення, які постраждали від бойових дій та були змушені залишити свої домівки [24].

Україна, як держава-учасниця основоположних міжнародних актів у сфері прав людини та захисту прав біженців, у 2001 році ухвалила Закон України «Про біженців» [82], який надалі зазнав істотних змін, у тому числі шляхом втрати чинності та прийняття нового, вдосконаленого Закону України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» у 2011 році [83]. Зазначений закон на сьогоднішній день є ключовим інструментом у правовому регулюванні питань, пов'язаних із наданням притулку в Україні та забезпеченням правового статусу біженців, осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту. Прийняття зазначеного нормативно-правового акту було зумовлене як міжнародними зобов'язаннями України, зокрема в межах співпраці з УВКБ ООН, так і внутрішніми потребами у впорядкуванні процедур щодо надання притулку та захисту прав переміщених осіб. Закон встановлює визначення основних категорій осіб, які можуть претендувати на міжнародний захист, описує процедури подання заяв, розгляду клопотань, а також закріплює відповідні гарантії щодо захисту від вислання, доступу до правосуддя, медичної допомоги та освіти.

Ефективність та дієвість положень цього закону була неодноразово випробувана на практиці, зокрема в умовах масштабних міграційних хвиль, спричинених збройними конфліктами на Близькому Сході, а також після приходу до влади Талібану в Афганістані у 2021 році. У ці періоди до України зверталися громадяни Сирії, Іраку, Афганістану та інших держав із високим рівнем загроз для

життя та свободи, що виявило як сильні, так і слабкі сторони національного механізму надання притулку.

О. Індюхова у своїй статті для *Deutsche Welle* наголошує на «критичному становищі афганських мігрантів, які опинилися в Україні після приходу до влади Талібану в 2021 році. Голова афганської громади в Києві заявив про брак підтримки з боку держави, зокрема про відсутність адекватного житла, допомоги в пошуку роботи та мовних курсів. Багато афганців, за його словами, були змушені виживати без засобів до існування, що ще більше загостило їхню соціальну вразливість та ізоляцію» [44].

Особливо гострою проблемою, на яку звертає увагу стаття, є недостатній рівень уваги з боку українських органів влади та низька ефективність взаємодії з міжнародними організаціями. Представники громади зазначили, що афганські біженці часто залишалися поза увагою не лише державних структур, а й суспільства загалом, не маючи дієвих механізмів захисту своїх прав. Це створило ситуацію, у якій навіть ті, хто мав право на міжнародний захист, не могли реалізувати його належним чином через відсутність інституційної підтримки [44].

У контексті аналізу статті варто також згадати, що більшість афганців, які перебували в Україні на той час, не мали чіткого правового статусу, оскільки процедура його набуття є складною, тривалою та часто супроводжувалася відмовами без належного обґрунтування. Це позбавило людей доступу до базових соціальних послуг, охорони здоров'я та освіти. Матеріал О. Індюхової для *Deutsche Welle* таким чином яскраво ілюструє структурні прогалини в системі захисту біженців в Україні, зокрема на прикладі однієї з найвразливіших категорій станом на 2021 рік – афганських шукачів притулку внаслідок приходу до влади Талібану та міграційної кризи в Афганістані, що стала цьому причиною.

Широко розповсюдженою в інформаційному дискурсі є думка про те, що «процедура дійсно є досить тривалою і складною. Однак, вона чітко прописана в законодавстві. На сьогодні шукач захисту, який прибув на територію України, поки він знаходиться в процедурі, він має певні права. Вони відрізняються від тих прав, які б вже мав біженець. Шукач захисту може перебувати в пункті перебування

іноземців, у нас є такі пункти в державі, їх кілька – в Закарпатській, Одеській і Київській областях. В Київській області такий пункт знаходиться в Яготині. За офіційними даними, які надає Міграційна служба, може бути одночасно поміщено у цьому пункті близько 100 осіб. Також в таких пунктах можуть перебувати і особи, які вже визнані біженцями. Це – їх тимчасове місце проживання. Таким чином держава забезпечує перебування шукачів захисту та біженців на своїй території. Якщо особу вже визнано біженцем, то вона має майже такі ж права, як і громадянин України, за винятком, які визначені Конституцією – бути обраним на посади, де обов'язково громадянство України; участь в референдумах; нести службу у Збройних силах» [122].

З одного боку, закон «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» забезпечив базові гарантії недискримінаційного розгляду заяв та доступ до процедур міжнародного захисту, з іншого – на практиці, як зазначається вище, були зафіксовані випадки тривалого розгляду справ, недостатньої інформованості заявників про свої права, а також обмеженої інституційної спроможності Державної міграційної служби в умовах зростаючого навантаження. Зокрема, за результатами моніторингу правозахисних організацій, окремі заявники, в тому числі, афганці, очікували рішення щодо надання захисту роками, перебуваючи в правовій невизначеності. Згідно з офіційними даними за різні роки, територіальні органи і підрозділи Державної міграційної служби щороку виявляють сотні порушників міграційного законодавства, що свідчить про збереження високого рівня навантаження на службу та актуальність потреби у її реформуванні й цифровізації процедур. Тенденція зберігалася як до 2022 року, так зберігається і зараз [105].

Особливої актуальності набуло питання щодо доступу до додаткового та тимчасового захисту для осіб, які не підпадають під класичне визначення біженця відповідно до Конвенції про статус біженців 1951 року, але потребують міжнародного захисту через загрозу масового насильства, колапсу державності або відсутності можливості повернення до країни походження [184]. У зв'язку з цим, позитивним аспектом українського законодавства стало запровадження окремих

категорій захисту, що дають змогу враховувати сучасну специфіку міграційних процесів.

У Законі України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту», передбачено дві окремі категорії захисту для іноземців та осіб без громадянства: додатковий захист та тимчасовий захист. Кожна з цих категорій має свої особливості, визначені відповідними статтями закону [83].

Додатковий захист надається особам, які не можуть бути визнані біженцями, але потребують захисту через загрозу їхньому життю, безпеці чи свободі в країні походження. Відповідно до пункту 13 частини першої статті 1 Закону, це стосується осіб, які піддаються ризику смертної кари, тортур, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання, або загальнопоширеного насильства в ситуаціях збройного конфлікту чи систематичного порушення прав людини [83]. Процедура надання додаткового захисту передбачає індивідуальний розгляд заяви та оцінку обставин кожного конкретного випадку.

Тимчасовий захист є винятковим заходом, що застосовується у випадках масового напливу іноземців та осіб без громадянства, які змушені шукати притулку в Україні внаслідок зовнішньої агресії, іноземної окупації, громадянської війни, етнічних конфліктів, природних чи техногенних катастроф або інших подій, що порушують громадський порядок у країні походження. Відповідно до пункту 14 частини першої статті 1 Закону, тимчасовий захист надається на підставі рішення Кабінету Міністрів України та має обмежений строк дії, визначений у статті 18 Закону [83].

Згідно зі статтею 19 Закону, «особи, яким надано тимчасовий захист, мають право на тимчасове проживання на території України, працевлаштування, медичну допомогу та освіту. Однак обсяг цих прав може бути обмеженим порівняно з правами осіб, які отримали статус біженця або додатковий захист». Ст. 20 Закону детально визначає права осіб, яким надано тимчасовий захист, а ст. 21 – їхні обов'язки [83].

Важливо зазначити, що ст. 3 Закону забороняє вислання або примусове повернення біженця чи особи, яка потребує додаткового або тимчасового захисту,

до країни, де їхньому життю або свободі загрожує небезпека. Це положення відповідає міжнародним стандартам у сфері захисту прав біженців та осіб, які потребують міжнародного захисту [83].

Натомість статус біженця відрізняється як за підставами надання, так і за обсягом прав, які гарантуються особі. Відповідно до пункту 2 частини першої статті 1 Закону України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту», біженцем визнається особа, яка через обґрунтовані побоювання стати жертвою переслідування за ознаками раси, релігії, національності, громадянства (підданства), належності до певної соціальної групи чи політичних переконань перебуває за межами країни своєї громадянської належності та не може або не бажає скористатися захистом цієї країни. Цей статус передбачає більш тривалий і стабільний правовий режим перебування на території України, доступ до ширшого спектра прав, зокрема права на постійне проживання, можливість отримання громадянства, возз'єднання з родиною без додаткових умов, а також рівного доступу до соціальних, освітніх та медичних послуг [83]. Таким чином, хоча всі три форми захисту мають спільну мету – забезпечення безпеки осіб, що перебувають у вразливому становищі, статус біженця є найбільш повноцінною формою міжнародного захисту, закріпленою як у міжнародному праві, так і в національному законодавстві України.

Однак у цілому зазначені події продемонстрували потребу в подальшому удосконаленні національної системи захисту – зокрема, через створення ефективних процедур ідентифікації, посилення інституційної взаємодії між державними органами та міжнародними структурами, а також запровадження додаткових програм інтеграції для осіб, які отримали захист на території України.

Попри існування законодавчої бази, що загалом відповідає міжнародним стандартам, практика її реалізації свідчить про низку проблем. Серед основних – надмірна формалізація процедур, тривалі строки розгляду заяв, обмежений доступ до кваліфікованої правової допомоги, а також недосконалість механізмів оскарження рішень органів міграційної служби. Крім того, у контексті масового переміщення осіб, спричиненого як міжнародними конфліктами, так і внутрішніми

кризами, постає питання ефективності існуючих процедур щодо ідентифікації осіб, які потребують захисту, та запобігання можливого зловживанню статусом біженця.

Структура вищезазначеного закону відображає спробу інтеграції міжнародних стандартів у національне законодавство, зокрема положень Конвенції про статус біженців 1951 року та Протоколу 1967 року. Водночас, попри формальну відповідність основним міжнародним нормам, низка положень закону потребує сутнісного перегляду або вдосконалення з огляду на сучасні виклики та проблеми правозастосування.

Положення статті 1 містить базові визначення, які закладають правову основу для всього закону. Зокрема, надаються визначення понять «біженець», «особа, яка потребує додаткового захисту», «особа, яка потребує тимчасового захисту». Однак у частині визначення поняття «особа, яка потребує додаткового захисту», закон не містить чіткого переліку ризиків, що можуть становити небезпеку для особи, крім загальних формулювань щодо тортур, смертної кари чи жорстокого поводження. Це залишає широке поле для дискреції органів, що приймають рішення, та ускладнює доведення індивідуального ризику в умовах нестабільності в країні походження.

Відсутність уточнення таких обставин, як масове насильство, збройний конфлікт неміжнародного характеру, відсутність ефективної системи правосуддя в країні походження, етнічне або релігійне переслідування на побутовому рівні, становить значну прогалину, що створює ризик неоднорідного трактування на практиці. Це, своєю чергою, відкриває можливості для широкої дискреції посадових осіб Державної міграційної служби України, які, керуючись адміністративною доцільністю або неповнотою зібраних доказів, можуть неправомірно відмовляти в наданні захисту.

Для усунення цієї проблеми доцільним є внесення змін до статті 1 Закону, зокрема доповнення дефініції «особа, яка потребує додаткового захисту» орієнтовним переліком типових ризиків, які повинні враховуватись при оцінці індивідуальної ситуації заявника. Такий перелік може мати відкритий характер,

однак містити конкретизовані орієнтири для практики правозастосування. Зокрема, пропонується включити ознаки загальнопоширеного насильства, збройного конфлікту неміжнародного характеру, системного переслідування за гендерною ознакою, примусового вербування до збройних формувань, сексуального насильства, а також загрози життю у зв'язку з відсутністю доступу до базових соціальних послуг, включаючи медичну допомогу. Визначення таких обставин дозволить не лише посилити правові гарантії заявників, а й уніфікувати підходи до ухвалення рішень у сфері додаткового захисту.

Крім того, варто запровадити практичні керівні вказівки, які б регламентували підходи до тлумачення загроз у конкретних регіонах світу. Ці документи можуть ґрунтуватися на аналітичних звітах УВКБ ООН, *Human Rights Watch* та інших авторитетних організацій. Вони повинні бути обов'язковими до врахування при прийнятті рішень і оприлюднюватися для забезпечення правової визначеності та передбачуваності дій держави. Такий підхід дозволить не лише підвищити правову якість рішень, а й посилити захист основоположних прав осіб, які не підпадають під класичне визначення біженця, але об'єктивно потребують міжнародного захисту.

У статті 3 закріплено принцип невислання, відповідно до якого особа не може бути вислана до країни, де її життю або свободі загрожує небезпека [83]. Це положення є фундаментальним елементом міжнародного права про біженців. Разом із тим, на практиці реалізація цього принципу ускладнюється через відсутність процесуальних гарантій на етапі первинного затримання особи прикордонними та/або правоохоронними органами. Часто особа не має змоги негайно подати заяву про надання захисту, що створює ризики її фактичного повернення до країни походження ще до початку процедури розгляду заяви.

На практиці в Україні були зафіксовані випадки, коли принцип невислання порушувався через відсутність належних процесуальних гарантій на етапі первинного затримання осіб, які шукають захисту. Зокрема, у справі «М.С. проти Словаччини та України» (заява № 17189/11) Європейський суд з прав людини встановив, що українські органи влади не надали заявнику ефективної можливості

подати заяву про надання статусу біженця. Заявник, громадянин Афганістану, був затриманий українськими прикордонниками та, незважаючи на його наміри просити притулку, повернутий до країни, де йому загрожувало жорстоке поводження. Суд визнав, що такі дії порушили статтю 3 Європейської конвенції з прав людини, яка забороняє катування та нелюдське або таке, що принижує гідність, поводження чи покарання [100].

Ця справа дуже наочно демонструє одну з найгостріших проблем української практики у сфері захисту біженців – формальний характер дотримання міжнародних стандартів без реального забезпечення прав шукачів притулку на практиці. Хоча держава декларує прихильність до принципу невислання, відсутність належних процедурних гарантій на первинних етапах контакту мігрантів із правоохоронними органами фактично зводить ці зобов'язання нанівець. У випадку М.С. держава не просто не забезпечила доступ до процедури надання притулку, а й активно сприяла його висланню у ситуацію ризику заборонених форм поводження, що є грубим порушенням базових норм міжнародного права прав людини.

Тривожним є те, що проблема криється не лише у недосконалому правовому регулюванні, а й у системній відсутності практичних механізмів виявлення вразливих осіб та захисту їхніх прав на ранніх етапах міграційного контролю. Справа «М.С. проти Словаччини та України» виявила глибокий розрив між міжнародними зобов'язаннями України та реальними діями на рівні прикордонної практики. Це свідчить про нагальну потребу не просто удосконалювати закони, а й змінювати підходи до роботи відповідальних органів, запроваджуючи обов'язкове інформування шукачів притулку про їхні права та реальні механізми захисту від вислання.

Ст. 6 Закону України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» визначає органи, що здійснюють провадження у справах про надання захисту, – зокрема Державну міграційну службу України та її територіальні підрозділи [83]. Проблемним аспектом є відсутність незалежного органу оскарження рішень, що стосуються відмови в наданні статусу біженця.

Формально право на судові оскарження передбачено, проте ефективність такого механізму є обмеженою через складність процедур, тривалі строки розгляду справ та нестачу фахової правової допомоги для шукачів захисту.

Суд є передбаченим законом засобом оскарження рішень органів, в тому числі Державної міграційної служби України, щодо відмови у наданні статусу біженця або особи, яка потребує додаткового захисту. Про це свідчать положення ст. 25 Закону України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту», де прямо зазначено, що рішення, дії або бездіяльність органів державної влади можуть бути оскаржені до суду в порядку, встановленому законодавством [83].

Однак ключовим проблемним моментом залишається не сам факт наявності судового механізму, а його ефективність у контексті міграційного захисту. Насамперед варто враховувати, що особи, які звертаються за захистом, часто не володіють українською мовою, не мають доступу до безоплатної правової допомоги на етапі оскарження, перебувають у складному емоційному чи психологічному стані, не розуміють процедур або не мають можливості зібрати належні докази для захисту.

Крім того, у більшості випадків такі судові справи розглядаються за правилами адміністративного судочинства, і в умовах, коли така особа не має юридичної підтримки, це ставить його в нерівне процесуальне становище порівняно з державним органом.

Одним з яскравих, проте позитивних щодо шукачів притулку, прикладів є справа № 260/10649/23. У цій справі, розглянутій Закарпатським окружним адміністративним судом, громадянин Афганістану, який мав статус біженця в Україні, оскаржував рішення Центрального міжрегіонального управління Державної міграційної служби України про заборону в'їзду на територію України строком на три роки. Позивач стверджував, що довгий час законно проживав у Закарпатській області та мав посвідчення біженця, видане ДМС України. Однак у червні 2023 року, в процесі звернення до ДМС щодо продовження строку дії посвідчення біженця, йому повідомили про наявність заборони на в'їзд до України.

Ця заборона була ініційована Департаментом стратегічних розслідувань Національної поліції України, який вказав, що позивач становить загрозу національній безпеці або охороні громадського порядку [90].

Судове провадження тривало з моменту подання позову у 2023 році до винесення рішення 3 квітня 2024 року, тобто приблизно 10 місяців. Протягом цього періоду позивач перебував у стані правової невизначеності, без розуміння законності перебування на території України, що обмежувало його доступ до стабільного житла, роботи та медичних послуг. Цей випадок ілюструє, що процедура розгляду справи в суді може бути тривалою: остаточне рішення може бути винесене через декілька місяців або навіть років, упродовж яких особа перебуває у стані правової невизначеності, без доступу до стабільного житла, роботи чи медичних послуг.

Наявність формального права на судове оскарження не завжди означає ефективність цього інструменту. Вирішення проблеми потребує запровадження спеціалізованих процедур розгляду міграційних спорів, забезпечення гарантованої юридичної допомоги та суддівської спеціалізації в цій категорії справ. Також варто розглянути можливість створення квазісудового або незалежного апеляційного органу, який міг би переглядати рішення міграційної служби в досудовому порядку – за моделлю, що діє в низці європейських країн.

Так, наприклад, у Французькій Республіці та Королівстві Швеція діють спеціалізовані моделі апеляційного перегляду рішень щодо надання притулку, які можуть слугувати прикладом для вдосконалення української системи.

У Французькій Республіці функціонує *Cour nationale du droit d'asile* (далі – *CNDA*) – незалежний суд, який розглядає апеляції на рішення Французького управління у справах захисту біженців та апатридів. *CNDA* забезпечує спеціалізований розгляд справ з урахуванням геополітичного контексту та індивідуальних обставин заявника. Процедура передбачає усні слухання, участь адвокатів та перекладачів, а також обов'язкове мотивоване рішення. Термін розгляду апеляції становить до п'яти місяців, що дозволяє уникнути тривалого очікування рішення [201].

Функціонування *CNDA* є прикладом належної організації апеляційного механізму у справах про надання притулку. Наявність спеціалізованого незалежного судового органу дозволяє забезпечити розгляд справ із урахуванням не лише загальних правових стандартів, але й актуальної геополітичної ситуації та особистих обставин заявника. Важливим елементом гарантування справедливого процесу є право на усні слухання, обов'язкова присутність адвокатів та перекладачів, а також вимога ухвалення мотивованого рішення. Така структура сприяє посиленню довіри до процедур розгляду та забезпечує дотримання основоположних гарантій права на ефективний засіб правового захисту.

Особливо заслуговує на увагу встановлення чітких строків розгляду апеляцій – до п'яти місяців, що значно зменшує психологічне та правове навантаження на шукачів притулку. Обмеження тривалості розгляду водночас забезпечує баланс між правом особи на швидке вирішення її справи та необхідністю ретельного вивчення усіх обставин. Досвід *CNDA* може розглядатися як позитивний зразок для вдосконалення апеляційних процедур у сфері захисту біженців в інших країнах, зокрема шляхом посилення спеціалізації судових органів та впровадження реалістичних процесуальних строків.

У Швеції апеляції на рішення Міграційного агентства розглядаються Міграційними судами *Migrationsdomstolar*. Процедура передбачає подання апеляції до Міграційного агентства, яке може переглянути своє рішення, або передати справу до суду. У разі незгоди з рішенням Міграційного суду, заявник може звернутися до Міграційного апеляційного суду *Migrationsöverdomstolen*, рішення якого є остаточним. Процедура передбачає надання безкоштовної юридичної допомоги, а також призупиняє рішення щодо депортації до винесення остаточного рішення [172].

Шведська система апеляцій у справах біженців виглядає досить гнучкою та логічно побудованою. Механізм, коли спершу апеляція подається до самого Міграційного агентства, дозволяє оперативно виправити можливі помилки без зайвого навантаження на судову систему. У тих випадках, коли справа все ж передається до суду, забезпечується реальний доступ до правосуддя, включно з

правом на безкоштовну юридичну допомогу, і це дуже сильно підвищує шанси заявника на справедливий розгляд. Важливо й те, що рішення про депортацію автоматично призупиняється на час розгляду апеляції – це реальна гарантія захисту від ризику негайного повернення в небезпечні умови.

Ще однією сильною стороною є наявність апеляційної інстанції – Міграційного апеляційного суду, рішення якого є остаточним і формує сталі правові підходи. Така структура дозволяє уникати хаотичності та розбіжностей у вирішенні міграційних справ. Шведська модель дійсно демонструє приклад того, як можна збалансувати швидкість процедур, гарантії справедливості та права людини без шкоди для ефективності міграційного регулювання.

На відміну від Французької Республіки та Королівства Швеція, як вже зазначалось вище, в Україні апеляційний перегляд рішень щодо надання притулку здійснюється окружними адміністративними судами, які не мають спеціалізації у міграційних справах. Це може призводити до тривалого розгляду справ та недостатнього врахування специфіки міграційних питань.

У сучасних умовах розвитку української судової системи створення окремого спеціалізованого суду з розгляду справ щодо надання статусу біженця чи додаткового захисту видається недоцільним, з огляду на обмежену кількість таких справ та значне навантаження на державний бюджет. Незважаючи на актуальність проблематики захисту прав біженців, Україна не є країною з високим рівнем імміграційного тиску порівняно з державами Західної Європи. За таких обставин доцільною альтернативою виступає запровадження інституту внутрішньої спеціалізації в межах існуючої системи адміністративного судочинства, зокрема шляхом створення спеціалізованих судових колегій або палат у ключових регіонах, де міграційні справи виникають найчастіше.

Крім інституційної спеціалізації, ефективність розгляду справ про міжнародний захист може бути підвищено через впровадження спрощених процедур для вразливих категорій заявників, які б дозволяли забезпечити розгляд справ у скорочені строки із дотриманням базових процесуальних гарантій. Зазначені заходи можуть бути реалізовані з урахуванням вищезазначеного досвіду

держав–членів ЄС, зокрема Французької Республіки та Королівства Швеція, де аналогічні моделі довели свою ефективність. Саме тому забезпечення ефективного судового захисту прав біженців в Україні може бути досягнуто без створення нової судової інституції, натомість – через розумне удосконалення вже існуючих механізмів.

Зокрема, вагомим кроком у цьому напрямі є впровадження цифрових технологій у діяльність міграційних органів, зокрема електронного прийому заяв, автоматизованого обліку справ, інтегрованих баз даних для перевірки документів і встановлення особи, а також створення персональних електронних кабінетів заявника. Такі рішення дозволяють скоротити адміністративні витрати, зменшити ризики бюрократичних затримок і забезпечити прозору, контрольовану та ефективну взаємодію між заявниками та державними органами. Крім того, використання алгоритмічної підтримки для первинного сортування справ може допомогти ідентифікувати пріоритетні кейси, наприклад, осіб, які потребують негайного захисту через вік, стан здоров'я або загрозу репатріації.

Проблеми також виникають при застосуванні статті 16, яка встановлює підстави для відмови у визнанні біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту. Серед таких підстав фігурують «небезпечність для національної безпеки» або «суспільного порядку». Ці поняття не мають чіткого визначення, що залишає широкий простір для дискреції і може використовуватись як інструмент обмеження доступу до захисту з політичних або адміністративних міркувань. Наявність таких підстав вимагає встановлення чітких критеріїв та процедурної прозорості у їх застосуванні [83].

Закон також регулює питання припинення або скасування статусу біженця (стаття 18). Хоча формально передбачено підстави для припинення статусу - такі як добровільне повернення до країни походження або отримання громадянства іншої держави, – практика застосування цих положень засвідчує, що заявники нерідко позбавляються статусу на підставі недостатньо обґрунтованих або односторонніх висновків органу міграційної служби. Це створює ризики повторної депортації в умовах, коли загроза для особи ще зберігається.

Таким чином, попри наявність у Законі України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» базових положень, що відповідають міжнародним стандартам, його реалізація на практиці стикається з низкою проблем: від формальних процесуальних обмежень до відсутності ефективного доступу до правової допомоги та механізмів оскарження. У зв'язку з цим необхідним є не лише оновлення окремих норм закону, а й системна реформа процедур розгляду заяв, що забезпечить баланс між суверенним правом держави на контроль над міграцією та зобов'язанням захищати осіб, які потребують міжнародного захисту.

Ефективне застосування положень Закону України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» вимагає не лише формального дотримання міжнародних стандартів, а й комплексного підходу до вдосконалення правозастосовчої практики. Як слушно зазначає Ю. В. Чайковський, «розвиток недосвідченої української міграційної політики досі зосереджувався на створенні міграційного законодавства, спрямованого головним чином на створення правил в'їзду та проживання, а також на формування органів, що забезпечують виконання цих основних правових норм. Недостатня зацікавленість влади є складною картиною соціально-економічних умов міграції іноземців до України, яка проявляється як у слабкості української інтеграційної системи, так і в майже повній відсутності роздумів про явища та процеси, пов'язані з можливою майбутньою участю іммігрантів у суспільному житті та ставленні власного населення до іммігрантських меншин» [117]. У цьому контексті особливого значення набуває адаптація внутрішньодержавних механізмів до нових викликів, що постають у зв'язку з міграційними кризами, а також посилення інституційної спроможності органів влади у сфері захисту прав біженців.

3.3. Перспективи вдосконалення механізмів захисту прав біженців

У перспективі вдосконалення механізмів захисту прав біженців необхідно розглядати як міжнародні тенденції, так і внутрішні можливості для реформування, орієнтуючись не лише на кількісне зростання переміщених осіб, але й на якісні зміни в структурі загроз, з якими стикаються шукачі притулку. На міжнародному рівні більше уваги варто приділяти інтегрованому підходу, що поєднує правову допомогу, доступ до базових послуг та довгострокові програми інтеграції. Важливість соціальної інтеграції як елементу ефективної політики захисту біженців обґрунтовано, зокрема, у дослідженні Ф. Гекманна та Д. Шнаппера, які аналізують національні відмінності та спільні тенденції в інтеграційній політиці європейських країн [164].

Водночас важливо усвідомлювати, що ефективність міжнародно-правових механізмів значною мірою залежить від здатності національних правових систем адаптуватися до нових викликів. У багатьох країнах, зокрема тих, що традиційно не були основними пунктами призначення для біженців, наявні процедури надання притулку залишаються складними, бюрократизованими та малодоступними. Це створює додаткові бар'єри для реалізації фундаментального права на захист і посилює вразливість осіб, які й без того перебувають у критичному становищі.

Зміна підходів до захисту біженців також потребує визнання нових форм примусової міграції. Традиційне розуміння переслідування повинно доповнюватися визнанням нових ризиків. Адаптація правових інструментів до цих реалій має відбуватись не шляхом фрагментарних змін, а через переосмислення базових критеріїв визначення статусу біженця в дусі міжнародного права прав людини.

Крім того, перспективне реформування неможливе без посилення механізмів відповідальності держав за дотримання міжнародних зобов'язань у сфері захисту біженців. Йдеться як про вдосконалення систем моніторингу і звітності, так і про запровадження санкційних або інституційних важелів реагування у випадках систематичних порушень. У центрі цих змін має залишатися принцип людської

гідності, який не може бути поставлений у залежність від політичної доцільності чи адміністративної зручності.

Зокрема, у рамках Глобального пакту про безпечну, впорядковану та законну міграцію, затвердженої Генеральною Асамблеєю ООН у 2018 році, передбачено зміщення акценту з виключно гуманітарного реагування на стратегії стабілізації, розвитку та підтримки приймаючих громад. Це означає, що сучасні моделі захисту повинні виходити за межі мінімальних гарантій та орієнтуватися на повноцінну участь біженців у суспільному житті [179].

Так, п. 8 Преамбули зазначає, що «Глобальний пакт виражає наше спільне зобов'язання покращити співпрацю в питаннях міжнародної міграції. Міграція була частиною людського досвіду протягом усієї історії, і ми визнаємо, що вона є джерелом добробуту, інновацій та сталого розвитку в нашому глобалізованому світі, а також те, що ці позитивні впливи можуть бути оптимізовані шляхом покращення управління міграцією. На сьогодні більшість мігрантів у світі подорожують, живуть і працюють у безпечний, впорядкований і законний спосіб. Водночас міграція безперечно по-різному й іноді непередбачувано впливає на наші країни, громади, самих мігрантів і їхні родини» [179].

Цей фрагмент Глобального пакту встановлює ключове ідеологічне підґрунтя для подальших положень документа, підкреслюючи, що міграція не розглядається як проблема, а як структурна частина історичного і глобального розвитку людства. Він визнає подвійний характер міграційних процесів: з одного боку - це джерело добробуту, інновацій та розвитку, з іншого - потенційна причина складних викликів для держав, громад і самих мігрантів. У цьому контексті підкреслюється необхідність якісного управління міграцією як засобу максимізації позитивного впливу і мінімізації ризиків. Саме цей акцент на «управлінні міграцією», а не лише на гуманітарній або безпековій реакції, демонструє сучасний підхід до міграції як до міждисциплінарного, динамічного явища, що потребує узгоджених, стратегічних і передбачуваних дій з боку держав і міжнародної спільноти.

Ціль 5 Глобального пакту – «Сприяти доступним і гнучким шляхам для законної міграції задля полегшення мобільності людей» – становить одну з

найважливіших складових договору в частині профілактики нерегулярної міграції та посилення правової визначеності в міждержавних переміщеннях [179]. З юридичної точки зору, ця ціль функціонує у сфері м'якого права, тобто не містить обов'язкових для виконання норм, проте має значний імплементаційний потенціал через включення її положень у національне законодавство.

З положень Пакту випливає, що основна ідея цієї цілі полягає у створенні легальних каналів міграції, які мають бути передбачуваними, прозорими й доступними для широкого кола осіб. Аналізуючи її, можна зробити висновок, що йдеться, наприклад, про:

- створення візових програм для працівників різних кваліфікаційних рівнів;
- впровадження гнучких процедур для тимчасової, сезонної та циркулярної міграції;
- розвиток гуманітарних каналів для осіб, які не підпадають під класичне визначення біженця, але потребують міжнародного захисту;
- створення умов для возз'єднання сімей, що є частиною зобов'язань держав за низкою міжнародних договорів з прав людини (зокрема, ст. 10 Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права).

Реалізація цілі 5 дозволяє зменшити залежність людей від небезпечних маршрутів і нелегальних посередників, тим самим знижуючи вразливість мігрантів до експлуатації, торгівлі людьми та зловживань.

Крім того, впровадження гнучких маршрутів законної міграції зміцнює принцип недискримінації в доступі до статусу мігранта. Як зазначається у правових позиціях Комітету ООН з прав людини та Європейського суду з прав людини, обмеження доступу до легального статусу, що не базуються на об'єктивних критеріях, можуть мати дискримінаційний ефект, особливо для осіб із країн, що охоплені конфліктами або кризами.

Із точки зору національної імплементації, ціль 5 є орієнтиром для реформи національного міграційного законодавства, зокрема у таких сферах:

- оновлення візових програм;
- формування національних квот для працівників-мігрантів;

- створення програм для релокації осіб, які втратили житло через кліматичні зміни;

- нормативне оформлення гуманітарних маршрутів - наприклад, через прийом за спонсорською моделлю (як у програмі *U4U* у США).

Зрештою, ціль 5 демонструє зсув від репресивної моделі «боротьби з міграцією» до регульованого й орієнтованого на права людини управління міграційними процесами, яке відповідає концепції *human mobility governance*, яка закріплена в цій цілі. Вона закріплює визнання міграції як невід’ємної складової глобального розвитку, що вимагає не ізоляції, а вбудовування у стратегії праці, освіти, економіки та демографічної політики.

Ціль 15 Глобального договору про безпечну, впорядковану та законну міграцію – «Забезпечити доступ мігрантів до основних послуг» – відображає фундаментальний принцип міжнародного права прав людини: універсальність прав, які не можуть бути поставлені в залежність від правового статусу особи. Ця ціль має ключове значення для забезпечення рівного доступу до соціальних прав, закріплених, зокрема, в Міжнародному пакті про економічні, соціальні та культурні права, Конвенції про права дитини, а також у практиці Комітету ООН з прав економічних, соціальних і культурних прав.

У цьому контексті Ціль 15 має імплементаційний потенціал у кількох напрямках:

- внесення змін до законодавства з метою мінімізації обмежень та зменшення бюрократії під час надання доступу до освіти, медицини або соціальної допомоги для осіб без посвідки на проживання або визнаного статусу;

- створення механізмів, які б відокремлювали надання послуг від перевірки імміграційного статусу (модель, застосовувана у Французькій Республіці та Королівстві Нідерландів);

- адміністративно: підготовка державних службовців, розробка недискримінаційних процедур реєстрації, впровадження мовної та культурної адаптації в установах охорони здоров’я чи освіти.

Практика Європейського суду з прав людини також підтверджує обов'язок держав забезпечувати доступ до базових послуг незалежно від статусу. Зокрема, як вже зазначалося, у справі *M.S.S. проти Бельгії та Греції* (2011) суд визнав, що відсутність доступу до елементарних умов життя для шукача притулку в Греції становила порушення статті 3 Європейської конвенції з прав людини (заборона нелюдського та такого, що принижує гідність, поводження). Це рішення фактично поклало обов'язок на державу забезпечити мінімальні соціальні стандарти навіть до завершення формального розгляду заяви про притулок [101].

Отже, Ціль 15 має не лише декларативне, а й практико-нормативне значення: вона слугує підґрунтям для перегляду національної політики в бік інклюзивності, гуманізації та правової визначеності, незалежно від міграційного статусу особи. У перспективі така ціль може відігравати роль каталізатора правової гармонізації, особливо у державах із фрагментарною або репресивною міграційною політикою.

Український контекст натомість вимагає специфічного підходу до вдосконалення механізмів захисту, з огляду на низький рівень залучення країни до глобальних міграційних потоків у минулому, але водночас із радикальним зростанням кількості громадян, які самі потребують захисту за кордоном після подій 2014, а пізніше – 2022 року. Це двосторонній досвід – і як країни-донора, і як країни-реципієнта – створює підґрунтя для переосмислення української ролі у глобальній системі притулку. На цьому тлі постає потреба у формуванні нової стратегічної рамки, що поєднувала б зобов'язання держави щодо захисту іноземних шукачів притулку з системною підтримкою українських громадян, які самі перебувають у статусі біженців за кордоном. Це зумовлює необхідність активного включення України до механізмів міждержавної відповідальності, зокрема в межах Партнерських платформ УВКБ ООН, ініціатив ЄС щодо поділу тягаря в рамках Дублінської системи, а також транскордонного обміну практиками.

Водночас, важливою умовою внутрішнього вдосконалення є перегляд стратегічного бачення захисту біженців не як виняткової соціальної політики, а як елементу зовнішньої та правозахисної політики держави. Україна може відігравати конструктивну роль у регіональній системі безпеки, пропонуючи сучасні

механізми захисту осіб, які рятуються від конфліктів чи переслідувань, зокрема з територій, де порушуються основоположні права людини. Для цього слід посилити взаємодію із структурами міжнародних організацій, а також ініціювати залучення до розробки регіональних механізмів раннього реагування на міграційні кризи. Такий підхід дозволив би Україні не лише ефективно імплементувати міжнародні стандарти, а й впливати на їхнє формування у контексті змін глобального порядку.

Слід зазначити, що сучасна система міжнародно-правового захисту біженців функціонує в умовах глибокої геополітичної нестабільності, що охоплює значні території Європи, Азії, Африки та обох Америк. Збройні конфлікти, системні порушення прав людини, насильство, організована злочинність і політична дестабілізація – всі ці явища породжують нові хвилі мігрантів, які не завжди охоплюються чинними правовими механізмами. При цьому відсутність універсального глобального механізму моніторингу виконання міжнародно-правових зобов'язань з боку держав істотно обмежує ефективність існуючих інструментів. Ситуації в Україні (особливо після 2014 року), в Руанді, у зоні Сахелю в Африці, а також на південному кордоні США й Мексики та в інших місцях свідчать про те, що навіть за наявності міжнародного зобов'язання держави можуть ухилятися від його виконання, керуючись міркуваннями політичної доцільності, національної безпеки або внутрішнього тиску.

Кейс України, зокрема, виявив як слабкі, так і потенційно трансформаційні риси сучасної системи захисту. З одного боку, низка держав, передусім країн ЄС, оперативно активували механізми тимчасового захисту, відкривши доступ українським громадянам до освіти, медицини, ринку праці та соціальних послуг. З іншого боку, ця ситуація продемонструвала низку системних проблем, серед яких:

- відсутність єдиного підходу до процедур тимчасового захисту серед держав-членів ЄС;
- значне навантаження на національні системи прийому, що супроводжувалося нерівномірним розподілом відповідальності;
- недостатній рівень правової визначеності статусу осіб, які перебувають під тимчасовим захистом;

- проблеми доступу до правосуддя, правової допомоги та процедур апеляції в деяких державах;

- брак механізмів забезпечення захисту осіб, переміщених унаслідок екологічних катастроф, як-от підлив Каховської Гідроелектростанції у 2023 році [21; 23].

Попри зазначені проблеми, український кейс став каталізатором модернізації всієї архітектури міжнародного захисту, наочно продемонструвавши, що за наявності політичної волі та відповідних нормативно-інституційних механізмів міжнародна спільнота здатна ефективно реагувати на масове переміщення населення.

У цьому контексті особливої актуальності набуває питання розширення мандатів міжнародних організацій, передусім УВКБ ООН. Сучасні міграційні й гуманітарні кризи, особливо в умовах збройної агресії російської федерації проти України, супроводжуються систематичним обмеженням доступу міжнародних організацій до тимчасово окупованих територій, що унеможливорює здійснення ефективного моніторингу, фіксацію порушень прав людини та надання гуманітарної допомоги постраждалим. Вчергове варто підкреслити, що надзвичайно актуальною є необхідність перегляду мандатів таких інституцій, як УВКБ ООН та МОМ, з тим щоб забезпечити їм можливість самостійно ініціювати незалежне документування порушень, запуск процедур скринінгу та притулку – навіть без формальної згоди держави, яка де-факто блокує доступ до відповідних регіонів та не виконує свої міжнародно-правові зобов'язання.

Разом із тим, аналіз європейської практики виявив, що спільна система притулку ЄС перебуває у стані функціонального зношення, що актуалізувало необхідність її комплексного оновлення. У зв'язку з цим в межах Нового пакту щодо міграції та притулку, розробленого Європейською комісією, передбачається створення нової нормативної бази, яка має змінити підходи до процедури надання притулку, скринінгу на зовнішніх кордонах, повернення осіб, а також механізми розподілу відповідальності між державами-членами. Очікується, що зазначені документи забезпечать гармонізацію процедур, прискорення розгляду заяв і

водночас збереження фундаментальних прав шукачів притулку. Проте ризики, пов'язані з домінуванням безпекового дискурсу та спрощенням процедур без належних гарантій, залишаються серйозною загрозою.

На думку В. І. Чусенко, «в академічному середовищі висловлюється багато пропозицій щодо реформування політики притулку ЄС, запровадження нових або зміни існуючих правових механізмів. Вони ґрунтуються на принципі солідарності та справедливого розподілу відповідальності, зокрема фінансових наслідків, між державами-членами у цій сфері. Значна частина науковців, зокрема С. Катц, обґрунтовують доцільність посилення правового статусу Європейського офісу з надання притулку (зараз – EUAA), який сьогодні є консультативно-дорадчою установою з правом ухвалення рекомендаційних актів. Висловлюються пропозиції й щодо зміни правила про визначення країни, відповідальної за розгляд заяви про надання притулку і надання захисту (т. зв. «правила першої країни»))» [123, с. 178].

В умовах стрімких змін характеру примусового переміщення постає необхідність концептуального оновлення дефініції біженця. Досвід різних частин світу – від Африки (Конвенція ОАЄ 1969 року), Латинської Америки (Картахенська декларація 1984 року) до новітніх викликів у Європі – засвідчує, що чинна Женевська модель 1951 року вичерпала потенціал універсальності. Нове визначення має враховувати не лише класичні підстави переслідування, а й ситуації загального насильства, державного колапсу, екологічного лиха, збройної агресії, примусового переміщення внаслідок воєнних дій та знищення інфраструктури.

Отже, реальні перспективи вдосконалення механізмів захисту прав біженців полягають у поєднанні трьох векторів: оновлення правових дефініцій, модернізації регіональних і глобальних процедур та інституційного посилення суб'єктів міжнародного захисту в контексті імплементації міжнародних стандартів у сфері захисту прав біженців у національні правові системи. Український кейс у цьому контексті може і повинен стати відправною точкою для переосмислення всієї системи, заснованої не лише на зобов'язаннях, а й на ефективності їх реалізації в умовах кризового навантаження.

Насамперед потрібно рухатися до створення реальних, а не формальних механізмів контролю за тим, як виконуються міжнародні стандарти захисту біженців. Сьогодні недостатньо проголошувати права - їх потрібно вміти захистити на практиці. Це означає запровадження чітких процедур моніторингу, дієвих інструментів оскарження і реальної відповідальності за порушення. Саме тут міжнародні організації мають стати не пасивними спостерігачами, а справжніми гравцями, здатними оперативно втручатися і захищати права біженців на місці.

Паралельно треба працювати над тим, щоб міграційні кризи більше не застигали держави зненацька. Потрібні узгоджені протоколи дій, швидкий обмін інформацією, спільні гуманітарні рішення. Український досвід добре показав, що навіть найкращі наміри втрачають сенс, якщо немає реальної координації і готовності діяти у моменті, а не постфактум.

І нарешті – захист біженців має перестати бути питанням лише юридичних зобов'язань. Він має стати частиною ширшого гуманітарного бачення, де в центрі є людина, її гідність і безпека. Солідарність більше не повинна бути красивим словом у деклараціях – вона має перетворитися на реальні дії: відкриті кордони там, де це потрібно, підтримка інтеграції, доступ до правосуддя і шанс на нове життя для тих, хто був змушений залишити своє старе.

ВИСНОВКИ

У висновках дисертаційного дослідження узагальнено ключові результати проведеної роботи та представлено авторське бачення вирішення наукової проблеми, що стосується міжнародно-правових механізмів захисту біженців та оцінки їхньої ефективності в умовах сучасних міграційних криз. Найбільш вагомими підсумками дослідження є такі положення:

1. Передумови для створення механізмів для захисту прав біженців та шукачів притулку розпочали своє формування в античних та середньовічних правових традиціях, задовго до появи кодифікованих міжнародно-правових актів. У Стародавній Греції право на притулок тісно пов'язувалося з релігійними уявленнями про священність храмів: особа, яка шукала захисту, могла знайти недоторканність у межах сакрального простору, де діяв «неписаний закон богів», що забороняв вчиняти насильство. У Стародавньому Римі притулок мав амбівалентний характер – поєднуючи політичну доцільність із елементами інтеграційної політики щодо іноземних племен. Особливо показовим є випадок з готами у 376 році, які, рятуючись від гунів, звернулися до Римської імперії з проханням про захист. Римська влада погодилася на їхній прийом, що формально відповідало політиці інтеграції варварських племен: розселення у прикордонних регіонах, демілітаризація, поступова асиміляція через службу в армії та включення до адміністративних структур. Проте у цій ситуації, внаслідок недбальства та корупції римських чиновників, готи не отримали обіцяного забезпечення, що призвело до їх повстання і кульмінаційної поразки римської армії в битві при Адріанополі у 378 році. У середньовічній Європі механізми захисту прав біженців та концепція захисту прав осіб, що шукають притулку, почали набувати інституціоналізованих рис у межах християнської традиції. Церкви та монастирі почали виконувати функції простору імунітету – місць, куди могли звернутися переслідувані особи, зокрема боржники, злочинці або вигнанці, й отримати тимчасовий захист. Це засвідчує становлення перших форм узагальненого правового підходу до осіб, що змушені тікати від переслідування. Важливо, що в

цей період з'являється уявлення не лише про моральний чи сакральний обов'язок надати захист, а й про універсалізм права, що поширюється на всіх, незалежно від їхнього походження чи правопорушення. Усе це стало основою для формування засад міжнародного-правового захисту біженців у подальші епохи – спершу через договори та міждержавні домовленості, а згодом у межах міжнародного договірного права ХХ століття. Водночас у новий час фіксуються перші вагомі приклади міжнародного переміщення релігійних меншин, зокрема переслідування гугенотів у Франції після скасування Нантського едикту 1685 року. Мільйони протестантів були змушені залишити країну через насильство, дискримінацію та позбавлення прав, шукаючи притулку в інших європейських державах. Цей приклад демонструє, що ще до появи сучасного міжнародного права держави визнавали потребу в захисті осіб, переслідуваних з політичних або релігійних мотивів, хоча такі дії не завжди були системними чи врегульованими правом. У сукупності, ці історичні етапи – від сакрального захисту в античності до релігійного притулку в ранньомодерну добу – засвідчують поступову трансформацію ідеї прихистку з морально-релігійної до правової категорії. Ціннісна спадковість цих традицій знайшла своє продовження у формуванні сучасної системи механізмів міжнародно-правового захисту біженців у ХХ столітті.

2. Перші серйозні міжнародно-правові механізми захисту біженців та намагання закріпити статус біженців були започатковані у ХХ столітті в межах діяльності Ліги Націй, яка вперше на міждержавному рівні спробувала кодифікувати правовий статус осіб, що втратили громадянство або змушені були залишити свою державу. У 1922 році запроваджується Нансенівський паспорт – спеціальний документ для російських біженців, пізніше поширений і на вірмен, асирійців, турків, а згодом і на біженців з інших регіонів. Цей документ забезпечував можливість перетину кордонів, доступ до базових прав і став першою практичною формою міжнародного визнання особи як біженця. Правове закріплення відповідного статусу відбулося в низці міжнародних актів, зокрема, Угоді від 5 липня 1922 року, Угоді 1926 року, а також Женевській конвенції 1933 року. Саме в цих документах вперше формалізується підхід до біженців як до

окремої категорії міжнародного захисту. У Конвенції 1933 року вперше згадується принцип невислання, хоча й без належного механізму контролю за його дотриманням. Конвенція також передбачала окремі гарантії доступу до правосуддя, освіти, працевлаштування та забезпечення соціального захисту для біженців. Водночас, ці документи мали обмежене застосування як у часовому, так і в географічному сенсі, а реалізація їхніх положень значною мірою залежала від доброї волі окремих держав. Конвенція 1951 року про статус біженців та Протокол 1967 року стали наступним етапом кодифікації відповідних норм і вперше запровадили універсальне визначення поняття «біженець», закріпили обов'язкові для держав принципи захисту, включаючи невислання, заборону дискримінації, доступ до правосуддя та інших базових прав. Разом з тим, виявлено серйозні прогалини у застосуванні статті 1(F) Конвенції 1951 року, зокрема щодо механізмів ідентифікації осіб, які вчинили злочини проти людяності. Крім цього, показано, що чинне визначення поняття «біженець», сформульоване у 1951 році, не охоплює новітні категорії осіб, які переміщуються через економічну нестабільність, збройні конфлікти, екологічні катастрофи, або колапс державних інституцій. Наразі існує доцільність розширення цього поняття, з урахуванням реальних загроз, з якими стикаються мігранти.

3. Дослідження інституційної складової міжнародного захисту біженців показало, що ключову роль у цій сфері відіграють спеціалізовані міжурядові організації, зокрема Управління Верховного комісара ООН у справах біженців, Міжнародна організація з міграції, а також регіональні агенції, зокрема Європейське агентство з питань притулку, Агентство Frontex та Агентство ЄС з основоположних прав. Саме ці інституції забезпечують координацію гуманітарної допомоги, розробку стандартів надання притулку, технічну підтримку державам, а також здійснюють правовий і процедурний супровід переміщених осіб. Проте ефективність діяльності зазначених організацій значною мірою залежить від зовнішніх чинників. Зокрема, УВКБ ООН змушене балансувати між мандатом захисту і необхідністю співпраці з урядами, що не завжди зацікавлені у дотриманні стандартів, закріплених у міжнародних нормативно-правових актах. МОМ, яка

формально не має відповідного мандату, обмежена в можливості безпосереднього втручання у ситуації порушень прав біженців. Регулярно фіксуються випадки, коли політичні домовленості держав превалюють над принципом невислання, що прямо суперечить основам міжнародного права. Також виявлено, що діяльність регіональних структур, зокрема EUAA та Frontex, нерідко зазнає критики через непрозорість процедур, недостатній контроль за дотриманням прав людини під час операцій з повернення мігрантів або забезпечення охорони кордонів. У багатьох випадках взаємодія між різними організаціями залишається фрагментарною, що ускладнює створення цілісного підходу до захисту біженців у кризових ситуаціях. Наразі вагомою є необхідність розширення мандатів окремих організацій, зокрема УВКБ ООН і регіональних агентств, з метою посилення їхнього впливу на формування політик держав і надання оперативної допомоги в екстремальних умовах. Необхідним є запровадження механізмів незалежного моніторингу дотримання прав біженців, включно з можливістю направлення спеціальних місій на тимчасово окуповані або закриті території. Важливою є також участь самих біженців та інших категорій вимушених переселенців у процесах прийняття рішень, які їх безпосередньо стосуються – зокрема, у межах дорадчих рад, опитувань, публічних консультацій. Такий підхід сприятиме побудові більш прозорої, інклюзивної та ефективної системи міжнародного захисту, здатної відповідати на сучасні виклики мобільного і глобалізованого світу. Вагомим аргументом також є значення міжнародних судових механізмів. Практика Міжамериканського суду з прав людини та Європейського суду з прав людини, зокрема у справах *M.S.S.*, *Tarakhel*, засвідчила нормативну та трансформаційну роль судової інтерпретації принципу невислання, гарантій процесуальної справедливості та заборони колективного видворення. Ці рішення суттєво вплинули на національні юрисдикції, гармонізуючи підходи до захисту прав біженців з стандартами міжнародного права прав людини. Також, аналіз діяльності регіональних інституційних механізмів за межами Європи – зокрема міжамериканської та африканської систем. У контексті американського континенту розглянуто практику Міжамериканського суду з прав людини, який у своїх

рішеннях сформулював прогресивні стандарти, що стосуються обов'язку попередньої оцінки ризиків при висланні, доступу до ефективного засобу правового захисту, пріоритету інтересів дитини, заборони дискримінації біженців і шукачів притулку.

4. Традиційні нормативні підходи, закріплені у Конвенції 1951 року, не завжди є достатніми для забезпечення належного рівня захисту в умовах масштабних криз, які мають комплексний і неконтрольований характер. Приклади кризи біженців внаслідок вторгнення країни-агресора в Україну, міграційної кризи на південному кордоні США, міграційної кризи на Близькому Сході тощо, свідчать про потребу у вдосконаленні правових процедур, гнучких формах притулку, запровадженні механізмів прискореного реагування та регіональної солідарності. межах ЄС одним з суттєвих механізмів захисту прав вимушених переселенців є Директива 2001/55/ЄС про тимчасовий захист, зокрема заслуговує уваги її застосування щодо українських громадян. Попри загальну політичну волю та нормативну базу, реалізація механізмів захисту на рівні держав-членів залишається неоднаковою: країни відрізняються за рівнем доступу до соціальних послуг, інтеграційних програм, умов працевлаштування та захисту від повернення. Окремо зазначено, що у низці держав відсутній ефективний контроль за дотриманням мінімальних стандартів прийому, а сама процедура не завжди супроводжується достатньою інституційною підтримкою. У цьому контексті також проаналізовано Новий пакт щодо міграції та притулку, який має стати основою оновленої нормативної архітектури міграційної політики ЄС. Пакт передбачає реформу процедур розгляду заяв, запровадження механізмів обов'язкової солідарності, прискореного розгляду на зовнішніх кордонах та оновлення підходів до повернення осіб, які не мають права на захист. Зазначається, що реалізація нового пакту може вплинути як на гармонізацію національних процедур, так і на перерозподіл відповідальності між державами-членами, однак потенційно несе ризики щодо скорочення гарантій для шукачів притулку в разі домінування безпекових підходів над гуманітарними. У дисертації наголошено на необхідності збереження балансу між потребами контролю міграції та зобов'язаннями держав

щодо дотримання стандартів міжнародного захисту. Щодо африканського контексту, в дисертації проаналізовано Конвенцію Організації африканської єдності 1969 року, яка суттєво розширила поняття «біженець», порівняно з Конвенцією про статус біженців 1951 року, включивши до підстав для захисту не лише індивідуальні переслідування, а й такі явища, як зовнішня агресія, окупація, іноземне панування та серйозне порушення громадського порядку. Цей регіональний підхід був адаптований до специфіки масових переміщень на Африканському континенті, але водночас заклав концептуальне підґрунтя для переосмислення самого підходу до визначення біженця в умовах нових глобальних викликів. Саме тому аналіз наведеного у Конвенції Організації африканської єдності визначення став одним із джерел при формулюванні у дисертації запропонованого оновленого підходу до дефініції біженця, що охоплює, зокрема, переміщення, спричинені економічними, кліматичними, екологічними, соціально-економічними факторами, а також крахом державного управління.

5. Міграційна криза має не лише гуманітарний, але й чітко визначений правовий вимір. Запропоноване у дослідженні авторське визначення міграційної кризи як процесу масового переміщення осіб, спричиненого збройними конфліктами, структурною економічною дестабілізацією з наслідками для фізичного виживання населення, систематичними порушеннями прав людини, екологічними катастрофами або політичною дестабілізацією, який унеможливорює звичайне функціонування механізмів надання захисту та вимагає невідкладного реагування з боку національних і міжнародних правових інституцій, дозволяє розглядати її як окрему правову категорію. Такий підхід зумовлює системно аналізувати, які саме виклики створює подібна ситуація для правового статусу переміщених осіб, а також для функціонування міжнародних та національних механізмів захисту. Міграційна криза повинна розглядатися не лише як політичний чи гуманітарний виклик, а як предмет окремого правового регулювання, що потребує оновлення дефініційного апарату міжнародного права, адаптації процедур та посилення взаємодії між правозахисними, адміністративними та судовими інституціями.

6. Виявлено неоднорідність підходів держав до імплементації міжнародних зобов'язань. На прикладі України, Республіки Польща, США проаналізовано ефективність законодавчих і інституційних механізмів захисту прав біженців. Попри формальну наявність правових гарантій, реальний доступ до процедури надання притулку часто ускладнений тривалістю розгляду, недостатнім інституційним забезпеченням, відсутністю незалежного органу апеляції або правової допомоги. Існує також значна неоднорідність підходів держав до імплементації міжнародних зобов'язань у сфері захисту біженців, навіть за умов членства у міжнародних організаціях або ратифікації базових міжнародних договорів. У випадку Республіки Польща досліджено спеціальний закон від 12 березня 2022 року, ухвалений на тлі збройної агресії російської федерації. Цей нормативний акт оперативно створив правове середовище для тимчасового захисту українців, передбачивши доступ до медичної допомоги, освіти, ринку праці, житла та соціальних послуг. Досвід Республіки Польща розглядається як приклад успішної імплементації міжнародних рекомендацій у національне законодавство, хоча навіть у цій моделі фіксуються окремі виклики, зокрема перевантаження адміністративних систем та складність інтеграції на місцевому рівні. У частині аналізу правової системи США проаналізовано не лише програму *Uniting for Ukraine*, яка надає тимчасовий захист громадянам України через механізм гуманітарного пароллю, та встановлено, що цей підхід дозволяє швидко та масово реагувати на гуманітарні кризи, однак водночас породжує правову невизначеність, оскільки не передбачає автоматичного доступу до постійного статусу або гарантії довгострокового перебування, а відсутність чіткої процедури переходу з гуманітарного пароллю в більш стабільний правовий статус створює ризики вторинної вразливості для шукачів притулку, але й ширший контекст імміграційної політики, зокрема щодо мігрантів із Мексики та Центральної Америки. Встановлено, що політика США є фрагментарною: з одного боку, запроваджуються окремі програми швидкого реагування для окремих категорій шукачів притулку, а з іншого - тривалий час застосовувалися обмежувальні та суперечливі практики щодо мігрантів із південного кордону, які шукали притулку, рятуючись від

насилства, переслідувань і злиднів. Зокрема, йдеться про практику повернення шукачів притулку до третіх країн без належної оцінки індивідуального ризику, а також про програму *MPP (Migrant Protection Protocols)*, за якої особи змушені були залишатися в Мексиці на час розгляду своїх заяв. Ці дії викликали критичну оцінку з боку міжнародних правозахисних організацій, оскільки порушували принцип невислання та обмежували доступ до ефективного засобу правового захисту. Така двозначність американської політики вказує на значну залежність реалізації міжнародно-правових зобов'язань від політичної кон'юнктури та адміністративної інтерпретації норм, що, у свою чергу, породжує ризики правової невизначеності та вибіркості підходу до захисту шукачів притулку. Навіть у розвинених правових системах, таких як США, реалізація міжнародних стандартів часто є нерівномірною: залежною від країни походження заявника, поточної міграційної політики, політичного контексту й механізмів перевірки. У дисертації наголошується на необхідності гармонізації підходів і запровадження процедур, які б гарантували недискримінаційний і передбачуваний доступ до притулку для всіх категорій осіб, що потребують міжнародного захисту.

7. У контексті України важливо зазначити, що чинне законодавство, зокрема Закон «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту», загалом відповідає базовим міжнародним стандартам. Проте його реалізація є фрагментарною та нестабільною: тривалі строки розгляду заяв, складність процедурної фази, відсутність ефективного механізму апеляції, недостатній рівень правової допомоги та нестача перекладачів створюють істотні бар'єри для доступу до захисту. Крім того, не передбачено ефективного механізму розгляду скарг у разі відмови, а Державна міграційна служба виконує як функції первинного розгляду, так і функції апеляційного перегляду, що суперечить принципу незалежності розгляду справ. Також залишається недостатньо врегульованим питання доступу до інформації про права та процедури, зокрема на початковому етапі перебування осіб у пунктах тимчасового утримання. Недостатнє фінансування, обмежені кадрові ресурси та відсутність міжвідомчої координації негативно впливають на ефективність захисту. Системно не забезпечується

належний моніторинг дотримання стандартів під час розгляду заяв, а механізми судового перегляду рішень залишаються тривалими та часто малодоступними для шукачів захисту через мовні, процесуальні та фінансові бар'єри. З метою підвищення ефективності та прозорості процедур захисту в Україні доцільним є впровадження інноваційних цифрових рішень, які вже довели свою результативність у країнах ЄС. Зокрема, йдеться про створення електронної системи обліку заяв на захист з можливістю онлайн-відстеження статусу справи, запровадження цифрових кабінетів для заявників, а також використання чат-ботів і голосових помічників для інформування про права та процедури. Такі інструменти сприяли б скороченню бюрократичних затримок, полегшенню доступу до юридичної допомоги, зменшенню мовних бар'єрів та забезпеченню оперативної комунікації з міграційними органами. У перспективі можливе впровадження елементів автоматизованого аналізу ризиків, які б дозволяли оперативніше виявляти заяви, що потребують невідкладного розгляду, з дотриманням принципів справедливості, недискримінації та захисту персональних даних.

8. Загалом, фактична передбаченість міжнародно-правовими механізмами гарантій захисту прав біженців не гарантує їх ефективного застосування. Брак ресурсів, політична воля, адміністративна спроможність, рівень децентралізації, ступінь незалежності апеляційних органів і доступ до юридичної допомоги – все це визначає реальну ефективність національних систем захисту. Це обумовлює суттєву необхідність створення гнучких, але стандартизованих моделей імплементації міжнародного права, які б поєднували універсальні гарантії з урахуванням національних особливостей. Для реагування на нові міграційні виклики міжнародному праву необхідна модернізація: оновлення договірної бази, запровадження диференційованих форм захисту, створення глобальних скринінгових механізмів і перегляд механізмів розподілу відповідальності між державами. Особливої уваги потребує створення універсального інструменту імплементації міжнародних стандартів у національні системи, який би забезпечував реальну підзвітність та ефективний контроль.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Афанасьєва М. В. Правовий режим тимчасово окупованої території та пряма демократія. *Права людини в особливих правових режимах: досвід України* : монографія. Одеса : Гельветика. 2022. С. 129-160.
2. Бабенко О. Г. Міграційна політика Української держави на сучасному етапі (політологічний аспект) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук. Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. 1997. 26 с.
3. Баламуш М. А. *Міграційний режим в Україні (адміністративно-правовий аспект)* : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.07. Запоріжжя. 2017. 22 с. URL: <http://pd.onu.edu.ua/article/view/132854/137210>
4. Букіна Т., Зленко Н. Міграційна криза як складова російсько-української війни. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії*. Львів, 2023. вип. 48. С. 196-201. URL: <https://doi.org/10.30970/PPS.2023.48.24>.
5. Буроменський М. В. *Міжнародний захист прав людини та права біженців*. Київ. 2002. 160 с.
6. Бехруз Х. Н., Мануїлова К. В. Політика реадмісії Європейського Союзу: від позитивних до негативних стимулів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. вип. 5. С. 528-530. URL: http://www.lsej.org.ua/5_2024/132.pdf.
7. Бехруз Х. Н., Сурілова О. О. Міжнародно-правові засади діяльності УВКБ ООН: сфери компетенції та інституційні обмеження. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Право*. 2024. вип. 28. С. 14-19.
8. Бондарчук В. В. Європейська міграційна криза та стабільність ЄС. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління*. 2016. вип. 2. С. 28-31. URL: https://www.easterneurope-ebm.in.ua/journal/2_2016/07.pdf
9. Воронятніков О.О. Юридична відповідальність Державної міграційної служби України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2018. № 34. С. 43-46.

10. Гороть А. Ретроспективний аналіз міжнародних норм захисту прав біженців. *Історико-правовий часопис*. 2017. № 2 (10). С. 49-54. URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/13876/1/10%20horot%27.pdf>
11. Грабова Я. О. Право особи на притулок в Україні: конституційно-правове дослідження : дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 - конституційне право; муніципальне право. Одеса : Нац. ун-т «Одеська юридична академія». 2017. 226 С. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/0334336a-e583-4ee4-b9e5-396f278aee76/content>
12. Грушко М. В. Збройні конфлікти та міграційна криза: запит на зміни. *Матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції «Російсько-українська війна: право, безпека, світ» (29-30 квітня 2022 року, м. Тернопіль)*. Тернопіль: Західноукраїнський національний університет, Юридичний факультет; Київський регіональний центр Національної академії правових наук України. 2022. С. 300-302.
13. Грушко М. В. Міжнародно-правове регулювання реадмісії нелегальних мігрантів: європейський досвід. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія : Право*. Вип. 26. Київ. 2023. С. 68-74.
14. Грушко М. В., Димов К. Б. Особливості функціонування правового статусу тимчасового захисту в Республіці Польща. *Трансформація правових систем в умовах збройних конфліктів* : матер. круглого столу (м. Одеса, 10 лютого, 2023 р.). Одеса : НУ «ОЮА», кафедра міжнародного та європейського права, 2023. С. 31-35.
15. Дані з Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців. Благодійна організація «БФ «ВІШ - Другий Фронт»». OpenDataBot. URL: <https://opendatabot.ua/c/44758089>
16. Димов К. Б., Вишнякова А. О. Проблеми статусу біженців хуту після геноциду в Руанді: міжнародно-правовий аспект. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2024. вип. 4. С. 266-271. URL: http://law.stateandregions.zp.ua/archive/4_2024/45.pdf.

17. Димов К. Б. Гібридна війна на Донбасі як чинник міграційних процесів в Україні. *Сталий розвиток суспільства та держави: сучасні виклики та перспективи розвитку* : матер. Всеукр. наук. конф. молодих вчених (м. Одеса, 17 грудня 2021 р.). Одеса : Фенікс, 2021. С. 12-15.
18. Димов К. Б., Грушко М. В. Uniting for Ukraine як ефективна регіональна програма прийому українських біженців в Сполучених Штатах Америки. *Права людини в період збройних конфліктів* : Зб. матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції присвяч. 25-річчю Національного університету «Одеська юридична академія» (м. Одеса, 18 листопада 2022 р.). Нац. ун-т «Одеська юридична академія» ; каф. міжнародного та європейського права НУ «ОЮА» : у 2 т. Одеса. 2022. С. 294-297.
19. Димов К. Б., Грушко М. В. До питання реформування національних законодавств України та Республіки Молдова у сфері міграції в контексті європейської інтеграції. *Вступ України, Республіки Молдова та Грузії до Європейського Союзу: сучасні виклики* : матеріали міжнар. кругл. столу (м. Одеса, 05 берез. 2024 р.). Одеса. 2024. С. 81-84.
20. Димов К. Б. Еволюція судової практики ЄСПЛ щодо захисту прав біженців та шукачів притулку: сучасні тенденції та виклики.. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2024. Вип. 72. С. 156-159. URL: <https://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc72/33.pdf>
21. Димов К. Б. Міжнародно-правові виклики стосовно надання гуманітарної допомоги біженцям та вимушеним переселенцям під час збройних конфліктів. *«Права людини в період збройних конфліктів»: Міжнар. наук.-практич. конф., присвяч. 75-річчю прийняття Женевських конвенцій про захист жертв війни 1949 року та Міжнародному дню прав людини*, зб. матер. конф. (м. Одеса, 1 листопада, 2024 р.). Одеса : НУ «ОЮА». 2024. С. 392-399.
22. Димов К. Б. Міжнародно-правовий аналіз забезпечення прав і свобод вимушених мігрантів у країнах Європейського Союзу. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Право*. 2024. Вип. 28. С. 50-55. URL: <https://doi.org/10.34079/2226-3047-2024-14-28-49-55>.

23. Димов К. Б. Підлив Каховської ГЕС як фактор впливу на міграційну кризу в Україні в контексті норм міжнародного гуманітарного права. *«Права людини в період збройних конфліктів»: Міжнар. наук-практич. конф., присвяч. 75-й річниці ухвалення Загальної декларації прав людини 1948 р., (м. Одеса, 3 листопада 2023 р.)* : зб. матер. конф.; НУ «ОЮА» ; Кафедра міжнародного та європейського права. Одеса. 2023. - С. 525-534.
24. Димов К. Б. Правове забезпечення статусу внутрішньо-переміщених осіб та біженців в умовах російсько-української війни. *Українське суспільство в умовах воєнного стану: сучасні виклики та напрямки розвитку* : матеріали Всеукр. наук. конф. молодих вчених (м. Одеса, 6 червня 2022 р.). Одеса: Фенікс, 2022. С. 63-66.
25. Димов К. Б. Примусова депортація як різновид геноциду в міжнародному праві. *«Сучасний розвиток державотворення та правотворення в Україні: проблеми теорії та практики»* : збірник матеріалів Х міжнародної науково-практичної конференції. (м. Київ, 23 черв. 2022 року). Київ: Маріупольський державний університет. 2022. С. 244-248.
26. Димов К. Б. Реформування міграційного законодавства ЄС: міжнародно-правовий аналіз ключових аспектів Нового пакту щодо міграції та притулку. *Академічні візії*. 2024. вип. 27. С. 5. URL: <https://doi.org/10.5281/zenodo.10889995>.
27. Димов К. Б. Розвиток міжнародних та національних механізмів захисту права на житло біженців та вимушених мігрантів внаслідок міжнародного збройного конфлікту в Україні. *Європейські орієнтири розвитку України в умовах війни та глобальних викликів XXI століття: синергія наукових, освітніх та технологічних рішень: у 2 т.* : матеріали Міжнар. наук.- практ. конф. (м. Одеса, 19 травня 2023 р.). Одеса : Видавництво «Юридика». 2023. Т. 1. С. 397-400.
28. Димов К. Б. «Тимчасовий захист» як альтернатива статусу біженця у країнах Європейського Союзу. *Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття» (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права): у 2 т.* : матеріали

Міжнар.наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 червня 2022 р.). Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2022. Т. 1. С. 476-478.

29. Директива Ради 2001/55/ЄС про мінімальні стандарти для надання тимчасового захисту у разі масового напливу переміщених осіб та про заходи, що сприяють збалансованості зусиль між державами-членами щодо прийому таких осіб та відповідальності за наслідки такого прийому від 20 липня 2001 року. *Liga360*. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU01293?an=2>

30. Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні за 1 березня-31 травня 2024 року : *Управління Верховного комісара ООН з прав людини* від 03.07.2024. URL: <https://surl.li/uvmrdu>.

31. Дракохруст Т. В. Адміністративно-правове регулювання міграції у Канаді. *Юридичний вісник*. Одеса : Гельветика. 2019. № 4. С. 60-65.

32. Дракохруст Т. В. Особливості міграційних явищ у суспільстві, яке перебуває на стадії індустріалізації. «*Актуальні проблеми приватного та публічного права*». Матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції присвяченої 95-річчю від дня народження члена-кореспондента НАПрН України, академіка Міжнародної кадрової академії, Заслуженого діяча науки України, доктора юридичних наук, професора Процевського О.І., Харків, 29 берез. 2024. 2024. С. 652-655.

33. Дракохруст Т.В. Питання інтеграції громадян України з тимчасово окупованих територій в контексті реалізації державної міграційної політики України. *Журнал східноєвропейського права*. Київ. 2019. № 63. С. 31-36 URL: http://easternlaw.com.ua/wp-content/uploads/2019/05/drakokhrust_63.pdf

34. Дракохруст Т. В. Права людини: зміна клімату і примусове переміщення. *Актуальні проблеми правознавства*. 2022. Т. 29. С. 32-36. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/47650/1/%D0%94%D1%80%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D1%85%D1%80%D1%83%D1%81%D1%82.PDF>

35. Дракохруст Т. В. Правове забезпечення державної міграційної політики України: монографія. Тернопіль. ТНЕУ. 2020. 416 с

36. Дракохруст Т. В. Про Державну міграційну політику: сучасне розуміння. *Право і суспільство*. 2019. вип. 2. URL:

<https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/9796a7f0-3037-426d-b897-9b7a2143be86/content>.

37. Дракохруст Т. В. Суб'єкти формування державної міграційної політики: специфіка їх компетенцій та повноважень. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2019. вип. 38. С. 62-66. URL: <https://vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc38/16.pdf>.

38. Дудник Р.М. Міграційне право як цілісність. *Правова держава*. Одеса. 2018. № 30. С. 18-22.

39. Жванко Л. Міжнародно-правові інструменти ООН в контексті вирішення глобальної проблеми біженців та мігрантів. *Європейські історичні студії*. 2019. № 14. С. 83-100.

40. Жданкіна Л. К. Біженці та притулок: виклики сучасності. Збірник тез V Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої світлій пам'яті доктора юридичних наук, професора, академіка-засновника НАПрНУ, першого Голови Конституційного Суду України Леоніда Петровича Юзькова, Хмельницький, 17 черв. 2022. Хмельницький : Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова. 2022. С. 131-135. URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/library/pravovi_zasady_organizaciyi_ta_zdiysnennya_publichnoyi_vlady_2022.pdf#page=132

41. Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text.

42. Завгородня В. М. Роль рішення ЄСПЛ у справі «Сзуровец проти Угорщини» у формуванні медіа-політики щодо проблем міграції. *Сучасні виклики для міграційної політики: правові, освітні та історичні аспекти*: матеріали науково-практичного круглого столу, м. Суми, 24 червня 2023 р. ред. кол. : В. М. Завгородня, А. М. Куліш, А. В. Гончаренко та ін. Суми : Сумський державний університет. 2023. С. 20-23.

43. Закон від 12 березня 2022 р. Про допомогу громадянам України у зв'язку із збройним конфліктом на території цієї держави. *GOV.PL*. URL: <https://www.gov.pl/attachment/5382a6cf-f7c7-4b3f-9a4c-9a92ec99459a>.

44. Індюхова О. Умови для біженців в Україні дуже погані. DW. 03.09.2021. URL: <https://www.dw.com/uk/umovy-dlia-bizhentsiv-v-ukraini-duzhe-pohani-holova-afhanskoi-hromady-v-kyievi/a-59073130>.
45. Квашилава Т. Статус біженця в міжнародному праві (загальнотеоретичні аспекти). *Біженці та міграція: український часопис права і політики*. 1998. № 1. С. 26-33.
46. Ковальчук А.Ю. Сучасне розуміння міграції та міграційних процесів в Україні. *Порівняльно-аналітичне право*. Ужгород. 2015. № 1. С. 182-185
47. Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_155#Text.
48. Конституція України: прийнята Верховною Радою України 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 33.
49. КОРТУКОВА Т. О. Договірний механізм спільної імміграційної політики Європейського Союзу. Державно-правове регулювання суспільних відносин в умовах нових глобалізаційних викликів: вітчизняні та міжнародні реалії : кол. монографія. за заг. ред. Ю. Л. Бошицького. Київ: Талком. 2019. Ч. 3.4. С. 532-556.
50. КОРТУКОВА Т. О. Правові інструменти для повернення українців на Батьківщину. *Українські вимушені мігранти: інтеграція, ідентичність, повернення* : Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції, 25 травня 2023 р. Львів. 2023. 315 с. URL: <https://miok.lviv.ua/?p=22856>.
51. КОРТУКОВА Т. О. Правове співробітництво України та країн Східної Європи в імміграційній сфері. Актуальні проблеми міжнародного права (на прикладі України та Грузії) : кол. монографія. Київ : Талком. 2018. Р. 1. С. 60-65.
52. КОРТУКОВА Т. О. Співробітництво ЄС з третіми країнами у сфері спільної імміграційної політики. *Часопис Київського університету права НАН України*. 2017. № 2. С. 287-292.
53. Косар Д. Статус біженця чи тимчасовий захист у Європі: за і проти. *Юридична газета online*. 18.03.2022. URL: <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/status-bizhencya-chi-timchasoviy-zahist-u-evropi-za-i-proti.html>

54. Котляр О. І. Співвідношення міжнародного права біженців та міжнародного права прав людини. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2014. № 120. С. 200-207.
55. Курас М. Спеціальний закон, тобто Закон про допомогу громадянам України. *Prawo dla biznesu*. 16.03.2022. URL: <https://surl.li/bqhncu>
56. Курилюк Ю. Б. Кримінологічні засади адміністративно-юрисдикційної діяльності органів охорони державного кордону. *Наук. записки Ін-ту законодавства Верхов. Ради України*. 2017. № 4. С. 64-68
57. Лаба О. Напрями співпраці України та Європейського Союзу щодо міграційних питань. *Історико-правовий часопис* : журнал упоряд. О. Крикунов. Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2016. № 1 (7). С. 46-53.
58. Макарчук В.В. Міграційне право як комплексна галузь права. *Новітні тенденції сучасної юридичної науки*. Дніпро. 2019. Ч. 1. С. 78-80.
59. Малиновська О. А. Міграційна політика: Україна і світ. Нац. ін-т стратег. досліджень. - Київ : НІСД. 2011. - С. 17
60. Малиновська О. Сучасний розвиток міграційної політики ЄС та міграційні перспективи України. *Демографія та соціальна економіка*. 2021. № 2 (44). С. 92-109.
61. Мануїлова К.В. Інституційна система регулювання міжнародної міграції. *Правова держава*. 2019. С. 125-130. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Prav_2019_34_20.pdf.
62. Мануїлова К. В. Процедура реадмісії та її відповідність міжнародним та європейським стандартам прав людини. *Держава та регіони*. Серія : Право. № 1. 2024. С.125-130.
63. Мануїлова К. В., Сурілова О. О. Міжнародно-правове регулювання міграційних процесів: відповідність принципам і стандартам прав людини. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. Одеса. 2024. вип. 72. С. 164-167.

64. Мельничук О. І. Міжнародно-правові аспекти міграційної кризи. *Актуальні проблеми правознавства*. 2016. вип. 1. С. 62-67.
65. Механізм забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб: національний та міжнародний аспекти. С.Б. Булеца, О.І. Котляр, Я.В. Лазур та ін. ; за заг. ред. : д-ра юрид. наук, проф. О.Я. Рогача ; д-ра юрид. наук, проф. М.В. Савчина ; к.ю.н., доц. М.В. Менджул. Ужгород : РІК-У. 2017. 348 с.
66. Міграційне право України : підручник, за заг. ред. д-ра юрид. наук, чл.- кор. НАПрН України С. М. Гусарова. Харків : Дім реклами. 2016. 296 с.
67. Міграційні процеси в сучасному світі: світовий, регіональний та національний виміри: (Понятійний апарат, концептуальні підходи, теорія практика) : енциклопедія. За ред. Ю. Римаренка. Київ. Довіра, 2008.
68. Міграційні явища та процеси: поняття, методи, факти: довідник, 2-ге видання - доповнене і перероблене. У.Я. Садова, Р.Т. Теслюк, М.М. Біль, О.Т. Риндзак, О.П. Мульська та ін. ; ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього НАН України». Наук. ред. У.Я. Садова. Львів. 2018.
69. Міжнародна організація з міграції. Звіти. URL: <https://ukraine.iom.int/uk/zvity>
70. Міжнародне публічне право: підручник. За ред. В.М. Репецького. 2-ге вид., стер. Київ. 2012. 437 с.
71. Микієвич М. М. Інституційне право Європейського Союзу у сфері зовнішньої політики та безпеки : монографія. Львів : Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка. 2005. 416 с.
72. Михайлова О. Е. Теоретичний аналіз сутності поняття «трудомигрант» на міжнародно-правовому рівні та його правовий статус. *Право і суспільство*. 2011. № 2. С. 255-260.
73. Морський патруль ЄС врятував 900 мігрантів біля Греції. *Європейська правда*. 18.02.2016. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2016/02/18/7045093/>
74. Мосьондз С. Становлення державної міграційної політики в Україні. *Право України*. 2005. № 11. С. 114-118.

75. Невара Л., Журавльов В. Європеїзація міграційного законодавства: виклики та шляхи до справедливості для мігрантів та біженців. *Європеїзація національного права: проблеми, виклики та перспективи*, Київ, Україна, 24 квіт. 2024. Державний торговельно-економічний університет. 2024. С. 144-148.
76. Никифорак В.М. Статус біженців у міжнародному праві. *Правові виклики сучасності: міжнародна міграція в умовах глобалізації*: Матеріали I Міжнар. наук.-практ. онлайн конф. (Чернівці, 23 жовтня 2020 р.) ; редкол.с: Н.Д. Гетьманцева (голова), О.В.Кіріяк (відпов. секр.) та ін. Чернівці : Рута. 2020. С.100-102
77. Ногас Н. Міжнародний захист прав біженців і переміщених осіб. *Актуальні проблеми правознавства*. 2024. вип. 37. С. 110-116. URL: <https://appj.wunu.edu.ua/index.php/appj/article/view/1817/1870>.
78. Основи права Європейського Союзу : підручник. Л. І. Адашис, Т. М. Анакіна, С. М. Вихрист та ін. ; за заг. ред. Т. Л. Сироїд ; Харків. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. 2-ге вид., перероб. і допов. Харків : Право. 2020. 590 с.
79. Поєдинок О. Р. Інститут міжнародно-правового захисту прав біженців: місце у системі міжнародного права, сучасний стан і перспективи розвитку. *Альманах міжнародного права*. 2010. вип. 2. С. 250-262. URL: <http://inlawalmanac.mgu.od.ua/v2/21.pdf>.
80. Поєдинок О. Р. Принцип заборони дискримінації в міжнародному праві захисту прав людини та в міжнародному праві захисту прав біженців. *Держава і право*. 2009. вип. 44. С. 549-555. URL: <http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/9114/96-Poedynok.pdf?sequence=1>
81. Правозахисна діяльність у сфері міграції та міжнародного захисту: аналітичний звіт. ВБФ «Право на захист» у партнерстві з HIAS. Київ: Українська Гельсінська спілка з прав людини, 2023. URL: <https://www.helsinki.org.ua/articles/prava-lyudyny-v-sferi-mihratsiji-ta-mizhnarodnoho-zahystu-prytulku-vbf-pravo-na-zahyst-v-partnerstvi-z-hias/>
82. Про біженців: Закон України від 24.12.1993. № 3818-XII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3818-12>

83. Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту: Закон України. Верховна Рада України від 08.07.2011, № 3671-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3671-17#Text>.
84. Про Державну прикордонну службу України: Закон України від 3 квітня 2003 року. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 27.
85. Про імміграцію: Закон України від 07.06.2001 № 2491-III. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2491-14>
86. Про затвердження положення про посвідчення біженця: Постанова КМУ від 14 березня 2012 р. № 202. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/202-2012-%D0%BF>
87. Про порядок надання притулку в Україні іноземцям та особам без громадянства: проект Закону України від 29.11.2001. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2841-iii>
88. Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні: Закон України від 11.12.2003 № 1382-IV. URL: <https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1382-15>
89. Протокол щодо статусу біженців. Офіційний переклад. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_363#Text.
90. Рішення № 118168842, 03.04.2024, Закарпатський окружний адміністративний суд. YouControl. URL: <https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/118168842/>
91. Римаренко Ю. І. Міжнародне міграційне право : Підручник : Рекомендовано МОН. Київ. 2007. 640 с.
92. Розвиток міграційних процесів в Європі та Україна. Андрейко В. І. Науковий вісник Ужгородського університету, серія «Історія». 2019. вип. 2. С. 134-142. URL: <http://visnyk-ist.uzhnu.edu.ua/article/view/185419/186932>.
93. Розпорядження Кабінету Міністрів України «План заходів щодо забезпечення реінтеграції в суспільство трудових мігрантів і членів їхніх сімей» від 12 квітня 2017 р. № 257-р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/257-2017-%D1%80>

94. Саракуца М. О., Пілюк С. В. Правове регулювання боротьби з нелегальною міграцією в ЄС у сучасних умовах. *Альманах міжнародного права*. 2020. Випуск 23. С. 37-45.
95. Сироїд Т. Л. Міжнародно-правове підґрунтя регулювання статусу біженців і вимушених переселенців: реалії та перспективи. *Вісник Харківського нац. ун-ту імені В. Н. Каразіна*. 2017. № 24. С. 154-157
96. Сорока І. О. До питання про соціально-економічні права шукачів притулку. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 4. С. 269-271. URL: http://www.lsej.org.ua/4_2019/74.pdf
97. Сорока І. О. Міжнародно-правовий статус осіб, що шукають притулку : дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 Право. Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2021. 200 с. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/10059ba6-83df-4813-bfd2-93804e7e2402/content>
98. Сорока І. О. Міжнародно-правове зобов'язання держав щодо невидачі стосовно шукачів притулку. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2018. № 3. С. 139-142.
99. Сорока І. О. Право на притулок у міжнародному праві. *Юридичний вісник*. 2018. № 3. С. 113-117.
100. Справа «М.С. проти Словаччини та України» (Заява № 17189/11). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_f36#Text.
101. Справа «М.С.С. проти Бельгії ТА Греції». Рішення. *HUDOC*. 21.01.2011. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/docx/?library=ECHR&id=001-117756&filename=CASE%20OF%20M.S.S.%20v.%20BELGIUM%20AND%20GREECE%20-%20%5BUkrainian%20Translation%5D%20by%20the%20COE%20Human%20Rights%20Trust%20Fund.docx&logEvent=False>
102. Столяр Ю. А. Крутік Ю. В. Складові інформаційно-аналітичного забезпечення державного управління в сфері запобігання та протидії незаконній міграції. *Державна політика щодо протидії торгівлі людьми і незаконній міграції*:

Україна та світ : зб. тез міжнар. наук.-практ. конф. (9 червня 2023 р.). Упоряд. Р. М. Андрусишин. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ. 2023. С. 156-160.

103. Супруновський А.І. Джерела міграційного права України. *Підприємництво, господарство і право*. Київ. 2017. № 12. С. 201-206.

104. Терещенков А. М. Міжнародно-правові аспекти регламентації трудової міграції в країнах-членах ЄС. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2016. № 1. С. 179-183.

105. Територіальні органи і підрозділи ДМС виявили понад 2400 порушників міграційного законодавства. URL : <https://dmsu.gov.ua/news/dms/teritorialni-organi-i-pidrozdili-dms-viyavili-ponad-2400-porushnikov-migracijnogo-zakonodavstva.html>

106. Тиндик Н.П. Адміністративно-правові аспекти протидії нелегальній міграції в зарубіжних країнах. *Демократичне врядування*. Львів, 2010. № 1. С. 80- 88 URL: http://lvivacademy.com/vidavnitstvo_1/visnik/fail/N_Tyndyk.pdf

107. Турецька Я. П. Історія запровадження паспорта Нансена: «попередника» проїзного документу біженця. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. Одеса, 2017. Т. 1, вип. 30. С. 53-55. ISSN 2307-1745. URL: https://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc30/part_1/16.pdf

108. Турчин Н. В., Турчин А. В. Права та захист біженців у міжнародному праві. *Порівняльно-аналітичне право*. 2020. вип. 3. С. 212-218. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/35692/1/%d0%9f%d0%a0%d0%90%d0%92%d0%90%20%d0%a2%d0%90%20%d0%97%d0%90%d0%a5%d0%98%d0%a1%d0%a2%20%d0%91%d0%86%d0%96%d0%95%d0%9d%d0%a6%d0%86%d0%92.pdf>.

109. Українські біженці в ЄС можуть втратити статус після перемир'я: що відомо?. *Visit Ukraine*. URL: <https://visitukraine.today/uk/blog/5938/ukrainian-refugees-in-the-eu-may-lose-their-status-after-the-ceasefire-what-do-we-know?srsId=AfmBOoq3c41RKwjO6UnzLM7uWKB6W2NywYyQ3TVLN9NrZhWEJ9uXGEgR#shho-moze-zminitsiya-pislya-pripinennya-viini-dlya-ukrayinciv-z-timcasovim-zaxistom>.

110. Фенич Я. В., Малеш П. В. Правове регулювання надання притулку та забезпечення прав біженців в Європейському Союзі. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2024. вип. 83. С. 352-357. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2024/07/54-1.pdf>.
111. Філатов В. В. Роль міжнародного права у справах біженців в реалізації концепції перехідного правосуддя. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2022. вип. 57. С. 120-123. URL: [http://biblio.umsf.dp.ua/jspui/bitstream/123456789/5499/1/24%20\(1\).pdf](http://biblio.umsf.dp.ua/jspui/bitstream/123456789/5499/1/24%20(1).pdf).
112. Філіппов С. О. Протидія організації нелегальної транскордонної міграції на зовнішніх кордонах Європейського Союзу. *Молодий вчений*. 2015. № 9 (24). Ч. 1. С. 172- 175.
113. Філософсько-правові засади протидії нелегальній міграції та торгівлі людьми у громадянському суспільстві : Навчальний посібник для студентів денної та заочної форм навчання (за кредитно-модульною системою організації навчального процесу. Бровко Н.І., Даниленко А.С. та інші. Біла Церква, 2014. 364 с.
114. Харитонов Р. Ф. Діяльність міжнародних організацій на європейському просторі в сучасних умовах: питання міжнародної безпеки, захисту прав людини та міграційної політики. Міжнародне право та євроінтеграційні перспективи України: сучасні виклики. М. Р. Аракелян, Ю. Ю. Акіменко, Х. Н. Бехруз. Одеса : Фенікс, 2023. С. 152-181. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/09b9bc29-fe13-4732-ada8-5d5ea84dcee9/content#page=153>
115. Харитонов Р. Ф., Шишименко О. І. Міжнародно-правовий захист прав мігрантів у ЄС: сучасний стан. *Правова система: теорія і практика*. 2022. вип. 4. С. 87-90. URL: http://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2022/4/part_3/15.pdf.
116. Чайковський Ю. В. Вплив сучасних конфліктів на зміну міграційної політики сусідніх держав: міжнародно-правові аспекти . *Актуальні проблеми політики*, Випуск 62. - Одеса : Фенікс, 2018. - 227 с. - С.81-94
117. Чайковський Ю. В. Міжнародна міграція і внутрішня безпека держави. *Правова держава*, № 33. - Одеса : Фенікс, 2019. С.173-179

118. Чайковський Ю. В. Свобода пересування осіб як основа становлення міжнародного міграційного права (доктринальний аналіз). *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2020. - № 22. - С. 171-177
119. Чернявський А. Л. Інститут права притулку в сучасному міжнародному праві. *Альманах міжнародного права*. 2014. №. 5. С. 52-58.
120. Чехович С. Б. Юридичні аспекти міграційних процесів в Україні. Київ : *Український центр правничих студій* 2001. 288 с.
121. Чорнозуб Л. Протидія незаконній трудовій міграції в ЄС (кримінально-правові аспекти). *Новітні кримінально-правові дослідження - 2021* : Альманах 31 наукових праць. За ред. проф. Є.Л. Стрельцова, проф. О.В. Козаченка, PhD О.М. Мусиченко. Миколаїв : МПП НУ ОЮА, 2021. С. 137-144.
122. Чи готова Україна приймати афганських біженців - відповідає адвокатка // *Суспільне Новини*. 2021. 27 серпня. URL: <https://suspilne.media/158871-ci-gotova-ukraina-prijmati-afganskikh-bizenciv-vidpovidaae-advokatka/>
123. Чуєнко В. І. Перспективи правового регулювання статусу біженців у Європейському Союзі. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія ПРАВО. 2018. Т. 2, вип. 51. С. 176-179.
124. Шамраєва В. М. Захист окремих груп осіб на рівні ООН та в рамках регіональних систем захисту прав людини. *Науковий вісник Ужгородського університету: серія: Право*. Ужгород, 2023. -Т.2. Вип. 76. С. 278-284. URL <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/281748/277554>
125. Юрлова Н. В. Деякі питання міжнародно-правового регулювання надання притулку у сучасному міжнародному праві *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2016. Вип. 31. С. 168-177.
126. Янчук І. Медійне відлуння міграційної кризи: українські біженці в Європі. Травневі студії: історія, політологія, міжнародні відносини. Збірник матеріалів V Міжнародної наукової конференції студентів і молодих вчених. *Донецький національний університет імені Василя Стуса*, 2023. С. 117-119. URL: <https://jts.donnu.edu.ua/article/view/14397/14303>

127. Advisory Opinion OC-21/14 OF AUGUST 19, 2014, "Rights and Guarantees of Children in the Context of Migration and/or in Need of International Protection". *UNHCR*. Refworld. Global Law&Policy database. URL: <https://www.refworld.org/jurisprudence/caselaw/iacrthr/2014/en/101499>.
128. African Charter on Human and People's Rights. Organization of African Unity. URL: https://au.int/sites/default/files/treaties/36390-treaty-0011_-_african_charter_on_human_and_peoples_rights_e.pdf
129. African Union Convention for the Protection and Assistance of Internally Displaced Persons in Africa (Kampala Convention). URL: https://au.int/sites/default/files/treaties/36846-treaty-kampala_convention.pdf
130. AMERICAN CONVENTION ON HUMAN RIGHTS "PACT OF SAN JOSE, COSTA RICA" (B-32). Organization of American States. URL: https://www.oas.org/dil/treaties_b-32_american_convention_on_human_rights.pdf
131. Anakina T. Solidarity as the principle of the EU Migration Law. *Адаптація правової системи України до права Європейського Союзу : теоретичні та практичні аспекти* : матеріали VI Всеукраїнської за міжнародною участю науково-практичної конференції (м. Полтава, 17 листопада 2021 року). Полтава, 2021. С. 14-16.
132. Anna Macdonald, Holly Porter. The Politics of Return: Understanding Trajectories of Displacement and the Complex Dynamics of Return in Central and East Africa. *Journal of Refugee Studies*. 2021. Vol. 33, № 4. Pp. 639-662.
133. Annual Risk Analysis Report 2015. *European Border and Coast Guard Agency*. URL: <https://frontex.europa.eu/publications/ara-2016-EZGrEA>
134. Arrangement of 12 May 1926 relating to the Issue of Identity Certificates to Russian and Armenian Refugees : League of Nations of 12.05.1926, № 2004. URL: <https://www.refworld.org/legal/agreements/lon/1926/en/14828>.
135. Arrangement of 30 June 1928 relating to the Legal Status of Russian and Armenian Refugees : League of Nations of 30.06.1928, № 2005. URL: <https://www.refworld.org/legal/agreements/lon/1928/en/>.

136. Arrival: Important information for refugees from Ukraine. *The Governing Mayor of Berlin - Senate Chancellery*. URL: <https://www.berlin.de/ukraine/uk/pributtja/>
137. Bonaventure R. Prima facie status and refugee protection. *UNHCR*. Evaluation and Policy Analysis Unit. 2002. C. 3. URL: <https://www.unhcr.org/sites/default/files/legacy-pdf/3db9636c4.pdf>
138. Cartagena Declaration on Refugees, adopted by the Colloquium on the International Protection of Refugees in Central America, Mexico and Panama, Cartagena de Indias, Colombia, 22 November 1984. URL: <https://www.unhcr.org/media/cartagena-declaration-refugees-adopted-colloquium-international-protection-refugees-central>.
139. CASE OF THE PACHECO TINEO FAMILY v. PLURINATIONAL STATE OF BOLIVIA. JUDGMENT OF NOVEMBER 25, 2013 (Preliminary objections, merits, reparations and costs). *UNHCR*. Refworld. Global Law&Policy database. URL: <https://www.refworld.org/jurisprudence/caselaw/iacrthr/2013/en/100589>
140. Cavan W. C. Immigration: How ancient Rome dealt with barbarians at the gate. *USCDornsife*. URL: <https://dornsife.usc.edu/news/stories/ancient-rome-immigration-policy>.
141. Chapman A. The first refugees, 1685. *GetHistories*. 15.10.2021. URL: <https://www.gethistories.com/p/the-first-refugees-1685> (дата звернення: 12.12.2021).
142. Charter of fundamental rights of The European Union : *Official Journal of the European Communities* from 18.12.2000, № 2000/C 364/01. URL: https://www.europarl.europa.eu/charter/pdf/text_en.pdf.
143. Chetail V. A Reflection by Vincent Chetail on the Legal Duties of the International Organization for Migration (IOM) / Vincent Chetail. *The Graduate Institute Geneva*. 2021. - URL: <https://www.graduateinstitute.ch/communications/news/reflection-vincent-chetail-legal-duties-international-organization-migration>.
144. Convention of 28 October, 1933 relating to the International Status of Refugees: *League of Nations* of 28.10.1933, № 3663. URL: <https://www.refworld.org/legal/agreements/lon/1933/en/17584>.
145. Council regulation establishing the criteria and mechanisms for determining the Member State responsible for examining an asylum application lodged in one of the

Member States by a third-country national : *Official Journal of the European Union*, № 343/2003. URL: [https://eur-lex.europa.eu/legal-](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32003R0343)

[content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32003R0343](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32003R0343)

146. COVID-19: Regulation of Migration Processes in The European Legal Area. T. Kortukova, M. Dei, A. Blahodarnyi та ін. *Cuestiones politicas*. 2020. № 38. C. 321-332. DOI: <https://doi.org/10.46398/cuestpol.38e.20>

147. DEMOCRATIC REPUBLIC OF THE CONGO, 1993-2003. Report of the Mapping Exercise documenting the most serious violations of human rights and international humanitarian law committed within the territory of the Democratic Republic of the Congo between March 1993 and June 2003. Unofficial translation from French original. OHCHR, 2010. C. 78. URL: https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Countries/CD/DRC_MAPPING_REPORT_FINAL_EN.pdf .

148. Directive 2011/95/EU of the European Parliament and of the Council of 13 December 2011 on standards for the qualification of third-country nationals or stateless persons as beneficiaries of international protection, for a uniform status for refugees or for persons eligible for subsidiary protection, and for the content of the protection granted (recast). : *Official Journal of the European Union*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32011L0095>

149. Displaced Persons and Postwar America. *United States Holocaust Memorial Museum : Perspectives*. URL: <https://perspectives.ushmm.org/collection/displaced-persons-and-postwar-america>

150. Declaration by the High Representative on behalf of the European Union on the situation at the European Union border, 10 November 2021. *Council of the European Union*. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2021/11/10/belarus-declaration-by-the-high-representative-on-behalf-of-the-european-union-on-the-situation-at-the-european-union-border/>

151. European Asylum Law and International Law. Hemme Battjes. *Martinus Nijhoff Publishers*, 2006. - 688 p.

152. Erika Forsberg Refugees and Intrastate Armed Conflict : A Contagion Process Approach. Department of Peace and Conflict Research. New York : Uppsala University. 2009. 30 p.
153. EU Immigration and Asylum Law: Commentary on EU Regulations and Directives. Kay Hailbronner. *Hart Publishing*, 2010. - 590 p.
154. Glossary. *Office Français de Protection des Réfugiés et Apatrides*. URL: <https://www.ofpra.gouv.fr/en/glossary/n>.
155. Goffart, W. Barbarian Tides: The Migration Age and the Later Roman Empire. Philadelphia : *University of Pennsylvania Press*, 2006. 384 p.
156. Goodwin-Gill, G. S., & McAdam, J. (2007). The Refugee in International Law (3rd ed.). *Oxford University Press*, 786 p.
157. Guichaoua A. From War to Genocide: Criminal Politics in Rwanda, 1990-1994.. *University of Wisconsin Press*, 2015. 62-63 p. URL: https://books.google.com.ua/books?id=KseuCgAAQBAJ&pg=PA62&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false.
158. Gwynn, R. D. Huguenot Heritage: The History and Contribution of the Huguenots in Britain. London: Routledge & Kegan Paul, 1985. 336 p.
159. Holborn, L. W. The International Refugee Organization: A Specialized Agency of the United Nations, Its History and Work, 1946-1952. New York : *Oxford University Press*, 1956. xiv, 805 p.
160. Immigration and Nationality Act. U. S. *Citizenship and Immigration Services*. URL: <https://www.uscis.gov/laws-and-policy/legislation/immigration-and-nationality-act>.
161. International Protection Services, 1981, № 22. URL: <https://www.unhcr.org/sites/default/files/legacy-pdf/578371524.pdf>
162. IOM Constitution : *International Organization for Migration*. URL: <https://www.iom.int/iom-constitution>
163. Iosue A. The Manipulation of Mercy: Sanctuary in mid to late medieval England and its relationship with the people. Research Thesis Presented in partial fulfillment of the requirements for graduation with research distinction in History in the undergraduate

- colleges of The Ohio State University. 2022. URL: <https://kb.osu.edu/server/api/core/bitstreams/fd601423-496b-42a1-8751-fb54c5023143/content>.
164. Heckmann F., Schnapper D. The Integration of Immigrants in European Societies: National Differences and Trends of Convergence. Stuttgart : Lucius & Lucius, 2003. 261 p.
165. Metcalfe-Hough V. The migration crisis? Facts, challenges and possible solutions. Shaping policy for development. *Odi.org*. URL: <https://media.odi.org/documents/9913.pdf>.
166. Ms. L v. ICE - Settlement Document Dec 1 2023. *ACLU*. 01.12.2023. URL: <https://www.aclu.org/documents/ms-l-v-ice-settlement-document-dec-1-2023>.
167. Notice of Proposed Class Action Settlement - Ms. L. v. ICE. *U. S. Department of Health and Human Services*. URL: <https://www.hhs.gov/programs/social-services/unaccompanied-children/notice-of-proposed-class-action-settlement-msl-v-ice.html>.
168. No. 22 (XXXII) - Protection of Asylum-Seekers in Situations of Large-Scale Influx : Conclusions Adopted by the Executive Committee on International Protection of Refugees. *Office of the United Nations High Commissioner for Refugees Division of What we do. European Union Agency for Asylum*. URL: <https://euaa.europa.eu/about-us/what-we-do>
169. OAU Convention Governing the Specific Aspects of Refugee Problems in Africa, adopted by the Assembly of Heads of State and Government at its Sixth Ordinary Session, Addis-Ababa, 10 September 1969. URL: <https://www.unhcr.org/media/oau-convention-governing-specific-aspects-refugee-problems-africa-adopted-assembly-heads>
170. Peculiarities of the Legal Regulation of Temporary Protection in the European Union in the Context of the Aggressive War of the Russian Federation Against Ukraine. T. Kortukova, Y. Kolosovskyi, et al. *International Journal for the Semiotics of Law- Revue internationale de Sémiotique juridique*. Springer Netherlands. 2022. P. 1-12.

171. Peeling, Siobhan. Emigration (Russian Empire). In: 1914-1918-online. *International Encyclopedia of the First World War*. 2014. URL: <https://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/emigration-russian-empire>.
172. Regular procedure. Sweden. AIDA. *Asylum Information Database*. URL: <https://asylumineurope.org/reports/country/sweden/asylum-procedure/procedures/regular-procedure/>
173. REGULATION (EU) 2024/1351 OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL of 14 May 2024 on asylum and migration management, amending Regulations (EU) 2021/1147 and (EU) 2021/1060 and repealing Regulation (EU) No 604/2013. *Official Journal of the European Union*. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=OJ:L_202401351
174. REGULATION (EU) OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL establishing the criteria and mechanisms for determining the Member State responsible for examining an application for international protection lodged in one of the Member States by a third-country national or a stateless person (recast) : *Official Journal of the European Union* № 604/2013. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32013R0604>
175. Re-Parole Process for Certain Ukrainian Citizens and Their Immediate Family Members. *U. S. Citizenship and Immigration Services*. URL: <https://www.uscis.gov/humanitarian/uniting-for-ukraine/re-parole-process-for-certain-ukrainian-citizens-and-their-immediate-family-members>.
176. Report from the Commission to the European Parliament and the Council on the Application of Directive 2004/83/EC of 29 April 2004 on minimum standards for the qualification and status of third country nationals or stateless persons as refugees or as persons who otherwise need international protection and the content of the protection. URL: <http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:52010DC0314:EN:NOT>
177. Resolution 955 (1994) adopted by the Security Council at its 3453rd meeting, on 8 November 1994. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/198038?v=pdf>.

178. Resolution adopted by the General Assembly on 17 December 2018 on the report of the Third Committee (A/73/583). *UNHCR*. URL: <https://www.unhcr.org/sites/default/files/legacy-pdf/5c4088f44.pdf>.
179. Resolution adopted by the General Assembly on 19 December 2018. [without reference to a Main Committee (A/73/L.66)] 73/195. Global Compact for Safe, Orderly and Regular Migration. *United Nations. Digital Library*. URL: https://digitallibrary.un.org/record/1660537/files/A_RES_73_195-EN.pdf.
180. Smiles, S. *The Huguenots: Their Settlements, Churches, and Industries in England and Ireland*. London: John Murray, 1867. 530 p.
181. Smith W. *Asylum. A Dictionary of Greek and Roman Antiquities*. John Murray, London, 1875. URL: <https://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/secondary/SMIGRA%2A/Asylum.html>.
182. Susan Harris Rimmer Reconceiving refugees and internally displaced persons as transitional justice actors. Research Paper № 187. *The Australian National University*. 2010. 15 p.
183. Tarakhel проти Швейцарії - 29217/12. *HUDOC*. 04.11.2014. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/docx/pdf?library=ECHR&id=001-155054&filename=CASE%20OF%20TARAKHEL%20v.%20SWITZERLAND%20-%20%5BUkrainian%20Translation%5D%20legal%20summary%20by%20the%20COE%20Human%20Rights%20Trust%20Fund.pdf&logEvent=False>
184. The 1951 Refugee Convention and 1967 Protocol relating to the Status of Refugees. *UNHCR*. URL: <https://www.unhcr.org/media/1951-refugee-convention-and-1967-protocol-relating-status-refugees>.
185. The Evian Conference. United States Holocaust Memorial Museum. *Holocaust Encyclopedia*. URL: <https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/the-evian-conference>.
186. *The Fall of the Roman Empire: A new history of Rome and the Barbarians*. P. Heather. New York : Oxford University Press, 2005. URL:

- https://books.google.com.ua/books?id=wCOJfTB7HtgC&printsec=frontcover&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false.
187. The right to education of refugees. T. Kortukova, M. Dei, A. Frantsuz та ін. *The Asian International Journal of Life Sciences*. 2019. № 2. С. 505-517.
 188. Tusan, M. The Concentration Camp as Site of Refuge: The Rise of the Refugee Camp and the Great War in the Middle East. *The Journal of Modern History*. 2021. Vol. 93, No. 4. P. 824-860.
 189. Ukraine Refugee Situation. *Офіційний вебсайт Управління Верховного Комісара ООН по справах біженців*. URL: <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>
 190. Ukrainians who fled war fear deportation under Trump: 'I am young, I want to live'. *The Guardian*. URL: <https://www.theguardian.com/us-news/2025/apr/04/ukrainians-fear-deportation-under-trump>
 191. UN Compendium of principles, good practices and policies on safe, orderly and regular migration in line with international human rights law. URL: https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Issues/Migration/36_42/PlatformInternationalCooperation.pdf
 192. United Nations General Assembly. Resolution 2312 (XXII). Declaration on Territorial Asylum. 14 December 1967. URL: <https://legal.un.org/avl/ha/dta/dta.html>
 193. United Nations General Assembly. Resolution 428 (V). Statute of the Office of the United Nations High Commissioner for Refugees. 14 December 1950. URL: <https://www.refworld.org/legal/constinstr/unga/1950/en/72586>
 194. Uniting for Ukraine. *Homeland Security*. URL: <https://www.dhs.gov/archive/uniting-ukraine>.
 195. UNITING FOR UKRAINE. KEY STEPS IN THE PROCESS. *Homeland Security*. URL: <https://www.uscis.gov/sites/default/files/document/flyers/Uniting-for-Ukraine-Flyer.pdf>
 196. Uniting for Ukraine Process Overview and Assessment. Fiscal Year 2023 Report to Congress. Homeland Security. *Office of Strategy, Policy, and Plans*. URL: https://www.dhs.gov/sites/default/files/2024-12/2024_1104_dmo_plcy_uniting_for_ukraine_process_overview_and_assessment.pdf

197. USCRI Denounces Resumption of the Migrant Protection Protocols: A Cruel Abandonment of Asylum Seekers in Mexico. *U.S. Committee for refugees and immigrants*. URL: <https://refugees.org/uscridenounces-resumption-of-the-migrant-protection-protocols-a-cruel-abandonment-of-asylum-seekers-in-mexico/>
198. Venezuela Situation: Global Appeal 2024. *UNHCR*. URL: <https://reporting.unhcr.org/venezuela-situation-global-appeal-2024>
199. Violence and Pushbacks at Poland-Belarus Border. *Human Rights Watch*. URL: <https://www.hrw.org/news/2022/06/07/violence-and-pushbacks-poland-belarus-border>
200. What we do. *European Union Agency for Asylum*. URL: <https://euaa.europa.eu/about-us/what-we-do>
201. Qui sommes-nous? LA CNDA. *Cour nationale du droit d'asile*. URL: <https://www.cnda.fr/qui-sommes-nous/la-cnda>
202. Quito III: What Regional Governments Must Do to Help Displaced Venezuelans. *Refugees International*. URL: <https://www.refugeesinternational.org/reports-briefs/quito-iii-what-regional-governments-must-do-to-help-displaced-venezuelans/>

Список опублікованих праць за темою дисертаційного дослідження

Публікації у фахових виданнях України:

1. Грушко М. В., Димов К. Б., Гармонізація норм міжнародного права щодо захисту українських біженців у правових системах США і Канади. *Академічні візії*. 2023. № 26. С. 1-5. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.15341223>.
2. Димов К. Б. Реформування міграційного законодавства ЄС: Міжнародно-правовий аналіз ключових аспектів Нового пакту щодо міграції та притулку. *Академічні візії*. 2024. № 27. С. 1-5. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.10889995>.
3. Димов К. Б. Міжнародно-правовий аналіз забезпечення прав і свобод вимушених мігрантів у країнах Європейського Союзу. *Вісник Маріупольського державного університету*. 2024. № 28. С. 49-55. DOI: <https://doi.org/10.34079/2226-3047-2024-14-28-49-55>.
4. Димов К. Б. Еволюція судової практики ЄСПЛ щодо захисту прав біженців та шукачів притулку: сучасні тенденції та виклики. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2024. № 72. С. 156-159. DOI: <https://doi.org/10.32782/2307-1745.2024.72.31>
5. Димов К. Б., Вишнякова А. О. Проблеми статусу біженців хуту після геноциду в Руанді: міжнародно-правовий аспект. *Держава та Регіони*. Серія : Право. 2024. № 4. С. 266-271. DOI: <https://doi.org/10.32782/1813-338X-2024.4.43>

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

6. Димов К. Б. Гібридна війна на Донбасі як чинник міграційних процесів в Україні. *Сталий розвиток суспільства та держави: сучасні виклики та перспективи розвитку: матер. Всеукр. наук. конф. молодих вчених* (м. Одеса, 17 грудня 2021 р.). Одеса: Фенікс, 2021. С. 12-15.

7. Димов К. Б. Правове забезпечення статусу внутрішньо-переміщених осіб та біженців в умовах російсько-української війни. *Українське суспільство в умовах воєнного стану: сучасні виклики та напрямки розвитку : матеріали Всеукр. наук. конф. молодих вчених* (м. Одеса, 6 червня 2022 р.). Одеса: Фенікс, 2022. С. 63-66.
8. Димов К. Б., Грушко М. В. Uniting for Ukraine як ефективна регіональна програма прийому українських біженців в Сполучених Штатах Америки. *Права людини в період збройних конфліктів : 36. матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції присвяч. 25-річчю Національного університету «Одеська юридична академія»* (м. Одеса, 18 листопада 2022 р.). Нац. ун-т «Одеська юридична академія» ; каф. міжнародного та європейського права НУ «ОЮА» : у 2 т. Одеса, 2022. С. 294-297.
9. Димов К. Б. «Тимчасовий захист» як альтернатива статусу біженця у країнах Європейського Союзу. *Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття» (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права)* : у 2 т. : матеріали Міжнар.наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 червня 2022 р.). Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. Т. 1. С. 476-478.
10. Димов К. Б. Примусова депортація як різновид геноциду в міжнародному праві. *«Сучасний розвиток державотворення та правотворення в Україні: проблеми теорії та практики»*: збірник матеріалів X міжнародної науково-практичної конференції. (м. Київ, 23 червня 2022 року). Київ: Маріупольський державний університет, 2022. С. 244-248.
11. Димов К. Б. Розвиток міжнародних та національних механізмів захисту права на житло біженців та вимушених мігрантів внаслідок міжнародного збройного конфлікту в Україні. *Європейські орієнтири розвитку України в умовах війни та глобальних викликів XXI століття: синергія наукових, освітніх та технологічних рішень* : у 2 т. : матеріали Міжнар. наук.- практ. конф. (м. Одеса, 19 травня 2023 р.). Одеса : Видавництво «Юридика», 2023. Т. 1. С. 397-400.

12. Грушко М. В., Димов К. Б. Особливості функціонування правового статусу тимчасового захисту в Республіці Польща. *Трансформація правових систем в умовах збройних конфліктів* : матер. круглого столу (м. Одеса, 10 лютого, 2023 р.) Одеса : НУ «ОЮА», кафедра міжнародного та європейського права, 2023. С. 31-35.
13. Димов К. Б. Підлив Каховської ГЕС як фактор впливу на міграційну кризу в Україні в контексті норм міжнародного гуманітарного права. *«Права людини в період збройних конфліктів»: Міжнар. наук.-практич. конф., присвяч. 75-й річниці ухвалення Загальної декларації прав людини 1948 р., (3 листопада 2023 р., м. Одеса)* : зб. матер. конф.; НУ «ОЮА» ; Кафедра міжнародного та європейського права. Одеса, 2023. С. 525-534.
14. Димов К. Б. Міжнародно-правові виклики стосовно надання гуманітарної допомоги біженцям та вимушеним переселенцям під час збройних конфліктів. *«Права людини в період збройних конфліктів»: Міжнар. наук.-практич. конф., присвяч. 75-річчю прийняття Женевських конвенцій про захист жертв війни 1949 року та Міжнародному дню прав людини, зб. матер. конф. (1 листопада, 2024 р., м. Одеса).* Одеса : НУ «ОЮА», 2024. С. 392-399.
15. Димов К. Б., Грушко М. В. До питання реформування національних законодавств України та Республіки Молдова у сфері міграції в контексті європейської інтеграції. *Вступ України, Республіки Молдова та Грузії до Європейського Союзу: сучасні виклики: матеріали міжнар. кругл. столу (м. Одеса, 05 берез. 2024 р.).* Одеса, 2024. С. 81-84.

ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЇ

Апробація основних положень дисертаційного дослідження здійснювалася шляхом обговорень на засіданнях кафедри міжнародного та європейського права Національного університету «Одеська юридична академія», наукових конференціях, круглих столах та семінарах, де результати дослідження були представлені для фахового обговорення. Зокрема:

Всеукраїнська наукова конференція молодих вчених «Сталий розвиток суспільства та держави: сучасні виклики та перспективи розвитку» –Гібридна війна на Донбасі як чинник міграційних процесів в Україні, 17 грудня 2021 року, м. Одеса.

Всеукраїнська наукова конференція молодих вчених «Українське суспільство в умовах воєнного стану: сучасні виклики та напрямки розвитку» – Правове забезпечення статусу внутрішньо-переміщених осіб та біженців в умовах російсько-української війни, 6 червня 2022 року, м. Одеса.

Міжнародна науково-практична конференція «Права людини в період збройних конфліктів», присвячена 25-річчю Національного університету «Одеська юридична академія» - Uniting for Ukraine як ефективна регіональна програма прийому українських біженців в Сполучених Штатах Америки, 18 листопада 2022 року, м. Одеса.

Міжнародна науково-практична конференція «Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття», присвячена 25-річчю Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчю Одеської школи права - «Тимчасовий захист» як альтернатива статусу біженця у країнах Європейського Союзу, 17 червня 2022 року, м. Одеса.

X Міжнародна науково-практична конференція «Сучасний розвиток державотворення та правотворення в Україні: проблеми теорії та практики» –

Примусова депортація як різновид геноциду в міжнародному праві, 23 червня 2022 року, м. Київ.

Міжнародна науково-практична конференція «Європейські орієнтири розвитку України в умовах війни та глобальних викликів XXI століття: синергія наукових, освітніх та технологічних рішень» – Розвиток міжнародних та національних механізмів захисту права на житло біженців та вимушених мігрантів внаслідок міжнародного збройного конфлікту в Україні, 19 травня 2023 року, м. Одеса.

Круглий стіл «Трансформація правових систем в умовах збройних конфліктів» - Особливості функціонування правового статусу тимчасового захисту в Республіці Польща, 10 лютого 2023 року, м. Одеса.

Міжнародна науково-практична конференція «Права людини в період збройних конфліктів», присвячена 75-й річниці ухвалення Загальної декларації прав людини 1948 року – Підлив Каховської ГЕС як фактор впливу на міграційну кризу в Україні в контексті норм міжнародного гуманітарного права, 3 листопада 2023 року, м. Одеса.

Міжнародна науково-практична конференція «Права людини в період збройних конфліктів», присвячена 75-річчю прийняття Женевських конвенцій про захист жертв війни 1949 року та Міжнародному дню прав людини – Міжнародно-правові виклики стосовно надання гуманітарної допомоги біженцям та вимушеним переселенцям під час збройних конфліктів, 1 листопада 2024 року, м. Одеса.

Міжнародний круглий стіл «Вступ України, Республіки Молдова та Грузії до Європейського Союзу: сучасні виклики» – До питання реформування національних законодавств України та Республіки Молдова у сфері міграції в контексті європейської інтеграції, 5 березня 2024 року, м. Одеса.

Пропоноване авторське оновлення визначення поняття «біженець»
(у контексті Конвенції 1951 року та сучасних викликів міжнародного права)

Біженець – це особа, яка, перебуваючи поза межами країни свого громадянства або постійного проживання, не може або не бажає повернутися до неї внаслідок обґрунтованих побоювань зазнати переслідування, масового насильства, серйозної загрози життю, свободі або фізичній безпеці з боку державних чи недержавних акторів, у тому числі внаслідок ситуації збройного конфлікту, структурної економічної дестабілізації з наслідками для фізичного виживання населення, радикального або системного руйнування основних функцій держави, екологічної катастрофи чи іншого системного порушення умов існування, яке не дозволяє безпечно повернутися.

Примітка автора: це визначення є розширеною версією положень статті п. 2 ч. А ст. 1 Конвенції про статус біженців 1951 року з урахуванням практики регіональних механізмів захисту (зокрема, Картахенської декларації 1984 року, Конвенції ОАЄ 1969 року тощо), рішень міжнародних судів та сучасних міграційних викликів.

Порівняльна таблиця:

Класичне та запропоноване визначення поняття «біженець»

Критерій	Конвенція 1951 року п. 2 ч. А ст. 1	Пропозиція
Територіальний критерій	Перебування поза межами країни громадянства або постійного проживання	Перебування поза межами країни громадянства або постійного проживання
Основна причина втечі	Обґрунтовані побоювання стати жертвою переслідування за ознакою раси, релігії, національності, належності до певної соціальної групи чи політичних переконань	Обґрунтовані побоювання переслідування, масового насильства, серйозної загрози життю, свободі або фізичній безпеці
Джерело загроз	Не конкретизовано (традиційно – держава)	Державні або недержавні актори, включаючи збройні угруповання, кримінальні мережі, терористичні структури
Додаткові ситуації	Не передбачено	Збройний конфлікт, структурна економічна дестабілізація з наслідками для фізичного виживання населення, радикальне або системне руйнування основних функцій держави,

		екологічна катастрофа, інше системне порушення умов існування, що перешкоджає безпечному поверненню
Можливість повернення	Не може або не бажає повернутись через страх переслідування	Не може або не бажає повернутись через загрозу життю, безпеці, свободі, включно з ризиком внаслідок системних катастроф
Регіональний підхід (<i>de facto</i>)	Обмежене універсальне застосування	Орієнтоване на інтеграцію регіональних підходів, зокрема Картахенської декларації (1984), Конвенції ОАЄ (1969), практики ЄСПЛ, КАС ВС тощо

Пропоноване авторське оновлення визначення поняття «міграційна криза»

Міграційна криза – це процес масового переміщення осіб, спричинений збройними конфліктами, структурною економічною дестабілізацією з наслідками для фізичного виживання населення, систематичними порушеннями прав людини, екологічними катастрофами або політичною дестабілізацією, який унеможливорює звичайне функціонування механізмів надання захисту та вимагає невідкладного реагування з боку національних і міжнародних правових інституцій.

Примітка автора: це визначення є спробою систематизувати ознаки міграційної кризи як феномену міжнародного значення, враховуючи сучасну практику реагування на ситуації масових переміщень у Європі, Америці, на Близькому Сході, в Африці та Україні зокрема.

Проект

ЗАКОН УКРАЇНИ

Про внесення змін до статті 1 Закону України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту»

Верховна Рада України постановляє:

1. Внести до Закону України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» (Відомості Верховної Ради України, 2012, № 16, ст. 141) такі зміни:

У пункті 14 статті 1 викласти визначення «особа, яка потребує додаткового захисту» у такій редакції:

«особа, яка потребує додаткового захисту – це іноземець або особа без громадянства, яка не може бути визнана біженцем відповідно до цього Закону, але потребує захисту, оскільки повернення до країни походження створює для неї реальну загрозу заподіяння тяжкої шкоди внаслідок переслідування, масового насильства, збройного конфлікту неміжнародного характеру, примусового вербування до збройних формувань, сексуального насильства, а також загроз життю, свободі або фізичній безпеці у зв'язку з відсутністю доступу до базових соціальних послуг, включаючи медичну допомогу.»

2. Цей Закон набирає чинності з дня, наступного за днем його опублікування.

3. Кабінету Міністрів України протягом трьох місяців з дня набрання чинності цим Законом:

- привести свої нормативно-правові акти у відповідність із цим Законом;
- забезпечити приведення міністерствами та іншими органами виконавчої влади їх нормативно-правових актів у відповідність із цим Законом.

Голова Верховної Ради України

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

до проєкту Закону України

Про внесення змін до статті 1 Закону України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» щодо уточнення визначення особи, яка потребує додаткового захисту»

1. Обґрунтування необхідності прийняття акта

Існуюче визначення поняття «особа, яка потребує додаткового захисту», передбачене пунктом 14 статті 1 Закону України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту», є надто загальним і не враховує специфіку новітніх міграційних викликів, пов'язаних зі збройними конфліктами, колапсом систем державного управління, гуманітарними катастрофами та системною деградацією безпекового середовища.

У законодавчій практиці та при розгляді справ органами міграційної служби відсутність конкретизованих орієнтирів часто ускладнює застосування правових норм і веде до неоднозначної оцінки обставин, що загрожують заявникам.

Прийняття цього законопроєкту дозволить усунути зазначену прогалину шляхом інтеграції до законодавства орієнтовного переліку ключових ризиків, які повинні враховуватися при оцінці індивідуальної ситуації особи, яка претендує на додатковий захист. Це, зокрема, стосується ситуацій масового насильства, збройного конфлікту міжнародного характеру, сексуального насильства, примусового вербування до збройних формувань та критичної відсутності доступу до базових соціальних послуг.

2. Цілі і завдання проєкту Закону

Метою законопроєкту є підвищення ефективності реалізації державної політики у сфері захисту осіб, які не підпадають під класичне визначення «біженець», але об'єктивно потребують міжнародного захисту.

Завдання проєкту:

- уточнити законодавче визначення особи, яка потребує додаткового захисту;
- забезпечити належні правові орієнтири для застосування положень Закону в практиці міграційних органів та судів;

- наблизити національне законодавство до стандартів міжнародного гуманітарного та міграційного права, зокрема до підходів, викладених у Картахенській декларації 1984 року, Конвенції ОАЄ 1969 року, а також у практиці ЄСПЛ.

3. Прогноз соціально-економічних та інших наслідків прийняття законопроекту

Прийняття запропонованого акта матиме позитивний вплив на:

- правову визначеність у питаннях надання додаткового захисту в Україні;
- підвищення гарантій дотримання прав людини щодо осіб, які зазнають системних загроз у країнах походження;
- зменшення навантаження на судову систему внаслідок скорочення кількості оскаржень відмов у наданні захисту;
- імідж України як правової держави, що дотримується міжнародних зобов'язань у сфері захисту осіб, які потребують міжнародного захисту.

Фінансове навантаження на державний бюджет є мінімальним та не потребує окремого фінансування, оскільки законопроект спрямований на уточнення термінологічного апарату без зміни процедур чи структури повноважень органів влади.

ГРОМАДСЬКА ОРГАНІЗАЦІЯ «ЛІНГВАЛЄКСА»

Ідентифікаційний код: 44959285

<https://www.lingvalex.com/>

01030, місто Київ, вул.Франка Івана (Шевченківський р-н), буд. 20, к. 5

№01/03-1 від 01 березня 2025 р.

м. Київ

Всім, кого це стосується

Лист підтримки результатів дисертаційної роботи

Громадська організація «ЛінгваЛєкса» висловлює підтримку результатам дисертаційного дослідження Димова Кирила Борисовича за темою *«Міжнародно-правові механізми захисту біженців в умовах міграційної кризи»*, поданого на здобуття наукового ступеня доктора філософії в галузі міжнародного права.

Результати цього дослідження вже аналізуються в межах діяльності організації та мають практичне значення для цілей ГО «ЛінгваЛєкса», зокрема у таких напрямках:

1. документування воєнних злочинів та інших грубих порушень міжнародного гуманітарного права, вчинених збройними силами російської федерації;
2. проведення OSINT-розслідувань щодо примусової депортації цивільного населення, переміщення вразливих груп, а також обставин, що стосуються масового переміщення осіб під час міжнародного збройного конфлікту;
3. підготовка аналітичних матеріалів, що подаються до міжнародних організацій, правоохоронних органів та партнерських громадських організацій.

Узагальнення нормативної бази, судової практики та пропозиції щодо вдосконалення законодавчого регулювання в дисертації Димова К. Б. мають безпосереднє прикладне значення для аналітичної та адвокаційної роботи

ГО «ЛінгваЛекса» та сприяють реалізації її статутних цілей, зокрема щодо захисту прав людини, розслідування воєнних злочинів та протидії дезінформації.

З огляду на зазначене, вважаємо доцільним врахування результатів цього дослідження як значущого внеску в сферу захисту прав біженців та інших категорій вимушених переселенців та у правозастосовну практику в умовах збройного конфлікту.

З повагою,

Голова ГО «ЛінгваЛекса»

Анна ВИШНЯКОВА

Приватне акціонерне товариство «Приватний вищий навчальний заклад
«ЗАПОРІЗЬКИЙ ІНСТИТУТ ЕКОНОМІКИ ТА ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ»

УКРАЇНА, 69041, м. Запоріжжя, вул. Кишиня, 16-Б

Тел./факс: +380 61 239 90 01

+380 61 239 90 02

+380 61 289 10 40

E-mail: info@econom.zp.ua

http://www.econom.zp.ua

Вих. № 119 /25

від « 01 » 05 2025 р.

ЛИСТ ПІДТРИМКИ

щодо впровадження результатів дисертаційного дослідження

ПрАТ «ПВНЗ «Запорізький інститут економіки та інформаційних технологій» висловлює підтримку результатам дисертаційного дослідження **Димова Кирила Борисовича на тему «Міжнародно-правові механізми захисту біженців в умовах міграційної кризи»**, поданого на здобуття наукового ступеня доктора філософії в галузі міжнародного права та підтверджує використання в освітньому процесі результатів дисертаційного дослідження на тему «Міжнародно-правові механізми захисту біженців в умовах міграційної кризи».

Теоретичні положення, методичні розробки та практичні рекомендації, викладені в дисертаційному дослідженні, успішно впроваджуються в навчальний процес нашого закладу при викладанні таких навчальних дисциплін освітньої програми "Право" (бакалаврського рівня):

"Міжнародне публічне право" – використано матеріали щодо міжнародно-правових стандартів захисту біженців, аналізу Конвенції про статус біженців 1951 року та Протоколу 1967 року, а також практики їх застосування в умовах сучасних міграційних криз;

"Міжнародний захист прав людини" – впроваджено наукові розробки автора щодо моделі взаємодії міжнародних організацій у сфері захисту прав біженців, аналіз прецедентної практики Європейського суду з прав людини щодо захисту біженців та шукачів притулку;

"Основи права Європейського Союзу" використано теоретичні положення та практичні рекомендації щодо імплементації правових актів ЄС, що регулюють проблеми біженців та надання притулку та практики їх використання в національній правовій системі.

Результати дисертаційного дослідження істотно збагатили теоретичну та практичну складову вищезазначених навчальних дисциплін, сприяли підвищенню якості підготовки студентів юридичного факультету, формуванню у них компетенцій щодо застосування міжнародно-правових механізмів захисту біженців в умовах сучасних викликів міграційної кризи.

Впровадження результатів дослідження дозволило модернізувати навчально-методичні матеріали, розширити тематику курсових робіт, а також залучити студентів та студенток до науково-дослідної роботи з актуальних проблем міжнародно-правового захисту біженців.

З повагою,

завідувачка кафедри права та публічного управління

Запорізького інституту економіки та інформаційних технологій

канд.юрид.наук, доцентка,

гарантка освітньої програми «Право»

Ганна ГУЛІВСЬКА

Підпис завідувачки
про інспектора ВК
Коваленко А.В.
01.05.2024.